ŽIVOT I KNJIŽEVNI RAD

PAVLA SOLARIĆA.

NAPISAO

DR. NIKOLA ANDRIĆ.

(Preštampano iz 150. knjige „Rada“ Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.)

U ZAGREBU

TISAK DIONIČKE TISKARE

1902.

ŽIVOT I KNJIŽEVNI RAD

PAVLA SOLARIĆA.

NAPISAO

DR. NIKOLA ANDRIĆ.

(Preštampano iz 150. knjige „Rada“ Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.)

U ZAGREBU

TISAK DIONIČKE TISKARE

1902.

Gdje je što.

U književnom prijegledu slavenosrpskog perioda nema *jače* literarne ličnosti, koja bi do danas bila *slabije* obradjena nego što je ličnost mletačkoga korektora i samotnika ***Pavla Solarića.*** Dositije ga je nazivao svojim nasljednikom, Minervinim ljubimcem i nebeskim darom za Srbe, pa se je za njega gotovo više brinuo nego li i za samoga sebe. Bojao se je, da mu ne bi došao u „utêsnenije i skudost“, jer je Solarić — po shvatanju Dositijevu — bio „najdostojniji da lepo i spokojno živi Srbima na polzu“.

Pa je Solarić ipak pošao tragom svojih umnih a nesretnih zemljaka, Zaharije Orfelina i Save Mrkalja. Umro je od gladna želuca ne navršivši ni potpunih četrdeset godina.

I za čudo, da se baš za ovog trudbenika nije našlo ničije pero, da mu kako tako osvijetli rad, i da opširnijom raspravom svrati pozornost narodnu na rodoljubivost i književnikovanje čovjeka, koji je živio samo za svoj rod i za njegovu knjigu.

Možda je još jedini Rajić od starijih Srba, koji do danas nije doživio dostojne i svestrane ocjene. Najbolje i najkonciznije, što je do prije nekog vremena bilo napisano o Rajiću, izašlo je iz pera mladog Ljub. Gavrilovića [Просветни Гласник, god. 1890., str. 595—602.], a ta studija u svemu iznosi — osam stranica. Gavrilović je umro kao pravnik III. godine, pa ova njegova inokosna radnja izlazi gotovo više kao ironija za literarno-historijske radenike nego kao poklon. Tek iza proslavljene stogodišnje uspomene na smrt Rajićevu, napisao je Dim. Ruvarac (Бранково коло 1901. i 1902.) iscrpniju raspravu o ovom znamenitom radeniku.

Da je vrijedni essayista i biograf Gjorgje Rajković malo duže poživio, nema sumnje, da bi on — iza tolikih krasnih i modernih

*

svojih monografija — posvetio jednu i uspomeni Jovana Rajića i Pavla Solarića.

Solarić je bio jedan od onih prosvjetnih radnika međ Srbima, kakvih mi Hrvati nismo imali na obratu osamnaestog u devetnaesti vijek. Bio je *samo književnik* i hranio se zaslugama svoga pera. Uopće, srpski dio starije naše hrvatske i srpske književnosti ima velik broj samostalnih i zaokruženih literarnih fizionomija, koje su se u borbi za život i za prosvjetu narodnu očeličile, razgrijevajući svoju okolinu svojom osobitom i zasebnom svjetlošću. Predočimo sebi samo život i rad jednog Orfelina, Jankovića, Dositija, Trlajića, Vujića, Solarića, Davidovića! Pa onda — Vuka! Sâm Karadžić je najsvjetliji primjer energije i zasebnosti, što ga je rodio srpstvu konac XVIII. vijeka.

O Orfelinu i Davidoviću napisao je lijepe rasprave zemunski protojerej, Dimitrije Ruvarac; o Jankoviću spomenuti Rajković; o Dositiju: Jagić, Šević, Popović, Scherzer, Radčenko i Gavrilović, a o Trlajiću i Vujiću pisac ove rasprave u svojoj „Prijevodnoj beletristici“ i u novosadskom „Јавору“ od god. 1892.

Jedina Solarićeva pojava stoji sasvim po strani i neobjašnjena, pa i ono malo, što je o njemu napisano u školskim i priručnim knjigama, sasvim je nepouzdano i jednostrano, jer nam daje fotografiju piščevu u crtama, kakvih Solarić nije nikada imao. U drugu ruku opet ističe se u tim knjigama na prvom mjestu onaj Solarićev rad, koji ni od samog pisca nije smatran glavnim radom njegova života, pogotovo, ako se taj rad sužava na jedini prijevódnički posao piščev. Mislim ovdje u prvom redu na Novakovićevu karakterizaciju (Историја српске књижевности, od g. 1871., str. 202.), koja silom hoće, da se je „slobodna i praktična filosofska radnja“ Dositijeva u Solarićevim knjigama izvrnula u „učenu kabinetsku filosofiju“. Ništa manje, nego to. Ako se uopće i o Dositijevim filosofskim djelima može govoriti kao o ***originalnim*** i slobodnim radovima, o Solariću to već ne može ni da se posumnja, jer su mu svih pet filosofskih knjiga točni prijevodi iz stranih književnosti, koje on s potpunim imenom izvornih pisaca polaže na krilo svojih sunarodnjaka, ne tražeći nikakvoga udjela u slavi originalnog filosofskog radenika.[1]

---

[1] Petračić-Milerova čitanka, po kojoj se uči u hrvatskim školama naša književnost, zapisuje samo Solarićev *pjesnički* rad, koji je upravo najneznatniji u obilju spisateljeva ostala rada.

Ono, što Solarića Solarićem čini, nije njegov filosofski rad — u čemu se je svakako povodio za sjajnim primjerom Dositijevim — nego trud o sasvim drugim književnim strukama, koje daju ovom radniku dosta samostalnu i potpuno zasebnu gloriolu. Solarić je po svojim najznačajnijim radovima bio u prvom redu *filolog*, *etnolog* i *publicista,* koji bi se — da je u njegovo doba med Srbima bila publicistika razvijenija — isticao izrazitim polemičkim karakterom. Svoje narodne i vjerske nazore izricao je on s osobitom jakošću i slašću, gdjegod mu se je u knjigama nadavala prilika. U tim je nazorima stajao na čistom *pravoslavnom* stanovištu sa šiljkom upravljenim protiv katoličtva med Slavenima i protiv „papeštva", kako sâm veli u svom „Pominku". Prema duhu svojega vremena rado se je upuštao u filološko etimologiziranje i razbistrivanje starožitnosti slavenske, o kojoj je samosvijesno gradio kule na pjeskovitu tlu, dokazujući istovetnost Skitâ i Sarmatâ po pečali, koja izbija iz poslanica Ovidijevih s pontusa euksinskog...

Kao istraživaču slavenske starine, kao odrješitom filologu i najstarijem izdavaču historijskih narodnih spomenika zapada Solariću jedno od prvih mjesta u slavenosrpskom periodu naše književne prošlosti. Da istaknemo u prvom redu ovo — po našem shvatanju — osnovno obilježje Solarićeva rada, napisali smo ovu raspravu.

I. O životu i okolini spisateljevoj.

Biografskih podataka o životu Pavla Solarića imamo vrlo slabo, a i ti do sada nisu nigdje skupljeni. Šafařík je u svojoj Književnosti napisao (knj. III., str. 333.) o njemu pet redaka, i to je gotovo sve, što smo o njemu znali. Zato ćemo pokušati u kratko da skiciramo neku životopisnu crtu Solarićevu po izvorima, do kojih smo mogli doći.

U svom pismu, što ga je pisao advokatu Gavrilu Bajčeviću, tadašnjem nadzorniku narodnih srpskih škola u Bačkoj[1], govori Solarić o slaboj prodji svoga djela „O samosti" i spominje, da se u predgovoru te knjige nalazi „nĕka biografije moje mrvica". I na tom mjestu nahodimo nekolike podatke o životu Solarićevu. Ovi su podaci više filosofska ispovijest spisateljeva nego konkretna gradja za pravi životopis, ali se i po njima kao i po ono dvade-

[1] Štampano u Ljet. Mat. Srpske god. 1825., častica 1., str. 137.

setak pisama Solarićevih, što je štampano poslije njegove smrti u prvim svescima Ljetopisa Matice Srpske, dade konstruirati neka pouzdana zgrada o životu Solarićevu.

Rodio se je god. 1781. u Velikoj Pisanici — selu, koje leži „medju Viroviticom i Bjelovarom", kako sam veli — nedaleko Grabrovnice i Rače, u kojima se još za Solarićeva života rodiše Preradović i Trnski. Djedovi su se Solarićevi ondje naselili s ostalim srpskim porodicama — po njegovu mišljenju — negdje na početku 18. vijeka. Po tradiciji porodičnoj bila su med tim djedovima tri brata; dvojica od njih vojvode, a jedan svećenik, te su od tog vremena Solarići bili u Velikoj Pisanici „sugubo vlastujuća gospoda". U to doba čuvala su se privilegija hrvatskih Srba u nedalekoj varošici, Severinu. Arhimandrit Nićifor Popović, posinivši djeda Solarićeva Pauna, koji je kasnije postao kapetan (te je primio u nasljedje da čuva jedan od ključeva arhivalne crkve sv. Petra, o kojima govori Jovan Rajić u svojoj Povjesti, knj. II., str. 77.) dade mu načelništvo nad plemenom Solarićâ. Ovaj Nićifor ostavio je u porodici Solarićevoj uspomenu o sebi ne samo kao administrator eparhije severinske u patrijaršestvu Černojevićevu, nego je i u svojoj kući imao neki izbor grčkih i latinskih knjiga, što ih je bio donio sa sobom iz Rusije, gdje je svršio teološke nauke. Solarić ovo spominje, da pokaže, kako su se već i u krugovima njegovih djedova od vajkada „muze milovale". Otac je Pavlov iz te arhimandritove knjižnice prevodio i prepisivao kojekakve sitnije stvarce, koje su onda i drugi od njega prepisivali i raznosili. Med ostalim bio je Pavlov otac sastavio i neki rukovodj za poznavanje slavenskih naroda i zemalja, pa je htio tu knjigu kasnije da rasturi štampom po narodu, ali je pri tom i ostalo. Mladi je dakle „Pavel" — kako se je Solarić do svoje smrti potpisivao — imao već u prvoj mladosti neke prilike da dodje u doticaj s višim duhovnim životom i sa književnošću.

Živeći u neposrednom dodiru s narodom i s narodnim vjerovanjem, upio je mladi Solarić zarana klicu sujevjerja, od kojega se jedva oteo u zrelijim godinama. Za svaki pojav prirodni i za svaki dogadjaj imali su Velikopisaničani svoje tumačenje, koje je Solarić sebi zapisivao, dok mu to otac nije zabranio. Ove svoje zapiske i uspomene razradjivao je Solarić kasnije, tražeći im tumačenja u komparativnom mitologiziranju s grčkim i latinskim svijetom.

Mladi je Pavel vrlo rano od nekuda primio uvjerenje, da je najveće znanje čovjekovo poznavati samoga sebe. Držao je, da će u tom najlakše doći do svog cilja — čitanjem knjiga. I čitao je od prve mladosti sve, do čegagod bi dolazio. Napredujući u tom poslu, saznao je, da ima kojekakvih knjiga, koje su, zabranjene ne samo od crkvenih poglavara nego i od državnih, ali ih se je klonio. Šta više, kad mu je došla u ruke neka ovelika „horvatskim narječjem spisana“ knjiga, nad kojom je bila izrečena anatema, Solarić ju je srdit bacio u ražarenu peć, ne shvaćajući ni kasnije, kako se je mogao toliko ražestiti, gdje nije ni slutio, o čemu je knjiga zapravo radila. Ove su pretegnute žice Solarićeva momačtva morale prije ili kasnije popucati. I popucale su, kad je razabrao, da su uobičajena anatemiziranja prelazila svaku razboritu granicu.[1]

Prema potrebi svoga vremena znao je i Solarić prije Ciceronov nego — „Zimmermannov jezik“. Materinski srpski jezik narodni bio mu je u prvi kraj „nepolezan“, jer je sve, što je bilo učenije pisano, izdavano u slavenskom narječju. Do Obradovićevih knjiga dolazio je tek kasnije, pa je imao — po sopstvenom priznanju — mnogo okapanja, dok se je pomalo stao oslobadjati natruhe slavenske, koja mu se je u stil „priuselila“.

Premnogim crkvenim i teološkim knjižicama, koje su za Solarićeva momačtva poplavljivale srpsko čitalačtvo, nije se Solarić ve-

---

[1] Za karakteristiku, kako su pojedini književnici Solarićeva vremena pisali proti prerevnom anatemiziranju, vidi se iz djela dr. Adolfa Dietricha Webera, koje je god. 1793. izašlo pod imenom „Ueber Injurien und Schmähschriften“. Tu se med ostalim veli: „Neuerer Zeit hat man sogar angefangen, die sämmtlichen Werke eines Verfassers in folle zu verbieten, ohne einzelne Schriften namentlich anzugeben. Das kurfürstliche Bücher-Censur-Collegium zu München kann darin zum Muster dienen. Der allgemeine litterarische Anzeiger liefert mit diplomatischer Richtigkeit, wie versichert wird, zwei bayerische Verzeichnisse verbotener Bücher, welche zugleich einige Proben der litterarischen Genauigkeit und Rechtschreibung ihrer Verfasser abgeben, und worin unter andern verboten worden alle Werke des Helvetius, Montesquieu, Voltairs etc. Eben dieses Collegium verbietet auch Homers Iliade, Virgils Aeneide, und alle Kalender, die nicht die Zeichen zum Aderlassen, Haarabschneiden, Purgiren, Bäumefällen u. d. enthalten. Die Folge davon war, dass diese Censurkommission am Ende ihre eigenen Verzeichnisse verbotener Bücher selbst wieder verbieten musste, weil das Publikum zu laut seinen Spott und seinen Muthwillen über die Weisheit dieser Censur trieb“.

*

selio, premda je bio odan vjeri i pravoslavlju svom dušom svojom. Držao je, da bi pisci tih knjiga učinili i prema crkvi i prema narodu veću zadužbinu, da su izdavali knjige, u kojima bi poučavali narod o poljskom gospodarstvu, o društvenom životu i o prosvjećivanju prostoga puka.

Po prirodnom nagonu imao je Solarić volje da o svim pojavama društvenog, naučnog, narodnog, političkog i religioznog života zadobije svoj osobiti nazor. Kako nije imao prilike da u razgovoru s učenijim ljudima od sebe izmijeni svoje misli, bio je primoran da samotuje. Pa je samotnik i pustinjak ostao cijeloga svoga života. Već u prvom djetinjstvu bio je naklonjen svetačkom životu, pa bi se upravo — poput Dositija — najradije bio sklonio u kakvu „pešteru", da se tamo oda jedino samotovanju i razmišljanju.

Za Solarićeva djetinjstva smatrao se u njegovu kraju Srijem kao neka obećana zemlja, u koju su hodočastili štapom u ruci srpski starci i starice čak iz varaždinskog generalata. Srijemski krajevi nazivali su se „dolnjim krajevima", koji su bili lijepi, sveti i svim blagom obilni. Tko bi hodočastio u fruškogorske manastire, taj bi računao kao da je — bar na polak — bio i u Jerusolimu. Srijem je bio Athos. Solarić je dakle takodjer pošao u Srijem, u Karlovce, za naukom. U jednom je manastiru proveo dvoje jesenske praznike, gdje je rado boravio ne samo radi prijateljstva nekih kaludjera nego i radi zdravoga položaja brdskoga. U to doba Solarić više nije osjećao želje za svetačkim manastirskim životom, pogotovo ne bi želio vjekovati u tim samostanima, kamo su se pod konac 18. vijeka rado slali umobolnici, s kojima monasi nisu uvijek postupali vrlo čovjekoljubivo. Iz biografije nesretnoga Save Mrkalja znamo, da je Mušicki htio i Mrkalja, kad je pomjerio pamećn, da spravi u te manastire.

Solarić je bio jednom prilikom poslan i u banatski samostan Kovilj, arhimandritu Jovanu Rajiću, da ga dovede mitropolitu Stratimiroviću. I jedino med Rajićevim knjigama bio bi Solarić spreman ostati na sve vijeke, a može biti, kako sâm veli, i „počrniti se", to jest staviti kamilavku na glavu.

Iza pet godina srijemskog djakovanja vratio se je Solarić u svoj rodni kraj, gdje je pošao na neko vrijeme u samostan Orahovicu. Arhimandrit ovoga samostana govorio je latinski i njemački, te su svi uživali u Solariću kao djaku karlovačkih srijemskih škola i pitomcu direktora Andrije Volny-ja. Pod vodstvom jednog mladog monaha prošao je Solarić romantičku okolinu ovoga kraja, diveći

se ljepotama prirode. Tu je imao sreću da vidi „pešteru" posljednjega pustinjaka iz orahovičkoga kraja...

Sudeći po jednoj Solarićevoj pjesmi (štampanoj u Ljet. Mat. Srp., knjiga 34., str. 32.) provodio je Solarić nekoliko godina svoga djetinjstva u Križevcima, a kasnije kao da se zadržavao i u Zagrebu.[1]

Dovde je Solarić ostavio kakve takve autobiografske vijesti o sebi. Što se je kasnije dogadjalo, i kako je došao u Veneciju da tamo provede sav svoj dalnji samotnički život kao privatni naučenjak i kao korektor grčke štamparnice Pane Teodosija, o tome možemo da damo samo nepotpunu i sporadičku informaciju.

God. 1804., kad je u Veneciji izdavao uz materijalnu pripomoć braće Teodorovića svoje geografske stvari, jamačno još nije bio tamo stalno namješten, nego je živio neko vrijeme u Veneciji, a neko u Trstu uz spomenute svoje prijatelje i mecenate, trgovce Teodoroviće.

Godinu dana prije toga nalazio se je u Padovi, gdje se je — dne 10. prosinca — sastavši se tamo s Obradovićem i Stojkovićem, konačno odlučio da služi srpskim muzama i književnosti. Htio je „po svojem mogućstvu da podražava slavnoj dvojici". Tu je odlučio da prevede Villaume-ovo nagradjeno djelo: „Ueber die Erziehung zur Menschenliebe", očito uz nagovor spomenutih literata. Solarić je dakle imao 22 godine, kad se je dao na književnost.[2]

Prve četiri godine Solarićeva ovoga tršćansko-mletačkog boravka — iza izdanja triju geografskih knjiga — nemamo ni o njemu ni od njega nikakovih vijesti[3] Iz godine 1808., koje je počeo izdavati svoje prijevode filosofskih djela s Eckartshausenovom knjigom „Codex der menschlichen Vernunft", imamo jedno pismo od Solarića, što ga je iz Trsta odaslao svome kumu veliko-pisaničkome protopresviteru. Iz toga se pisma razabira, da je Solarić već go-

---

[1] Dotični stihovi glase:

> Prvo mêsto stranstvovanja blažili Križovci,
> Jazvili me pet godina, treće su Karlovci.
> Dunav nije napojio, nije Fruška smela,
> Ni za Zagreb paki sreća nijo me pripela.

[2] O ovom sastanku padovanskom vidi niže, gdje se govori o prijevodu Villaume-ova djela. Da se je Solarić pod konac god. 1803. nalazio u Padovi, vidi se i iz Dositijeva pisma od 5. lipnja 1804.

[3] Znamo samo, da je 13. lipnja 1806. bio u Trstu, u društvu one „dvanaestorice", koji su se opraštali sa Dositijem prije njegova polaska u Srbiju.

dine 1807. pobolijevao i to cijelih dvanaest mjeseci, premda nikad nije tako bolovao, da bi morao ležati u postelji. „Pljuvao je kamenje“ veli u istom pismu. Bio je naime zapatio sušicu, koju je vukao četrnaest godina. Ovu je valjda cijelu godinu proveo u Trstu, jer veli, da će odatle skoknuti u Veneciju da „jedno od triju djela, što ih je medjutim Srbljem priugotovio“, izda. Iza toga htio je da podje u Srbiju („u obêtovanu zemlju“), gdje je u to doba njegov veliki zaštitnik i uglednik Dositije bio „glavni nadziratelj školâ i u visokom soboru starješina“. U misli da podje u Srbiju, spjevao je i pjesmu, kojom se opraštao od Trsta (Ljet. 7. str. 39.).

God. 1809. radio je već u velike na „Srpskoj hieroglifiki“, glavnom djelu svojega života, koje medjutim u cjelini nije nigda ugledalo svjetlosti. Iste godine izdao je tri svoja prijevoda. S ovim djelima je Solarić stekao dosta potajnih neprijatelja, koji su zazirali od njegova prostonarodnog jezika i gradjanske ćirilice. Solarić je medjutim imao i samostalnosti i srčanosti, da tim „lavovima iz srijemskih polja“ začepi usta. Služio se u tim knjigama gradjanskom (a ne crkvenom) ćirilicom i pisao što narodnije, da — kako je sâm govorio u pismu na direktora Bajčevića — „ono, što je pravedno, useli u književnost i pobijedi protivu upotrebljeniju ovoga pisma u Serbov negodovanije i opolčenije“. Da su ostali Srbi u Lipskom mogli, a u Beču i Veneciji sjetili se izdavati svoje prosvjetne knjige gradjanskim pismom, zaista bi — po mišljenju Solarićevu „i brže i daljše i silnije podjejstvovao nad dremotom i sljepotom roda našega“. Zato je Solarić držao, da nasljednici Dositijevi moraju onu štetu popraviti. Ali je ipak — za čudo — Solarić svjetovao svojim bačkim prijateljima, da se „najpače u učilištnih sočinjenijih“ drže Kirilovog crkvenog pisma! Ovo mu se pismo činilo nekako srpskije, pa je mislio, kad bi se Srbi potpuno odrekli starog svoga pisma i crkvenog jezika, da bi time učinili neko nepatriotsko djelo. Neodlučnost ili dvoličnost ova Solarićeva *u pismu i u jeziku* napokon mu je sasvim odvratila sklonost Kopitarova kruga, koji je po svoj prilici u njemu gledao čovjeka, koji bi — svojom naučnošću — mogao više škoditi nego li koristiti blagoslovenom radu Karadžićevu. O mjestu, koje Solarić zauzima med reformatorima za narodni jezik, bit će u ostalom opširnijeg govora u odlomku, u kojem stanemo govoriti o njegovim „Rimljanima“.

Što se tiče pisma i jezika, vidjet ćemo, da je Solarić u svim svojim djelima dvoličan. Pojedina su mu djela štampana elegantnim gradjanskim pismenima i biranim narodnim jezikom, a pojedina (većinom filološka, kao Bukvar, Dabišina diploma i Rimljani) tvrdom i debelom crkvenom ćirilicom sa svom težinom slavenosrpskog naučnog aparata, gdje je čak i strâne paginirao — slovima. Imao je — a u tome je mnogo sličan Lukijanu Mušickome — previše respekta pred ortografskim i jezičnim tradicijama svoje crkve. Stajao je, rekao bih, odviše pod moralnom vlašću čiča-Steve (kako je Vuk satirički nazivao neprijatelja svog i neprijatelja narodnih pisaca, uobraženog i nemilosrdnog mitropolita Stratimirovića). U tome je i Solarić imao — da se poslužimo Vukovom riječju — nešto Lukijanove „kaludjerštine".

U to doba nastojali su bački prijatelji da nadju kakvo mjesto Solariću u svom krugu. Da se primi učiteljstva, na to nije Solarić htio da pristane, jer su mu to već prije nudili i tršćanski Srbi. A za kakvo više mjesto — za nadzornika srpskih škola u Bačkoj ili Banatu — nije sâm Solarić još osjećao prave sile u sebi, premda ga je „za milom svojom zemljom vukla neka neodolima sila kao pravoga Ovidija". Drugim riječima Solarić je već bio duboko zagrizao u slatku jabuku literatsku, a da bi se radi proste udobnosti htio latiti kakvog suhog birokratskog posla. Da se vrati u užu domovinu, nije htio, dok mu se „knjige u tim stranama ne pročitaju i ne donesu ploda". A kad bi se već morao primiti nadzorničkog mjesta, to bi se primio negdje u Dalmaciji, gdje je slutio u bibliotekama silu narodnih dokumenata. Želio je prije da barem obidje Dalmaciju. Ćirilo Cvjetković u svojoj „Autobiografiji" (str. 94.) pripovijeda, da se je za svog mletačkog boravka svaki dan po jedan i po dva puta sastajao sa Solarićem i da mu je ovaj kazivao, kako je namjeravao poći u Dalmaciju da tamo uredjuje srpske škole „s pomoću jepiskopa i drugih dobrih sunarodnika".

U lipnju god. 1810. imao je u Veneciji izaći Rakićev „Besjedovnik iliričesko-italijanski" sa Solarićevim predgovorom. Tu je naš pisac izdao odlomak iz svoje „Hieroglifike", do koje je više držao nego do ikojega od svojih trinaest djela. I u tome se obistinila ona prokušana istina, da mati najviše ljubi najslabašnije i najnerazvijenije čedo svoga srca.

Ljeti god. 1812. obišao je Solarić iza dugoga izbivanja svoju porodicu i domovinu. Došao je u svatove svome ujaku Jovanu

Dimiću, trgovcu u Gornjem Karlovcu. Tom je prilikom otišao čak do Zemuna (gdje se je raspitivao za rukopis Dositijeva „Mezimca"), pa je posjetio i svoje rodno mjesto u varaždinskom generalatu. U to je doba imao u životu dvije sestre i mater. Vozeći se iz Velike Pisanice prema Karlovcu, susrete medju Božjakovinom i Sesvetima kod Zagreba svoju staricu majku, koja se je takodjer bila zaputila u pohode svome bratu u Karlovac. U Karlovcu je Solarić ostao neko mjesec dana, pišući odavde prijateljima, a u prvom redu svome kumu Jovanu Rajčeviću, protopresviteru velikopisaničkom (zapravo severinskom), koji se je kao dobrotvor Pavlov mnogo zauzimao za staru majku Pavlovu.

God. 1814., kad je Solarić bio već izdao sva svoja važnija djela, — koja su jamačno u našim stranama sva već „bila pročitana i donijela plod" — bio je naš pisac spreman da preuzme nadzorničtvo nad srpskim školama u Hrvatskoj ili Dalmaciji. O tom se je već u velike dopisivao s Nestorovićem i molio prijatelje, da mu se to nadzorničtvo „ne bi izmaklo". Sada je držao, da bi takvo mjesto bilo i za njega i za srpsku književnost vrlo korisno. U to je doba Solarić pisao predgovor Dositijevu „Mezimcu", koji je tek god. 1818. izašao u Budimu po redakciji Solarićevoj. Izdavač se je mnogo brinuo, da portrait Dositijev, kojim je ovo djelo ukrašeno, bude što vjerniji. I zaista lik narodnog patrijarhe najizrazitiji je u ovoj Solarićevoj ediciji. — God. 1814. već je Solarić bio proputovao Dalmaciju, pa je samosvijesnom sigurnošću pisao prijatelju Zahariću, da bi „bila neiskazana šteta srpskomu knjižestvu", da on ne dobije tamo mjesta.

Evropa je u to doba živjela u neizvjesnosti Napoleonove peripetije. Ilirija se bila povratila pod krilo habzburških vladalaca, a patriotima srpskim bilo je najviše do toga stalo, da se srpske škole uvedu i u ovim stranama. U to je ime Solarić i proputovao neke krajeve, da uzmogne u vjernoj slici prikazati žalosne kulturne prilike srpstva po Dalmaciji i Albaniji. Nestorović, koji je bio u to doba vrhovni nadzornik srpskih škola i carski savjetnik, zatražio je od Solarića da mu u njemačkom jeziku napiše izvještaj o stanju tamošnje javne nastave. A, kad mu je Solarić to napisao — nije Nestorović imao srčanosti da taj izvještaj preda caru. To je Solarića zaboljelo, jer je on držao, da „sovjetnik može carju soobštiti i štogod neugodno". (Ljetopis od g. 1826., čast 7., str. 163.) — A Solarić se nadao, da bi s uredjenjem nastavnih prilika u tamo-

šnjim krajevima sâm došao do nadzorničke stolice. Ovu je želju medjutim ponio sa sobom i u grob.

Godine 1816. učini Solarić poznanstvo s jednim peerom engleskim, s kojim je u društvu proputovao velik dio sredozemnih krajeva, te se je i u tom donekle približio svome velikom nastavniku i divnom putniku: Dositiju Obradoviću. Nalazeći se te godine lord Frederik Gilford, bivši gubernator Ceylonski, u Mlecima, zaželi da nauči slavenski. I tako se sastade sa Solarićem. Ovaj ga je poučavao neko vrijeme, a kad je Gilfordov brat umro, prekide lord svoje lekcije i ostavi Mletke. S proljeća god. 1817. opet se Solarić sastade s njim i lord ga obveže, da s njim putuje desetak mjeseci, poučavajući ga u staroslavenskoj gramatici uporedbenim načinom i obazirući se na ruski jezik. I tako se na božić g. 1818. krene Solarić preko Bologne i Fiorenze u Rim, gdje se sastade s Gilfordom dne 17. siječnja. Odavde krenuše u Napulj, a iz Napulja „na naročito prislanoj anglijskoj fregati" na jonske ostrve, gdje su se zadržali desetak dana; odavde su imali poći preko Trsta i Rijeke u Budim i Beč. Uz lorda i Solarića putovao je još jedan lakaj, koji je „za nuždu umio i kuharski zanat".

Kolika razlika izmed Obradovićeva i Solarićeva putovanja! Obradović je putovao sirotinjski, stičući u svakom mjestu putni trošak, da se može odbiti iz jedne zemlje u drugu, ali je zato putovao lagano ubirući svagdje na tenani novih dojmova, kojima će natopiti svoje knjige. A Solarić je putovao u gospodskom društvu s engleskim „Bädeckerima" u ruci, a stečene impresije nije nikako drugojačije umio izliti nego u mršavom pismu na svoga prijatelja Tošu Zaharića, trgovca novosadskoga. (Ljet. 1826., čast 4., str. 131.) Što je Solarić pisao s puta ovom gradjaninu i ostalim svojim gradjanskim prijateljima, ne ističe se nikakvom književničkom osobitošću, niti u tim pismima ima onog umiljatog čara, što ga je Dositije umio izliti u jednom jedinom svom pismu. To su obligatna sjećanja, kojima današnji putnici usrećavaju svoje poznanike na suhoparnim i konvencionalnim poglednicama.

Upravo je šteta, što se od Solarićeve korespondencije sačuvala i štampala gotovo samo ona pisma, koja je upravljao na neknjiževne poznanike. Možda je u pismima, što ih je odašiljao učenijim svojim prijateljima, nalazio drugih tonova, koje bi današnja književna kritika višom mjerom morala mjeriti.

Iz sačuvanih nam štampanih data saznajemo, da je Solarić bio s Gilfordom u Beču mjeseca svibnja 1818. (Pismo Kopitarovo Do-

brovskome, Briefwechsel I., str. 439.) Iz iste prepiske vidimo, da je engleski lord „als Freund der slavischen Sprachen und als Protector *unsers* Solarich" (Op. cit., str. 448.) bio poštovan i u tadašnjim najvišim krugovima slavističkim.

Je li Solarić iz Beča dalje putovao s lordom, o tom nigdje ništa pozitivno ne saznajemo. Znamo, da ga u Rusiju nije pratio. Iz pisama Vukovih Lukijanu Mušickome (Гласник 75., str. 279. i 281.) saznajemo, da se je Solarić sredinom godine 1818. nalazio u Budimu, gdje je štampao Dositijeva „Mezimca" i svoje „Rimljane slavenstvovavše". A po tome bismo zaključili, da se je u Beču rastao sa svojim peerom. Poznanstvu s Gilfordom imamo da zahvalimo Solarićeve „Rimljane", u kojima je pisac — na želju lordovu — htio da napiše etimološki rječnik latinskoga jezika.

God. 1817. došao je Solarić u bliži doticaj s poznatim narodnim herojem i „strastoterpcem" arhimandritom Gerasimom Zelićem. Te je godine naime završio ovaj — pored Ćirila Cvjetkovića[1] — najoštriji neprijatelj episkopa Kraljevića u pounijaćivanju dalmatinskih Srba, svoja „Žitija". U mjesecu svibnju iste godine podje Zelić u abanske banje u Italiji, ponesavši sa sobom i svoj rukopis. U Veneciji ostavi Zelić svoje „Žitije" kod Solarića, da ga ovaj pročita, pa da svojim stručnjačkim sudom odluči, treba li da se izdaje i kako da se izda. Kako je poznato, „Žitije" Zelićevo najznatniji je spis te vrste u starijoj srpskoj književnosti pored Dositijeve istoimene radnje. Srpska književna zadruga izdala je to djelo u tri sveska (od godine 1897.—1900.), pa je to prvo potpuno izdanje ovog znamenitog spisa.

Kad se je Zelić vratio u Veneciju iz Abana, bio je Solarić već gotov sa svojim sudom, tjerajući pisca da po što po to djelo izda, makar ne imao inače ništa osim „hljeba nasušnoga". A jadni Zelić imao je samo forintu i četiri krajcare penzije na dan, što mu je bio naznačio još francuski gouvernement, kad je Zelić imao da se ostavi svoga vikarstva u Boki Kotorskoj. Zelić, koji nije imao nikakve književničke naobrazbe, povjerova „učenome i narodo-

[1] Kako je poznato, Cvjetković, protosindjel vladike Benedikta Kraljevića, najviše je doprinesao, da je unijaćenje dalmatinskih Srba (od g. 1818.—1822.) osujećeno. Radi dizanja na bunu odsjedio je Cvjetković 24 godine na robiji. U svojim memoirima, što ih je izdao Dim. Ruvarac u Spomeniku Srpske akademije, govori Cvjetković, da je u stvari odupiranja stajao u dopisivanju i sa Solarićem i Davidovićem.

ljubnome" Solariću — kako sam kaže u svojim „Žitijama", knj. II., str. 91. — i ostavi mu rukopis, da ga ovaj „prepiše, sačini po svom slatkorječiju i na štampu izdade". — Kako Zelić nije imao nikakve gotovine, prodade burmuticu, obasutu briljantima, što ju je dobio na dar od bivšeg svog imperatora Napoleona i isplati Solariću 200 talira-orlašâ. Solarić izdade na to Zeliću priznanicu, da je novac primio, i da će djelo što prije bude mogao izdati na svijet.

Medjutim Solárić nikako nije dospio da se dade na posao. U prvi kraj bio je zabavljen lordom Gilfordom, a kasnije ga sruši teška boljetica toliko, da se više nije mogao latiti nikakva težega posla. Dušu je Solarićevu peklo još jedino to, što će poći i na drugi svijet, a sa ono 200 Zelićevih dukata, koje je bio potrošio, a nije učinio, što je trebao učiniti. Pisma, što ih je slao u Beč Zeliću, bila su pretopljena bolom radi neizvršene dužnosti, a suze zahvalnice obasuše ga, kad je dne 1. studenoga 1820. pročitao Zelićevo pismo, kojim mu je Zelić oprostio dug i poderao priznanicu. Potpuna četiri dana pisao je Solarić — pateći se konvulzivnim kašljem i teškim znojem tuberkuloznog osudjenika — ono kratko pismo zahvalno (Ljet. Mat. Srp. 1826., II., str. 155.).

Dva mjeseca kasnije, dne 6. (18.) siječnja 1821., preselio se je Solarić u vječnost ne navršivši ni potpunih 40 godina.

O njegovoj smrti piše dr. Frušić Lukijanu Mušickome u svom pismu od 2. veljače god. 1821. ovo: „Naš veliki prijatelj i blagodêtelj g. Solarić prestavio se na dan našega Bogojavljenija. Bolovao je od suve bolesti više od 4 meseca, ne digavši se sa postelje. Krajna ga je nužda morila do same gladi. Sve ga je ostavilo živo, što je naše bilo. A od Engleza lorda Gilforda pomoći primati u šterlingama *odbacivao* je pod izgovorom da kod svoji(h) u nuždi ne će propasti. A pred samu smrt, kad je amo preko mene pisao moleći se 200 fl. srebra u zajam da dobije, nije ni dobra odgovora dočekao. Da nije mene bilo, moga prijatelja Koste Radosavljevića, kasira Rizničeva, i Maksima Nožinića, lajtnanta likanske regimente, koji smo mu mesečno 20 fl. ima veće 7 meseci šiljali, i posljednji put na dva dana pred smrt njegovu 100 fl. izručiti dali, zaista bi upravo reći od gladi umreti morao".

Prije nego što prijedjemo na samo ocjenjivanje Solarićeva rada, napomenut ćemo u kratko sve, što smo mogli naći o Solarićevu odnošaju prema najbližim njegovim prijateljima i savremenicima —

*

Dositiju, Dobrovskome, Kopitaru, Mušickome i Vuku — i o mišljenju ovih književničkih korifeja, što su ga imali o Solariću.

Dopisivanje Dositijevo sa Solarićem nije bilo preobilno, ali je bilo iskreno i toplo. Koliko vam manje pišem, toliko vas više i usrdnije volim — piše starac Dositije god. 1804. iz Trsta mladom Solariću u Mletke.[1] — U to je doba Dositije radio na drugom dijelu svojih „Собранїя вещій“, koja su, kako je poznato, ugledala svjetlost tek poslije smrti njegove u ediciji Solarićevoj pod imenom „Mezimac g. Dos. Obradovića“. Dositije je htio, da mu ovo djelo bude „labudovoj pred smrt basnoslovnoj podobno pjesmi“. U tome ga je doduše smućivao Gellertov aforizam, koji je govorio, da slavulji lijepo pjevaju samo u proljeće, a Dositijevo je proljeće bilo već odavna prošlo. Ali se je Dositije tješio time, da će sva krivica — ako mu djelo ne podje za rukom — pasti na Solarića, jer ga je on „navukao na ovu bezdjelicu potežući ga za uši kao mlado prase u bostan i kao staro magare na mladu salatu“.

Solarić se je prvi put sastao s Dositijem u Trstu jeseni 1803. Od tog vremena sastajali su se još u Padovi, Trstu i Veneciji. Kolikim je oduševljenjem Dositije primio Solarićevo „Zemljeopisanije“, vidjet ćemo, kad budemo o toj knjizi razgovarali.

Kad je Dositije prešao u Srbiju (god. 1806.), živo je želio da za njim dodje i Solarić. Ali Solarića nekako Srbija nije privlačila. Na prvom mjestu, nije mu dozvoljavalo zdravlje, koje ga je u to doba već počelo iznevjeravati, a na drugom, Solarić nije imao prave smionosti prelaziti u Biograd. Turci su mogli udariti svaki čas — kao što su i udarili dvije godine poslije Dositijeve smrti — i Solarić nije udovoljio želji „nastavnikovoj“. Da je Solarić ipak ozbiljno mislio poći u Srbiju s proljeća god. 1808., pokazuje njegova pjesma (Ljet. 7., str. 39.), kojom se opršta od prijateljâ tršćanskih, pa i njih zove sa sobom da skupa „utješe Srbiju, našu mater dragu“. Dositije je ozbiljno zamjeravao Sola-

[1] Ovo Dositijevo pismo od 5. junija 1804. štampano je u „Pismima domaćim“ Dositijevim (Medakovićevo izdanje od g. 1850., str. 49.), pa je bilo sasvim nepotrebno u Javoru 1875. (stupac 1112.) opet ga donašati tobože kao nepoznati prilog za gradju Dositijeve korespondencije. Javorov je prilog još uza to pun štamparskih pogrješaka i nekritičnosti. U ovom je „prilogu“ bilo novo samo to, što se u napomeni spominje, da se originalno ovo pismo čuva kod Isidora Zubanovića, paroha segedinskog.

riću, što ipak nije došao, te se osjećao nekako kao pozlijedjen od učenika, od kojega se najmanje nadao, da će ga ostaviti. Dositije je želio, da se Solarić tamo i okući i da djecu radja, što njemu samome nije bilo sudjeno. Na 15. strani svoga predgovora Dositijevu „Mezimcu“ govori Solarić, kako je Dositije često izricao želju, da bi njih dvojica sebi kupila kuću i „sjenoizobilni vrtograd“ samo poradi toga, da narod vidi, da njegovi spisatelji nisu cigani, koji se samo „bore s nevoljnim ubožestvom i s bijednom skudošću“, nego da su tihi i imućni gradjani, koji ne žive samo od tudje milosti. Kako je poznato, Dositije se je zaista upravo godinu dana pred samu smrt i okućio, kupivši sebi „dvorove i nekakav carski podrum“; vinograd mu je počeo radjati, a — kad je dobio od vojvode Molera na poklon kravu i tele — bome se napuniše i čabrice sirom i maslom... (Dositijevo pismo od 25. aug. 1810.) I zato nije mogao prežaliti, što „ljubimi Solarić“ nije htio da kućnu sreću podijeli s njim.

Kopitar spominje Solarića u svojoj korespondenciji s Dobrovskim prvi put dne 24. travnja 1811., kad je dobio od bečkog Statthalterei-a najnovije knjige srpske literature, da ih pregleda. On ih je i recenzirao iste godine u „Vaterländische Blätter“. Primivši u ruke Mrkaljevo „Salo debeloga jera“, kojemu Kopitar nije mogao zadosta da se nadivi, prevadja on za Dobrovskoga od riječi do riječi početak Mrkaljeva „Predislovija“, u kojemu je ovaj vanredni a rano unesrećeni filološki talenat srpski retrospektivnim pogledom prikazao historiju izostavljanja poluglasâ kod Srba kao prvi korak prema pokretu za prostonarodni jezik. Na tom mjestu spominje Mrkalj zasluge Obradovića, Stojkovića i Tekelije, a za Solarića, koji mu je „dika i milota srpska“ veli, da ima već i čitav oštroumni sistem ortografski, po kojemu „što mu se vidi odviše, zameće, a što mu nedostaje, primeće“. Došenoviću je Mrkalj upisivao u zaslugu, što ide stopama Solarićevim. Napokon, u uvjerenju, da nije zašao s pravoga puta, pozivlje Mrkalj prave kapacitete naučne, da mu sude, a ne laici. Neka Solarićani — tako završuje Mrkalj svoj predgovor — a ne Raffa[1] prevodčiku ravni sude!

Kopitar je stajao i sa Solarićem u dopisivanju, ali nam se na

[1] Ovdje je Mrkalj ošinuo pamfletistu i komediografa Joakima Vujića, koji je g. 1809. preveo „Jestestvoslovije“ (Naturgeschichte) G. Chr. Raffa. Na ovo se mjesto Mrkaljeva predgovora pozivlje Vuk u svojim odgovorima Blagoju Štipkaloviću i starcu Kuckalu (Скупљени грам.

žalost nije sačuvalo nijedno od tih pisama. God. 1812. zamolio je Kopitar od njega iz Venecije starijih i novijih srpskih knjiga. Bečki je filolog stupio sa Solarićem u prepisku posredovanjem poljskog grofa Sierakowskoga, koji se je vraćao iz Venecije. U to doba naime nije Kopitar ništa znao o Solarićevu filološkom djelovanju, nego mu je dostajala ona Mrkaljeva pohvala, da se obrati na njega kao na jednoga od najupućenijih književničkih duhova tadašnje srpske književnosti. — God. 1813., čim je Kopitar primio Solarićev „Triazbučni bukvar", odmah ga šalje Dobrovskome, moleći ga za recenziju u „Wiener allgemeine Litteraturzeitung". Dobrovský je napisao ocjenu ističući dobre i rdjave strane Solarićeva naučna rada, ali se nije potpisao na ocjeni, tako te je Miklošić izdajući sitnije radove Kopitarove, uzeo (knj. I., str. 210.) i ovu kritiku Dobrovskoga pod Kopitarov rad; tek se izdavanjem korespondencije (Jagić, I., str. 340.) stvar razjasnila. Žalosne prometne prilike skriviše, da ni Dobrovský ni Kopitar nisu došli do dvaju ranijih Solarićevih filoloških radova (do predgovora u Rakićevu „Besjedovniku" i do „Pominka").

God. 1815. već je Solarić u Kopitarovim očima važna i pouzdana filološka ličnost kao što mu je bio Ravnikar u Ljubljani, a Jarnik u Celovcu. Vuk, Mušicki i Solarić najznatnije su mu od sada srpske ličnosti. U to doba već je Kopitar smišljao s Vukom narodni rječnik, osjećajući, da i najbistriji srpski duhovi nisu znali kud bi i što bi. Starog slavenskog jezika nisu poznavali, pa su tako i nehotice padali „vo iskušanje Russos adorandi" — kako se je Kopitar znao izjavljivati u svom divnom makaronizmu. Pa i sama „dika i milota" venecijanska nije mogla da se otrgne od slavenosrpskog jargona; i on je morao „crassissime voz-snimokizat (!)" — Pa, kad već ovakvi ljudi ne znaju što bi počeli, zašto već jedanput veliki slavistički patriarha ne će da sjedne i napiše dugo željenu slovnicu? Da grammaticam, da domine! — ponavlja Kopitar evangjeoskim tonom svoju molbu opatu Dobrovskome, ističući potrebu te knjige potrebom filoloških radenika čak i Solarićeva kova; ili, kako bi Kopitar nazivao mletačkog učenjaka u naučnoj toploti i raznježenosti svoga srca: *unser* Solarić! A da je Kopitar smatrao Solarića „svojim" i da ga je htio naučnom gradjom podupirati, vidi se i iz pisma na Hanku (od 4. januara 1816.),

---

и пол. списи, II., sv. 1., str. 131.) raskrinkavajući Vujića kao „advokata jerovskoga".

u kojem javlja ovom Pražaninu, da je Solariću poslao u Mletke sve knjige učitelja Dobrovskoga.

Vuk Karadžić, odgojen u atmosferi Kopitarovoj, predusretao je važnost Solarićevu s istim poštovanjem kao i Kopitar. Solarić je bio od Vuka stariji samo za šest godina, al se je deset godina prije njega javio na književničkom polju, te se je samostalnošću svojih ortografskih i jezičnih nazora toliko istakao med srpskim piscima prvoga decenija 19. vijeka, da ga je Vuk morao spomenuti na prvim stranicama svoje prve prozne knjižice („Pismenica", str. 3.). Na ovim se je stranicama doduše Vuk slijepo povodio za spomenutim Mrkaljevim „Predislovijem", tako te se može reći, da ga je samo parafrazirao, spominjući istim redom sve ono, što je četiri godine prije njega rekao Mrkalj, — ipak je već ovo prvo spominjanje značajno za Vukov štovalački odnos prema Solariću, koji se nije promijenio do smrti Solarićeve.[1] Vuk je dopisivao sa Solarićem, ali nam je vrlo malo poznato to dopisivanje; o tom saznajemo samo iz pisama Vukovih, što ih je upravljao na druge srpske književnike. Episkop Kraljević i Pavao Solarić imali su da se pobrinu za prenumerante za Vukov Rječnik u jugozapadnim krajevima, ali su slabo slali novac, tako da je Vuk u novemberu god. 1816. bio primoran uzaimati da se prehrani (vidi Vukovo pismo na Lukijana Mušickoga, Гласник српског ученог друштва, knj. 75., str. 255.). U nekoliko mahova pitao je Solarić Vuka, što je s Mušickovim Slovarom staroga jezika, a Vuk je Solarićevo zapitkivanje i podbadanje svaki put savjesno dobacio Mušickome. O teškoj jezikoslovnoj radnji Solarićevoj „Rimljani slavenstvovavšiji" dabome nije Vuk znao što bi mislio[2] kao što ni Kopitar nije

---

[1] Prije „Pismenice" pozivlje se Vuk na autoritet Solarićev u svom budimskom pismu od 20. maja 1814., što ga je poslao Kopitaru (Jagić: Источники ... II., str. 1.), govoreći o nekorektnosti oblikâ „ćeju" i „ćedu" i tvrdeći, da ih „ni u Solarića nigdi nema". — Da je u to doba Solarić bio Vuku pored Mrkalja najviši ugled tadašnje srpske književnosti, vidi se i po tom, što je u pismu stavljao namjesto pronominalnog „h" u gen. pl. oštri akcenat na nastavak „i" kao što je to radio Solarić u mnogim svojim knjigama (n. pr. донде ћу путем тражити пэсама сербскѝ и другѝ коэкаквѝ ствариѝ народныѝ.) Isto se tako Vuk nada u predgovoru svome Rječniku, da će „Solariću i ostalim učenim Srbljima biti mila" njegova gramatika, što ju je donio ispred Rječnika.

[2] Ipak se je Vuk tek poslije smrti Solarićeve dotakao Solarićeva slaveniziranja onako iz daleka kao što se je doticao i Mušickova po-

imao pouzdanja da izrekne svoj sud, dok se praški magister i patrijarha ne bi izjavio. Ali je i Dobrovský odgadjao sa svojim sudom. U Slavenstvu naime u to doba nije bilo čovjeka, koji bi se naučnom kritikom samosvijesno uzvio nad težinu i smionost Solarićeva etimologiziranja.

Odnos izmed Solarića i Mušickoga bio je za čudo neizrazit i bezbojan. U doba, kad je Mušicki onako širokih rukû sipao ode na sve strane i nalazio u svojoj duši tankih osjećaja i za Bolića, Gagića, Geršića pa čak i za Vezilića — ne nalazimo nikakva odziva na Solarićev rad. Samo je god. 1817. upleo — onako generalno — med svoje „Nadpise na serbsko knjižestvo“ (knjiga IV., broj 18.) i Solarića kao jednoga od predstavnikâ tadašnjih srpskih književno-gramatičkih „moda“. Natpis taj glasi:

Čudne se mode uvukoše nove u srbske nam knjige.
  Ovima im ime na -izm. Poče *Solarićizm*,
Skoči Merkailizm, uzastopce Vukizm, a za njime
  Vidakovićizm, pak Davidovićizm.
Jedna modotvorcima volja: poslužiti rodu,
  Al im različan vkus! Ne će l' se sdružit i slit?

Još je samo bijedna smrt Solarićeva izazvala u tankoćutnom srcu Mušickovu uporedbu sa smrću poznatog patnika Zaharije Orfelina. A ovaj je odziv Mušickoga — upravljen na srpsku omladinu — pun toplote i saučešća. Mi ga prepisujemo:

Dvojici, ah! (bijahu pri smrti drugovi plačni):
  Bêda i tuga i glad. Kojim? Mari l' ko čut?
Koji ne hteše njih za života nadgledati bratski,
  Molebni slušat njin glas, nisam otkrivati rad.
Koji im za života ne davaše *hljeba nasuštna*,
  Šta ć' tim po smrti *sluh?* Nježna mladeži, čuj!
Dvojica ta su: *Orfelin*, *Solarić*, vi ćet' uzdanut
  Krotko i reći, znam: *Laka im zemljica bud!*

---

vadjanja za klasičkim metrima. God. 1821. piše Vuk, braneći svoje stanovište glede sakupljanja narodnog blaga: „Neka rodoljubivi Mušicki leti za Pindarom i Horaciem, neka se druži i poredi s Ramlerom, s Klopštokom, s Deržavinom i s Dmitrijevim; neka *duboko zamišljeni Solarić* istražuje i dokazuje kakijem su jezikom govorili zemljaci i vrsnici Rema i Romula; kome Srbinu srpski jezik ne valja, neka ga popravlja po svome ukusu, i novi neka gradi. Ne zavidim, na čast svakom svoje, a ja ću samo da skupljam ono, što je narod srpski izmislio“.

II. Geografski rad.

Prva Solarićeva knjiga, što ju je izdao u Mlecima god. 1804. kao mladić od dvadeset i tri godine, i koja je jednim mahom njegovu imenu probila u narodu put do naučnog priznanja, bilo je *Novo graždansko zemljeopisanije.*[1] Uz Stojkovićevu fiziku, koja je bila godinu dana prije doštampana, ovo je Solarićevo djelo i svojom ozbiljnošću i svojom važnošću i podesnošću bilo jedno od najprikladnijih sredstava da se realna cijena mlade literature podigne u očima narodnim. Ova je opsežna i podrobna geografija mogla dobro doći srednjim krugovima, jer prije nje nije bilo u srpskoj književnosti nikakve priručne knjige, koja bi književnijim ljudima služila za informaciju u geografskim pitanjima. Šteta samo da se o južnim slavenskim krajevima nalazilo u Solarićevoj knjizi tako malo izvornih i izdašnih podataka. Solarić je trebao nešto više kazati o našim pokrajinama, nego što je kazao, držeći se stranog uzornika, iz kojega je knjigu prevodio. To bi znatno podiglo cijenu njegove knjige u očima srpskih čitalaca, jer bi se time pogled njegovih zemljaka obratio na krajeve i prilike, koje su doduše bile svoje, a ipak, prema teškim tadašnjim prometnim sredstvima, tako daleke, nepoznate i gotovo tudje.

Solarićeva Geografija nije originalno djelo. Na naslovnoj strani svoje knjige pisac ne kaže, odakle je prevodio djelo, ali zato kaže na str. 12. svoga predgovora: „ово землеописаніе естъ по начину г. Адама Христиана Гашпари и по новѣишимъ о свету извѣстіями сабрано и посерблено“. Original ima dakle da se traži u njem. djelu Ad. Christ. Gasparya „Allgemeine Einleitung in die neueste Erdbeschreibung“, što je g. 1797. štampano upravo u dvije knjige kao Solarićevo.

Prijevod je izdan pod mottom Dositijevim:

„Съ топлимъ сердцемъ я прививлѣмъ из Фригіе Мусу,
Да сприобщи свою сладость и сербскоме вкусу“,

[1] Potpuni naslov knjige glasi: Ново гражданско землеописаніе, перво на езику сербскомъ, у две части, Павлом Соларичемъ. Съ землеписникомъ (atlasom, o kojem ćemo odmah govoriti) одъ XXXVII. листова. У Венеціи 1804., у Пане Θеодосіева. — Geografiju ovu nazivlje „novom“ za razliku od „stare“ t. j. od one, u kojoj bi bile prikazane zemlje staroga vijeka; „graždansko“ znači po ruskom: političko. Ovu riječ tumači Solarić u rječniku svoga „Uloga“: „graždanski“ znači „političeski“; a „graždaničeski“ — što se neposredstveno graždanâ kasa.

a posvećen je „Обшей ползи своега сербскога рода". Djelo je izdano troškom braće Teodorovića, gradjana tršćanskih i — Dositija Obradovića.[1]

U predgovoru, kojim je Solarić htio da pokaže korist geografije, odbio se je malo podalje na pučinu filosofskog teoretiziranja, dokazujući, što je dobro, a što zlo, i kako poznavanje prirode i zemlje može da digne čovjeka do spoznanja svrhe čovječje. Sve, što jest, dobro je, a samo je nedoumnost naša onome, što je manje dobro, nadjela ime „zla". Vaseljena — veli Solarić — nije tu radi čovjeka, nego čovjek radi nje. Jedno pada i ruši se, da se drugo podigne i sazida; jedno prestaje živjeti, da drugo otpočne. U prirodi nema pokoja, u njoj se ništa ne gubi, u njoj nema smrti. Tok stvarî u prirodi leži u tome, da se bešćutni, oživotvoreni trunak diže preko skota, čovjeka i angjela do boga, koji je izvor svemu dobru. Što pak izvire iz izvora svega dobra, može samo dobro da bude. Riječ „zlo" čovječji je izum, koji je nastao iz slaboga poznanja prirodnog toka. Više znanja — pa će biti manje zla. U tom će historija djelovati kao učiteljica života, a geografija kao pratilica njena. Ona je ogledalo svijeta i najbolji putokaz, kojim će se s jedne strane upoznati raznolikost i obilnost prirode, a s druge i sâm čovjek u mnogoobraznosti svojih prilika.

Dvanaest godina prije Solarićeva zemljopisa bila je u Karlovcima osnovana njemačko-latinska gimnazija pod upravljanjem pomenutoga Andrije Volny-ja, kojega se i Solarić uvijek sjećao s najvećim poštovanjem i sa zahvalnošću. Ali je Solarić uvijek bio uvjeren, da bi se maternim jezikom postizavao znatno veći napredak nego tudjim, pogotovo, ako je taj jezik još i mrtav kao što je bio latinski. Učitelji su — po Solarićevu shvatanju — svakako trebali znati po koji od učenih stranih jezika, ali za ostale gradjane bilo je učenje tih jezika prava danguba. Zašto bi se za „poluizučenije mrtvih jezika u ludo žrtvovalo desetak od ovoga kratkoga života?" I zato je Solarić držao, da će njegova geografija doći Srbima i srpskim školama upravo kao što treba. I u tome

[1] Primjerak Jugoslavenske akademije, što sam ga imao u rukama, ima na prvoj strani mastilom zabilježeni potpis Josipa Milovuka Trpinjca, trgovca peštanskog, koji je u drugom i trećem deceniju XIX. vijeka izdao tolike srpske knjige na svoj trošak. Na istom primjerku zapisano je ćirilicom još i to, da je iz biblioteke Dragutina Kušlana. Od Milovuka dakle dospjela je u ruke Kušlanove.

su mu bili uzori Rusi, koji su se za jedno stoljeće prosvijetliti u svom narodnom jeziku više nego drugi za šest.

Zemljopis Solarićev razdijeljen je u dvije knjige; u prvoj, koja iznosi 474 strane, obradjuje samo Evropu, a u drugoj, koja broji s registrom 246 strana, Aziju, Afriku, Ameriku i Polineziju.

Nije naša, da pratimo Solarića i njegov „bezmezdni trud" — kako sam veli na posvetnoj strani — diljem cijelog djela, samo hoću da spomenem ono, što se u ovoj knjizi govori o našim krajevima.

O Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji govori u odlomku „Мачжарска", a pod imenom „Ilirik". U svemu pet strana (442—447.). „Carstvo Slavonija" izrjadno mu je plodonosno; puno je dubrava, gdje i kesteni rastu. Vina mu slavonska dobrotom i jakošću prevoshode i mnoga madžarska. Svega je u izobilju, a pogotovo je jako skotovodstvo (stočarstvo). Ima ti tu mramora, kreča, alavastera i kamenog uglja. Zemlja je slabo napučena, a u obrtničtvu i rukodjelstvu razabira se veliki nedostatak. Slavonija je Madžarskoj „privoplođena" te nije „osobito carstvo", a dijeli se na tri „banata ili grafstva" (srijemsko, požeško i virovitičko) i na tri generalata (petrovaradinski, brodski i gradiški). Grad Karlovci, koji leži „jugovostočno" od Osijeka, ima latinsku gimnaziju, koja je najotmenija „u Madžarskoj"; stanovnike prehranjuje vinogradarstvo, a osobito „krepki šiler".

„Carstvo Hrvatska" ili Gornja Slavonija prostire se do Petrove gore, koja dijeli Hrvatsku od Dalmacije. Ova je zemlja gotovo istog prirodnog „kačestva" sa Slavonijom, samo što je — gorovitija, a „otuda joj po nekima ime Gorovati ili Horovati, t. j. žitelji gorski". Ova je zemlja zdravija od Slavonije, a neki su joj krajevi tako plodni da ne ustupaju ni tamišvarskom Banatu. Vina su hrvatska tako krepka, da bi mogla u sjevernoj Evropi nalaziti prodje — namjesto rakije. U dubravama hrvatskim ima svakojake divljači: vukova, lasica, medjeda, srna i jelena, a u gorama: kreča, mramora, kamenog uglja, brusova, gipsa i mjedi. Jedna čest Hrvatske pripada Turskoj. Hrvati su rodjeni vojnici. Zemlja je s Madžarskom „sojedinjena, no ne sovoplođena (poput Slavonije), sledovateljno je osobito (posebno) carstvo"... Zagreb je glavni grad hrvatskog carstva, a leži na tri brežuljka pol sata od „slabo korablehodne Save". Stanovnika ima 10.000. U Zagrebu je stolica bana i rimokatoličkog episkopa. Pored arhigimnazije i akademije ima Zagreb jedno glazbeno učilište i jednu školu za „crtateljstvo".

Dvije su tu knjigopečatnje. U Zagrebu su Srbi, Grci, Judeji, Nijemci i Talijani najotmeniji trgovci i zanatlije, a sopstveni Horvati „stroje mnogo kožâ i prave najviše — čizama"... Tu se nalazi još po jedna zvonolijevnica, svilana i tvornica igraćih karata i tri pivare. Iza grada, na potoku „Medvednici", koji kroz grad teče, ima jedan „debelo-papirni" i više žitnih mlinova, do kojih vodi najljepše gradsko šetalište. — U Samoboru, koji leži „više Zagreba, na Savi" imaju rovovi mjedi i mramora... Bjelovar je „najpravilniji grad u Hrvatskoj" s jednom družbom Piarista, jednom svilanom i jednim mlinom vjetrenim.

I to je gotovo sve, što Solarić spominje o svojoj užoj domovini, Hrvatskoj.

Na trećem mjestu govori o Dalmaciji, koju razlikuje na staru austrijsku Dalmaciju od Rijeke do Karlobaga i na novu austrijsku — prije mletačku — koja je mirom od g. 1797. pripala Austriji.

Još je slabije prošla Bosna i Srbija, o kojima govori — pod „Turskom" — na same dvije strane. O Srbijancima govori, da su narod blagoobrazan, oštrouman i hrabar, i za svaku vještinu i umjetnost sposoban. Ipak su pod dugovječnim jarmom osmanskim postali nesamostalni, sujevjerni i neprosvijećeni. Srbijanci su mu se „kao napolak odrodili od krvi svojih praotaca". Ali je od onomadne — veli Solarić (jer je upravo bio planuo prvi ustanak u Srbiji), — i ovaj narod počeo proglédati, što je svetost osobe i sopstvenosti, što je pravda i što su prava narodna, pa se trgao da ognjem i mačem izvojšti sebi slobodu od Turaka.

U Bosni, veli, žive Bosanci, slavan i svobodoljubiv narod, koji govori slavenski „počti (gotovo) kao Srbi". Stanovništvo je koje muhamedanske vjeroispovijesti — većim dijelom „Islam primivši Slavjani" — a koje rimokatoličke; najvećim dijelom pako „grečeski Hristijani". Bosna može podići do 80.000 oružanih ljudi, a ima 24 velike i male utvrde, 15 gradova, 40 vesi, 20 grečeskih manastira, od kojih su dva pusta, a 5 rimokatoličkih, med kojima dva stoje prazna.

Od dvanaest bosanskih gradova ima uza se jedino Sarajevo broj 19 u zagradi, a to znači, da se ovaj grad ima tražiti u atlasu na mapi turskoga carstva pod brojem 19. Ostalih jedanaest gradova nije zabilježeno na karti.

Uz „Zemljeopisanije" izdao je Solarić iste godine u Veneciji i atlas pod imenom „Пѣшій землеписникъ Павла Соларича" (при Јоанну Антоніу Зуліану, мѣдорезцу, 1804.). U toj je knjizi —

bez ikakvoga predgovora — nanizano 37 geografskih karata Evrope, Azije, Afrike, Amerike i Polinezije. Samo prva karta prikazuje „Sostav solnečni“. Karte su — kako bi se to reklo u geografskom stručnjačkom jeziku — nijeme (stumm), t. j. ni na kojoj karti nisu imena gradova ispisana svojim imenom nego su gradovi brojevima označeni prema onom dijelu „Zemljeopisanija“, koji govori o dotičnim zemljama.

Kako rekosmo, ovaj je atlas pušten u svijet bez ijedne riječi predgovora, ali — kako se on mora uzeti kao nerazdijeljeni dio same Geografije — to je Solarić napisao instrukciju, kako se njime čitalac ima služiti, iza predgovorà svoga Zemljeopisanija pod natpisom „Предувѣдомленіе“. Tko hoće da Geografiju prouči s koristću, taj mora pred sobom uvijek držati atlas otvoren. Najbolje će učiniti onaj, koji i dva i tri puta jednu istu državu tako prodje, zagledajući svaki čas u atlas. Tako će — veli Solarić — lakše zadržati mnogorazličnost opisanih predmeta u svakoj državi, a pogotovo zapamtit će stotinu prije nečuvenih imena, koja se bez „povtorenog povtorenija“ ne mogu zadržati u pameti. Osobitom silom savjetuje pisac čitaoce, da ne bi sad ovdje a sad ondje počeli proučavati ovu geografiju, nego lijepo sve redom. Geografija, veli, nije nikakav slovar, nego odredjeni sustav stvarî, koje se od početka do konca drže jedna druge poput verige, pa često posljednja nalazi objašnjenje u prvoj. Dakle — „s početka, pak nogu pred nogu vpred!“ Pročitavši pozorno dva tri puta cijelu knjigu, znat će čitalac svako mjesto na izust, te će ga i u knjizi i u atlasu lako naći. Za to je Solarić na koncu druge knjige svoga „Zemljeopisanija“ dodao točan i opsežan registar (Имясловъ) svih država i gradova, o kojima je govor u Geografiji. Imena u atlasu nije dao urezati, što nije htio — „da listovi govore, nego čitatelji“. Tko atlas prouči s Geografijom, tome će listovi i bez slova besjediti, a tko ga bez Geografije samo prègléda, tome bi on malo kazao, pa makar bile na listovima urezane riječi debele kao prst. Ovo je — misli Solarić — jedini način, da čovjek hoćeš ne ćeš nauči zemljopis. U ovoj metodi Solarićevoj ležala je i neka dublja svrha. Solarića je kao otvorenog i bistrog rodoljuba ozlovoljavalo, da se prema jalovoj naukovnoj osnovi ondašnjih srpskih osnovnih škola — нечувенна у просвещенни́ народâ вещь! — ubija po tri i po četiri „naukoprazne“ godine u izučavanju jedinog „čtenija“. Kad bi se djeci iz ove Geografije i atlasa na kratko i u pitanjima

izvadilo ono, što je najpotrebnije, Solarić je bio uvjeren, da bi se time znatno doskočilo neracionalnoj i praznoj predjašnjoj metodi.

Kako je Solarić smatrao proučavanje Geografije po ovim svojim knjigama korisnom i potrebnom naukom za ondašnje svoje sunarodnjake, vidi se i po tom, što je iste godine *izdao i treću knjigu*, koja se zabavljala istim predmetom: *„Ključić u moje zemljeopisanije“*. To je jedini primjer te vrste u starijoj srpskoj naučnoj književnosti, a već je sâm po sebi značajan dokaz o tvrdoći i upornosti Solarićevog naučnog karaktera.[1]

Za ovu knjigu nije znao Šafařík u svojoj Književnosti. Djelo je Solarić prikazao svome ujaku i dobrotvoru Joanu Dimiću, gradjaninu i trgovcu u hrvatskom Karlovcu.

Predgovor ovoga „Ključića“ osobito je važan radi prve izrazitije spisateljeve izjave o nekorisnosti slavenosrpskog književnog narječja.

Tko se dade na prosvjetni posao, taj se — po shvatanju Solarićevu — mora mnogo starati i o jeziku, u kojem misli raditi. Jezik je sredstvo saobraćaja književnog u pojedinim epohama. Druga epoha, drugi i jezik. Onaj, koji misli, da se više epohâ može služiti istim zastarjelim jezikom, taj je kao onaj, koji hoće „do vijeka da stoji za istim plotom“. Svi su narodi bili nesretni i potlačeni, doklegod „jednoplemenik seljanin nije mogao ili nije smio razumijevati tajinstveni jezik volšebnog knjižnika“. Mi smo — veli gotovo doslovno Solarić — *bili* Slavjani, ali smo danas jedanput *Slaveno-Srbi*. Ova riječ kaže, kako danas pisati nadleži, sireč kako što se govori. Meni je *slavenski* jezik ugodan, no samo *kratkosti i točnosti radi njegovih izgovora* i kao neka ostava, gdje ja *mnogorječiviji bivam kao Srb*, a nipošto da se za njim raku podobno vraćajući, dangubiti idem. Danas više nije nitko u sostojaniju čisto slavenski pisati kao ni latinski, a to mu ne bi bilo ni sovjetno, jer *tko za ina neka vremena piše, a ne za svoja, jedva je čelovečeskom sodružestvu više poživio, nego onaj, koji bi htio načrtati uredbe graždanske za zemlju — u mjesecu*. Za koji se novi pojam ne bi nalazila dobra riječ u starom jeziku, dabome da treba naći

[1] Ключичъ у мое Землеописаніе чрезъ неколика писма моему пріятелю Л . . .* Н . .* Павломъ Соларичемъ. Nostrum voluisse sat es. У Венеціи при г. Пани Θеодосіеву 1804. Con sovrana permissione; str. 74. — Primjerak Jugoslavenske akademije bio je takodjer svojina spomenutog Josipa Milovuka.

nove narodne riječi, t. j. doma ih priploditi, a s tudjima se ne loptati osim do krajne potrebe.

Solarić je dakle odmah u početku svoga književnoga rada stajao na zdravom stanovištu, da se za narod treba pisati narodnim jezikom, a slavenskim se je služio samo u naučnim osobitim djelima, gdje je — sugeriran učenim ekspektoracijama Trlajićevim — mislio da treba da bude zbijeniji i „točniji". I stranim tehničkim izrazima htio je da se ukloni, prevodeći naučni pojam, gdjegod bi mu se nădao (tako mu je „Мѣровѣжество" matematika itd.), pa moli, da se nitko ne sablažnjuje kojoj novoj njegovoj riječi, ili ako bi mu „iznenada neprijatno zveknula" stara riječ u novom značenju. On mu, veli, ne može pomoći, doklegod se „učeni naši u tom ne soglase i slovar riječi hudožestvenih" ne napišu.[1]

Kako se iz natpisne strane ovog Solarićevog djela razabira, napisao ga je spisatelj u obliku pisama na prijatelja L. N, s kojim je stajao u prepisci cijelo vrijeme svoga mletačkog prebivanja. Kad je Solarić otkrio tome prijatelju svoju namjeru, da misli izdati Geografiju prostim srpskim narječjem, odgovorio mu je ovaj, da ta Geografija — makar ona kako bila napisana prostim narječjem — ne će u narodu naići ni na kakvo shvatanje, jer za tu knjigu i za tu nauku treba narodu posebnih nastavnika, koji će ju tek

[1] Kopitar recenzirajući med ostalim srpskim knjigama i Solarićevu Geografiju (Vaterländische Blätter, Jahrg. IV.; u Miklošićevu izdanju: „Barth. Kopitars Kleinere Schriften, str. 136.) zadržao se je jedino na ovoj Solarićevoj brizi oko stvaranja naučne terminologije. Evo, što govori: „So reich die slavische Sprache an Ausdrücken für den bisherigen Stand der Cultur der Nation und so bildsam sie überhaupt ist, so sind doch die Schwierigkeiten, zuerst eine wissenschaftliche Terminologie, in welcher Sprache es sei, zu schaffen, zu bekannt, um *Solarić's* redliches Ringen damit zu verkennen. Es könnte aber jemand sagen: die Böhmen und die Polen, deren Literatur schon so alt ist, und selbst die jungen Russen müssen doch bereits eine wissenschaftliche Terminologie besitzen: warum entlehnt man si nicht von dort her? Antwort: Von den Russen ginge es vielleicht an, weil ihr Dialekt dem serbischen näher ist: auch hat der selige Schlözer († 1809.) bei Recension der Stojković'schen Physik diese Anmerkung gemacht; aber gestehen muss man es doch, dass bei der Schöpfung der russischen Terminologie wenigstens keine Aestetiker präsidierten, so ellenlang sind meistens die Wörter ausgefallen. Also mögen immerhin die Serben es versuchen, ob sie nicht, mehr im Geiste der ersten Spracherfinder, auch eine ästhetischere, wenigstens minder schwerfällige Terminologie schaffen können".

rastumačiti. Solarić se je branio Stojkovićevim učenim „Jestestvoispitateljstvom" tvrdeći, da će narod spremljen na ozbiljnu nauku Stojkovićevim djelom shvatiti i njegovo „Zemljeopisanije". Ali je bilo sve uzalud. Solarićev prijatelj ostajao je pri svom uvjerenju, tako da je mletački pisac morao slati jedno pismo za drugim, da mu razjasni svoju stvar matematičkim slikama i brojevima. I uspio je. Prijatelj je napokon dozvolio, da Solarić ova svoja pisma izda uz svoju Geografiju pod imenom „Ključić" kao preteču „Zemljeopisanija". Ovu je knjižicu dakle izdao Solarić za one čitaoce, koji nisu prije imali priliku da svoje znanje bog zna kako rasprostrane.

Tako je dakle prva trećina „Ključića" izašla kao geometrijska početnica, u kojoj je Solarić razjasnio osnovne pojmove ove znanosti — poprativši ih zgodnim crtežima — da tako u drugom dijelu knjige tim lakše razjasni prostorne odnošaje geografske. Ovim metodom razjasnio je Solarić zornim i praktičnim načinom ne samo odnošaje jedne geografske točke prema drugoj nego i kretanje nebeskih tjelesa kao i izmjenu godišnjih doba.

S „Ključićem" je Solarić završio svoj geografski rad, kojemu se više nije vraćao. Svojim „Zemljeopisanijem" poskočio je jednim mahom u redove najvidjenijih ondašnjih srpskih književnika, koji su ga radi ove radnje uvažavali kao jednoga od najzaslužnijih radenika, a pogotovo ga je Nestor med tadašnjim književnicima, Obradović, pozdravljao kao zoru novog srpskog dana.

U svom pismu od 10. decembra 1804. kliče Obradović s Arhimedom svome Solariću: „Našli smo, našli smo!" a sa Kserksom: „Ima Grecija Temistokla, ima Srbija Solarića! Zdrav mi budi Minervino ljubimo čado!" — Dositije je već u Mlecima imao prilike da vidi Solarićevu Geografiju, ali je mislio, da će se njom slabo moći koristovati neupućeni krugovi. No, kad je primio još i „Ključić", koji tako „kratko, tiho i prekrasno uvodi svoje ljubitelje u carstvo nebesno, to jest, u prosvêštenije uma i pokazuje put k istom svetištu Matematike, gdi nikakova prelest ni zabluždenije uma obstati ne može, o! tada, tada ljubimi Solariću — kliče očarani Dositije — obradovao sam se radošću velikom i neizglagolanom, koju nitko od mene do vêki oteti ne će".

U ostalom možda ni ovaj „Ključić" nije originalno Solarićevo djelo, nego bi moglo biti preradjeno po knjizi „Lehrbuch der Erdbeschreibung zur Erläuterung des neuen methodischen Schulatlasses" od istoga Gasparyja. Do ovoga izvora nismo mogli doći kao ni do

Gaspary-jeve knjige „Neuer method. Schulatlas“ (od god. 1801.), pa ne možemo reći, da li je Solarić za svoje dvije priručne knjige upotrebljavao izvore od istoga njemačkoga pisca, od kojega je uzeo i svoje „Zemljeopisanije“.

III. Filosofski rad.

Potpune četiri godine iza „Zemljeopisanija“ nije Solarić ništa objelodanjivao. Za to je doba tiho ulazio u tajne filoloških i filosofskih suvremenih mislilaca. Htio je da se temeljito spremi na buduće naučnjačko djelovanje. U slavistici se je bio dao na najteže pitanje etnografskoga razbistrivanja, a u filosofiji — ne držeći se nikakvog odredjenog pravca, kojima je ono doba obilovalo — hvatao se je onih praktičnih i odgojnih spisatelja, od kojih se nijedan nije uzvio do ikakvog vidjenijega mjesta na duševnom hrvalištu.

U filosofskom radu Solarićevu nema ništa ni veliko ni originalno. Sve su to doslovni prijevodi manjih knjižica, koje su se u stranim literaturama mnogo cijenile radi svoje lakoće i praktičnosti. Solarić je dobro shvatio, da će njegovome narodu ove knjige bolje dolaziti nego učeni kompendiji filosofski, koji bi se prevodili i izdavali — kao mnoge knjige slavenosrpskog perioda — za moljce i za tavan, gdje su ostajale nečitane i nerazrezivane, jer nisu bile potekle iz žive i prave potrebe narodne.

God. 1808. započinje taj drugi period Solarićeve djelatnosti, period *filosofski*. Te godine i god. 1809. izdao je ovaj samotnik mletački četiri djela filosofske i odgojne sadržine. Kad ovim djelima dodamo „Zlatnu knjižicu“, koja je — kao zakašnjela — štampana god. 1813. usred najopsežnijeg i glavnog rada spisateljevog — mislim na filološki rad Solarićev — onda imamo u svemu pet knjiga odgojnih, koje bi Solarićevoj književnoj fizionomiji besumnjivo dale *filosofsku* osnovnu crtu, da je — kako rekosmo — i jedna od njih originalna.[1]

U ovom odsjeku svoga djelovanja stajao je Solarić potpuno pod dojmom velike Dositijeve ličnosti. Kao što je ovaj patrijarha preporodjene srpske književnosti svu silu svoga krasnoga talenta zbio

[1] Kopitar referirajući god. 1811. (Vaterländische Blätter., Jahrg. IV., 387.—391., 573.—575.; Kleinere Schriften, str. 143.) o najnovijim knjigama srpske literature, nije znao ni za jednu od ovih knjiga Solarićevih, nego samo naslućuje: „Solarić muss also noch was mehreres geschrieben haben als seine Geographie“.

u kompiliranje filosofskih otpadaka s obilnog stola tadašnje odgojne književnosti evropske, tako je i Solarić kao mlad čovjek usisao s poštovanjem prema najpopularnijem srpskom piscu svoga doba i smisao za isti književni rad, kojim se je onaj proslavio. I u djelima Dositijevim i u korespondenciji njegovoj nalazi se direktnih pobuda da se „učenik“ — kako je Dositije rado nazivao Solarića — povede u tom poslu za svojim učiteljem. Samo bih rekao, da je učenik shvatio bolje svoj posao i od samoga učitelja, jer ako se Dositiju može zamjeriti da je većim dijelom zapisivao sebi filosofske pabirke iz stranih literatura ne umijući svagda da iz njih sebi sazda čvrsto i jedinstveno zdanje, to je Solarić pabirčio cijele knjige, koje su već same sobom bile zaokružene i zaobljene osnovnom mišlju.

Ali, da prijedjemo na sama djela.

Prvo Solarićevo filosofsko djelo bilo je: „*Ulog uma čelovêčeskoga*“, za koje na natpisnoj strani veli samo, da je „s nêmeckoga preveđeno“. Ali na str. XIV. svoga predgovora veli jasno, da je knjižicu[1] napisao „slavni pridvorni sovêtnik g. ot Eckartshausen“. O ovom bavarskom piscu i o neobično čestim prijevodima njegovih knjiga u našoj književnosti govorio sam više u „Prijevodnoj beletristici“ i u „Izvorima starih kajkavskih drama“. Za sada samo toliko, da je Eckartshausenova knjiga izašla god. 1794. u Münchenu i da joj potpuni natpis glasi: „Codex der menschlichen Vernunft im Kleinen, oder kurze Darstellung dessen, was die Vernunft allen Menschen gebietet, zur Aufklärung und zum Unterricht, wie sie ihr Glück sicher stellen sollen“.

Solarić je posvetio ovaj prijevod „Обшеи пользи“, apostrofirajući je kao „благодатно нутье“ (numen), koje se diže do božanstva na zemlji... Pa kliče praznim poklikom čovjeka, koji ne nalazi u svojim prsima realnijih filosofskih želja: Обща ползо! о теби да се возвеличи мали, велики да ти служи, свак да се по заслуги цѣни, и сви да преуспѣвају, внушавајући друг другу присно: Обща полза!... Всеобща полза!... I cijeli mu se nestvarni predgovor od 16 stranica kreće u takvim nadmenim a šupljim „izvornim“ refleksijama. Vidi se, Solarić je htio da nešto teo-

[1] Улог ума человѣческога у малену, либо кратко представленіе онога, що ум свима људма повелѣва, на просвѣщеніе о ньіовой жизни, и на наставленіе, како им щастіе свое собрещи надлежи. С' нѣмецкога преведен Павлом Соларичем. У Венеціи, при г. Пани Θеодосію 1808., XVI., 176.

retično rekne narodu, da ga tobože duševno pridigne i učini samostalnim, ali nije još ni sâm dospio, da onome, što drugima želi predati, dade samostalan lik. Osjeća se, kako se je napinjao da nešto rekne; uhvatio je i po koju jasnu figuru, koju je nastojao da potkrijepi primjerom iz starine, ali mu je sve to samo — na polak polazilo od ruke. Pa, kao nezadovoljan sâm svojom književnom frazom, obraćao se je na drugu stranu, da nadje pomoći i izlaza iz nespretnog položaja, i tako se je vrtio sâm oko sebe, ne znajući što bi počeo. I onda bi završio skupom općenitih savjeta, koji nisu stajali ni u kakvoj vezi jedan s drugim: — Почитуймо разумно *Бога*, видећи све то болѣ, да је нѣму гнусна *глупост;* сносимо дружелюбно чуже (drüge), — не будимо ни у чем *лагковѣрни*, — чествуймо (poštujmo) друг друга, и наипаче не презиримо *заслуге; любимо се* — овде э све речено.

Iza ovolike duhovne mješavine i bespomoćnosti, kojom je Solarić popratio prvi svoj prijevod filosofske sadržine — a vidjet ćemo, da nije bilo ni s ostalima bolje — potpuno razumijemo, da se čitalačtvo srpsko na početku XIX. vijeka nije otimalo za ovom vrstom Solarićevog književnog rada. U svom pismu od 6. lipnja g. 1810. tuži se Solarić[1] prijatelju Teodoru Zahariću, trgovcu novosadskom, da mu se knjige slabo čitaju; a sve knjige, što ih je izdavao god. 1808. i 1809., bile su — filosofske. Doskora će, veli, izaći njegov „Besêdovnik iliričesko-italijanski", pa se nada, da će se poslije toga njegove knjižice „s drugojačom ohotom i iskati i čitati".

Kao krčitelj na polju filosofskog rada med Srbima, morao je Solarić dabome da se brine i o tehničkom nazivlju filosofskih pojmova. Pri tome morao je stvarati mnoštvo novih riječi, ili je starim riječima prišivao novo značenje. I poradi toga vikali su mnogo na njegove knjige. Kud su ih slabo kupovali, tud su još i oni rijetki dizali halabuku na prevodioca radi novih riječi kovanica. I zato je Solarić dodavao svojim knjigama kratke rječnike, u kojima je razjašnjivao najpotrebnije svoje nazive. Jadni filosof mletački nije pravo mogao da shvati, zašto općinstvo ne bi uživalo u njegovim knjigama, pa makar mu bila po koja riječ i nepovoljna. To bi upravo bilo tako — veli Solarić u pomenutom pismu na Zaharića — kao kad se tko naumice ne bi naslaždavao u poklo-

---

[1] Pismo je štampano u 10. častici Летописа Матице Српске od god. 1827., str. 124.

njenom mu vinogradu, samo zato, što je u njemu po koji sâd ili bilje, kojega upotrebljenije i proishoždenije *on* ne zna.

Rječnik svoj u „Ulogu uma čelovêčeskoga" popratio je Solarić takodjer kratkim predgovorom. Ovdje je već stajao na tlu, koje mu je od prirode bilo namijenjeno, na lingvističkom, pa se osjeća toplo i neposredno uvjerenje spisateljevo, koje se — uza sve stranputice ondašnjeg metoda — čita sa slašću i s interesom. Solarić je bio rodjeni filolog, pa je vječna šteta, što ga Kopitar nije uveo u krug tadašnjih slavističkih kapaciteta; uz njih bi naš Velikopisaničanin jamačno došao do potpunog razvitka svojih umnih vrlina i do uvažavanja; pa ne bi ostao ono, što jest: torzo, od alabastra, ali ipak torzo bez izgladjenih i potpunih oblika. Stajao je i ostao po strani; inokosan.

Mi smo — tako počinje Solarić svoje zanimivo „Пословие" — po milosti božjoj Slovjani ili Slovaci izvedavši svoje ime od riječi „slovo", a kad se je ta riječ preinačila, postali smo Slavjani od „slava". Po svoj prilici smo zato isprva jedinoplemene ili jedinojezične narode nazivali Jazicima, a inojezične Nijemcima ili kako bi ih Grci nazvali: Varvarima. Danas smo, na žalost, po raznoličnosti plemenskih dijalekata već i jedni drugima — Nijemci. Lijepo bi bilo, da svi narodi, koji su jednog porijekla, po svem svijetu govore i istim jezikom. Ali, kad to već ne može da bude, bilo bi dobro, da barem jedan narod — koliko mu drago mnogobrojan — jednako besjedi. Ali ni to nije. I to mi je vrlo žao. Svakome je čovjeku svoj jezik, bio on ugladjen ili grub, najugodniji i najljepši. Ovo je prirodno. Ali u svakom književnom jeziku uvijek mora jedno narječje da održi pobjedu. Medju slavenskim jezicima, ruski je jezik dotjerao u književnoj formi do najvišega savršenstva. Srpski je najmekši, najblagoglasniji, najokrugliji i najljupkiji. Pa zar bi mnogo trebalo da se ovaj jezik usavrši? A onda bi se mogao isporedjivati s talijanskim, koji je u Evropi najpitomiji. To bi se dalo tim lakše postići, što su naše staroslavenske — gotovo same crkovne knjige — srpskom jeziku upravo ono, što je talijanskom jeziku govor starih Latina. Današnji se jezik naime može kititi i krasiti dragocjenim opravama upokojene matere, ali bi uzalud tko nastojao ikada mater u život dozvati. Ili, da reknemo drugim riječima: Jezik je pjenez uma, koji se s vremenom istanji i istare, pa je radi toga potrebno, da naredni rizničari ovda-onda dadu narodu račun o sadržini i o valjanosti toga novca. Narod kuje pjenez svoga uma, koji ide iz ruke gosudara do orača i go-

vedara, a književnici ga protrebljavaju i ocjenjuju Zato se rječnici nazivlju riznicama narodnim. Ovi su rječnici potrebni kao komad kruha, da se uvede jednoobraznost u govoru i u pisanju. — I sada predlaže Solarić knjižnicima narodnim, da izdadu već jedanput toliko potrebiti slovar. Dajmo dakle — veli — složimo se svi, kojih se ova stvar najbliže dotiče! Najprije oni, kojih je to neposredstveno zvanje, a poslije i drugi dobrohotnici narodni, koji su se mnogo godina duševno bogatili u pisanju drevnim slavenskim i svojim narodnim jezikom. Mi ne ćemo u tom biti prvi, da što dobro samohotno stvorimo; Francezi, Ispanci, Italijani i ostali, svi su oni išli istom stazom svojega jezika, pa još i sada idu. Pomalo, koliko tko može, a ima ih, hvala bogu, danas već dobrano, koji zdravo mogu. Naći će se u isto vrijeme i drugih, koji će iz tog malog učiniti veliko. Radi se o koristi svoga roda. Neka budu od nas daleko jetke i kosooke kritike. Slovar! Pismenica! — to smo naumili imati kao i drugi čestiti narodi. Ali ne ištem to — *ja*, nego opšta polza to zahtijeva. Kako bi nam to sada u dobri čas došlo! Neka svak zapita, koji pravo vjeruje u boga i u besmrtnost duše, kad se dan okonča i on u postelju pokoja podje, je li možno da tiho počiva, ako mu se prekodan nädâla prilika da učini dobro, a on to nije učinio. Koji perom, koji kakovim orudjem, a tko nije kadar ničim drugim učiniti dobro nego novcem, a on neka učini barem tako. Kako tko uzmogne, pa će dobro biti. Pero doduše nije teško, ali i ono zatrudi onoga, koji njime svoju dužnost usrdno ispunjava; a mi smo se zapravo svi rodili na trud i na rabotu. Slovar srpski! Pismenica srpska! U odgadjanju nam je sva pogibija. Danas valja da znamo: koliko se rječit razlikuje od nijema, toliko se pismen čovjek razlikuje od nepismena.[1]

Pismenica! Neki se — nagadja Solarić — ne može da doumi, što bi ova riječ značila. Tä, za ljubav ušiju naših, i još bolje, za ljubav našeg srpskog osjećaja, otkuda je za jezik naš bolje reći: gramatika nego pismenica, fizika nego jestestvenica, geografija nego zemljeopisanije? A naročito pismo „f“ nije dobro, jer u svem slavenskom jeziku nema jedne jedine riječi, u kojoj bi nam ovo pismo trebalo, pa zato narod i govori „kava, vilosov, varba, vîno, šavran“ itd.

[1] Ovaj je podbod opetovao Solarić na 57. strani svojih „Rimljana slavenstvovavšijih“, pa se Vuk na XIV. strani predgovora u svoj Rječnik od god. 1818. pozivlje na ovu želju Solarićevu, nadajući se, da će Solariću „biti mila“ dodana Gramatika.

I tako se čini, da je Solarić upotrijebio i pogovor prvog svoga filosofskoga prijevoda, da protura svoje filološko ekspektoriranje. I pri tome nam se kao sama od sebe nameće uporedba Solarića s učenim Srbinom i profesorom petrogradskog povjesničkog društva, Gligorijem Trlajićem. Kao što je Trlajićevo beletrističko djelovanje ostavilo u nama dojam, da je prevodio i pisao beletrističke knjige samo za to, da može u predgovorima i u dodacima svojih izdanja razvijati svoje učenjačke i „slavenske“ nazore, pa su mu zato izlazila beletristička djela samo kao potrebni *komentar* njegovom naučnom uvjerenju i raspravljanju — tako bismo isto mogli reći i za Solarića. Filosofsko njegovo djelovanje, ili bolje: njegovo prevadjanje filosofskih stranih djela — jer se do originalnog filosofskog rada nije nikada uzvio, — služilo mu je samo kao sredstvo da može svoju filološku spremu u zgodnom obliku (budući da je iza popularnosti Obradovićeva djelovanja lažnom analogijom držao, da su filosofske radnje najpodesnije na prosvjećivanje naroda) proturati u svijet i u narod.

Ovom je prilikom, kako vidimo, Solarić propagirao naziv „Pismenice“ za gramatiku dvije godine prije Mrkaljina „Sala“, koje je u mnogom čemu poslužilo Vuku, kad je god. 1814. izdavao prvu svoju gramatičnu radnju pod istim imenom, koje Solarić preporučuje u pogovoru svoga „Uloga uma čelověčeskoga“. A ne bismo rekli, (premda se ovaj naziv spominje u djelima srpskih gramatičara i prije Solarića) da upravo ovaj vatreni Solarićev podbod za srpski slovar — deset godina prije Vukova „Rječnika“ — nije ostavio u uzduhu srpske slovesnosti neki prizvuk za cijelo vrijeme Kopitarova potraživanja da nadje čovjeka spremna za ovakav posao.

Dalmatinci, Horvati i Krajnci — nastavlja Solarić na 162. strani svoje knjige — da ne govorim za daleke Čehe, Poljake itd., nego ovi jednojezični susjedi imadu već u ovoj stvari ponešto, što nam u našem poduzeću može učiniti nemale usluge. A, kad se jedanput ovo sveopšte srpsko književno sudište — t. j. Slovar i Pismenica — stvori, onda treba da se svaki spisatelj i posljednji črčkalo tu sudi i presuždava, i priteže svojim sposobom k poslušaniju. Dotle pako prinaša sâm Solarić mali slovarić, u kojem izlaže izjašnjenje nekih važnijih riječi, koje se nalaze u njegovu prijevodu, a koje su ili „neupotrebljavanjem zaboravljene, ili su po narječju strane ili po nuždi nove“. I sada pod mottom prostonarodne poslovice „tko

zna bolje, široko mu polje" donosi na 13 stranica nepoznatije riječi.[1]

Sámo Eckartshausenovo djelo razdijeljeno je na 88 kratkih poglavlja, koja govore o raznolikim prilikama, u kojima um čovječji ima da se očituje. Kodeks ovaj ima da ga prati od kolijevke pa sve do groba. Tu se govori o dužnostima čovjeka prema bogu, o slobodi čovjekovoj, o pravima jednoga čovjeka prema drugome, o kreposti, o braku, o odgoju djece, o društvenim udrugama, o vrijednosti novca, o pravosudju, o poljodjelstvu, trgovini, umjetnosti, o pravima podanikâ, o dužnostima vladaočevim, o izvorima narodnog blagostanja i nevolje, o medjunarodnim odnosima itd. — Napokon se u dodatku još u tri opsežnija poglavlja govori o sustavu političke uprave, o socijalnim odnosima i o sudbenosti. Ovi su dodaci napisani — kao potvrda pobjedi ljudskoga uma — po zakonima markgrafa Badenskoga, koji je pod konac XVIII. vijeka slovio med njemačkim knezovima kao jedan od najumnijih.

* * *

Godinu dana kasnije (1809.) izdao je Solarić tri svoja filosofska djela: „*Sverh vospitanija*", „O samosti" i „Mudroljubac indijski".

---

[1] Radi bolje karakterizacije donosimo neke: vjedun (školski mnogoznalica, pedant), glumiti se (podsmijevati se s prezirom), gostinica (bolnica, ali za hrome, slijepe i sakate), graždanski (politički), dira (od „derati", puklotina), izraziti se, izuvjerstvo (fanatizam), ispodje (pod, basis), košnica, lice (individuum), motarba (theoria), mošeničestvo (Geldschneiderei), mudrovanije (sentimento, Gesinnung), navada, nagadjanje (spekulacija), osoba (persona), ostrog (bastion), ocjena (taksa), pravosuštnost (authenticité), prevoznimanije (praesumtio), pribil (profit), prikladjati (adplicare) prihljebije (appanage), proizšestvije (rezultat), pronirstvo (intrigue), protorga (bankrot), ravnoimno (indiferent), reklo (original), samosilstvo (despotizam), selo [1. selo, 2. solum, crna zemlja, materik], sirota (Waise), slog (tekst), spodvoivanje (kombinacija), srastovrstvije (složenije suhih i mokrih česti tijela, temperamenat), srok (epoha, doba, od koje ili do koje se što vodi), tvorba (praksa), težati (zemlju; drugo je, veli: težiti), tlaka (rabota podanika), tolpa (čopor, jato), rogatelni (što u srce dira), trost (trska, stil), trofej, tščatelstvo (industrija, obrt), tijelo zlodjejanija (corpus delicti), ulog (uloženije, knjiga zakonâ, codex; pa zato i „Codex der menschlichen Vernunft" prevodi sa „Ulog uma čelověčeskoga"), hvastun (samohval, šarlatan), cjelica (još neorana zemlja, materik), čvanljivi (sujetljivi), čreda (red, čin, Rang; drugo je „očred" t. j. red padajući na koga, n. pr. danas je na me očred), ščedrota (milost, blagost, koja obidu prašta ili kaznu umekšava, clementia), jemstvo (garancija.)

Na prvom od ovih djela nigdje nije zapisano prevodiočevo ime.[1] Na naslovnoj strani stoji samo, da je prevedeno „s nêmeckoga prevodnikom Uloga uma". U predgovoru veli prevodilac, da je pisac knjige „г. Вилóм".

Petar Villaume, rodjen u Berlinu 1746., jedan je od poznatijih odgojitelja XVIII. vijeka i vatreni zagovarač gimnastike. Izučivši teologiju postao je propovjednik francuske kolonije u Halberstadtu, gdje je sa svojom ženom osnovao odgojilište za ženske. Najznatnije su mu radnje: „Ueber die Unzuchtsünden der Jugend", „Von der Bildung des Körpers" i „Ueber die Erziehung zur Menschenliebe". Ovo posljednje podastro je padovanskom književnom sudištu kao natječajnu radnju u francuskom jeziku, te je djelo zaista i ovjenčano književnom nagradom. God. 1784. preveo je sâm pisac svoje djelo na njemački jezik, te ga pod imenom „Preisschrift über die Erziehung zur Menschenliebe" izdao u Desavi, uz pripomoć gospodara Nikole Kurtovića, trgovca tršćanskoga.

Kako smo spomenuli u biografskom poglavlju, Solarić se je godine 1803. nalazio u Padovi, gdje se je — dne 10. prosinca — „svršilo njegovo iskušenije" i gdje je primio „rukopoloženije" da služi muzama i književnosti. Toga dana naime imao je Solarić „črezvičajno ščastije" da primi u goste dvije visoke ličnosti tadašnje srpske književnosti — Obradovića i Stojkovića. Imao je sreću, veli, da ta dva dana s njima dvojicom isti vozduh diše i da se „naslaždava njihovim licêzrenijem". Slavni su to bili dani, kliče Solarić, kad su njih trojica (Dositije je imao 64, Stojković 30, a Solarić 22 godine) sjedjeli „na krajnjem iza sviju žilišta slavenskih zapadu". Govorili su o čovjekoljublju i o odanosti prema svojim „vozljubljenim jedinoplemenicima", i tu je odlučio Solarić „po svojem mogućstvu podražavati slavnoj dvojici". I milo mu je bilo, da je mogao u slavu narodnu prevesti jednu knjigu, koja je bila nagradjena akademičkom palmom baš u onom gradu, u kojem se je bio odlučio u društvu Obradovićevu i Stojkovićevu na književnu radnju.

Što znači raspisivanje natječaja i nagradjivanje prispjelih radova, o tom govori Solarić u predgovoru ovog svoga prijevoda popu-

[1] Potpuni naslov glasi: Сверх воспитанія к' человѣколюбію. Отвѣтно сочиненіе, удостоившееся награжденія у Падуи. — Венеція, при Пани Θеодосію 1809. Predgovor iznosi 54 stranice, a samo djelo s rječnikom (nastavljena je paginacija), u svemu 173 stranice.

larnim i učiteljskim tonom. Pitanje padovanskog učenog društva glasilo je: Kako treba da se odgajaju djeca, koja su odredjena za visoke upravničke poslove? I na to je pitanje najbolje odgovorio Villaume.

Solarić se laća ovoga prijevoda s nekim uvjerenjem, da će njime sistematskim načinom nastaviti ono, što je počeo s Eckartshausenovim djelom. U „Ulogu uma" kazano je, kakav čovjek *mora* biti, ako je rad da bude čovjek, a u Villaume-ovoj knjizi naučit će, kako *može* ono da bude, što je rad biti.

Predgovor, što ga je Solarić napisao pred ovom knjigom — u svemu 54 strane — svakako je najiskrenije napisana pedagoška izjava spisateljeva. Živom riječju i dubokim uvjerenjem nagoni on ovdje oce i djecu na ozbiljno shvaćanje temeljitoga odgoja. Kako se djeca budu odgajala, takvi će kasnije biti gradjani, a kakvi budu gradjani, takva će biti sila i slava naroda i države — u tome mu je ležalo socijalno-političko shvatanje. Solarić je nazrijevao odgojnu nevolju srpske škole na početku 19. vijeka u vječitom proučavanju jedinog Časlovca i Psaltira, koji nisu dopuštali da se um mladićki trgne na samostalnost i razmišljanje. „Prenimo se dakle, veli, i krenimo se već jedanput iz pradjedovske naše dremote; nismo više ni u Egiptu ni na rijekama vavilonskim; izberimo blagoslov praunuka naših i preinačimo se!" — Ovako je Solarić govorio još samo u svom „Bukvaru triazbučnom".

U najznačajnijem odlomku ovoga predgovora obraća se Solarić na svećenike kao odgojitelje narodne. Svećenikova dužnost nije jedino pripovijedanje o vječnom blaženstvu, nego on treba isto toliko da se brine i o odgajanju narodnom i o upućivanju na sredstva, kojima će njegovo stado zadobiti zemaljsko blagopolučije i sreću. Bog je ljubav — veli Solarić — pa je sve ljude stvorio za vječno blaženstvo, i to blaženstvo treba, istina, da nam bude cilj, jer duže traje; ali i privremeno blagostanje mora da bude nišan za svako razborito stvorenje, jer nam je — najbliže. Pa, kad su svećenici već pastiri svoga stada *zemaljskoga* (ovo ime, veli, i najradije slušaju), onda zaista treba da nastoje i da tom stadu *zemaljsko* življenje što prijatnijim stvore. A stvorit će ga, ako se pobrinu za pravu naobrazbu svojih vjernika. U tome bi trebao da sastoji glavni rad svećenički, jer napokon, liturgiju svršavati mogao bi i svaki neuki nevježa, koji umije čitati... Ali za nastavljanje i upućivanje narodno treba pravog svećeničkog i odgojnog pogleda. Srpski bi svećenici trebali da se late ovog težeg zadatka tim prije,

što je već iz duboke drevnosti od jednoga kraja svijeta do drugoga provikano: „korist popovâ leži u gluposti puka“. — Kamo sreće — kliče Solarić na 24. str. svoga predgovora — da je za Lazarevih vremena u Srbiji bilo više mudrosti nego li svetinje!

Otvorenost i slobodoumlje Solarićeva pisanja o tadašnjoj najmoćnijoj kasti u srpskom narodu, nalazi svoje razjašnjenje u slobodnjačkom duhu, što ga je Dositije Obradović intronizovao u srpskoj knjigi pod konac 18. vijeka. U istom predgovoru (na str. 29.) dolaze i one znamenite riječi Solarićeve: „Vreme g. D. Obradovića ostati će bezsporno u ljetopisi potomstva roda serbskoga ono razsvjete uma našega doba, *kad su i Serbli o svačem svobodno misliti* i tako bogodanu slovesnost svoju upotrebljavati počeli“.

Kako ćemo odmah vidjeti, Solarić se je iste svećeničke teme dotaknuo i u predgovoru svoga „Mudroljupca“, što ga je iste godine izdao.

Do ovog svog prijevoda — „Sverh vospitanija“ — držao je vrlo mnogo, pa je mislio, da je vječna šteta, što se knjiga nije štampala u desetak tisuća komada. Bez nje, veli, ne bi smjelo biti srpske kuće. Napisana je „za stare radi mladih“. Stilizovana je doduše za odgoj gospodske djece, ali iz nje treba da se uče odgoju i sirotniji krugovi. Solarić nije bio u neprilici, da nadje u njoj dodirnih točaka i za siromašnije Srbe. Mnogi će se od sada, veli, uvidjevši iz ove knjige gospodsko ščastije (sreću) i razne neprilike, manje jagmiti za gospodskim stanjem, te će se udovoljavati na onom mjestu, na koje ga je položila sudbina...

Knjiga Villaume-ova u prijevodu Solarićevu imala bi se po prevodiočevu shvaćanju uvesti u srpske škole upravo kao i njegovo „Zemljeopisanije“ i Stojkovićeva „Jestestvenica“. Časlovac i Psaltir otimaju samo dragocjeno vrijeme. Za život se hoće, veli on, zrno, a ne pljeva! — Onda će biti obrazovanih Srba, pa ne će bogati srpski trgovci u svoje radnje morati da uzimaju inoplemene sinove, jer su se do danas izgovarali, da nema sposobnih i obrazovanih Srba. I ovdje bi — veli Solarić — trebala iskrica narodnje gordosti.

Samo Villaume-ovo djelo razdijeljeno je na 157 kratkih paragrafa, u kojima se postepeno poučava kako djeca treba da se odgajaju; što treba da im se da je, a što da se oduzima i krati, da im bude tijelo i duša razvijena u harmoniji i savršenstvu.

U dodatku knjige nahodi se još na devet stranica pismo Bernarda Tassa, oca Torkvatova, koje je uzeto iz biografije Torkvata

Tassa, a pisao ga je Bernardo svojoj ženi Porciji. U pismu se raspravlja o obrazovanju djece u stilu Villaumeovu, te je u prvom redu slagano za udovice i za matere, koje se imaju brinuti bez muževljeve pripomoći oko dječjega odgoja. Bernardo Tasso, kojega je sudba na duže vrijeme odalečila od žene i od djece njegove, daje u tom pismu ženi savjet, kako da se brine za obrazovanje djece.

Napokon donosi Solarić mali rječnik kao „Izjasnjenije nekih reči k udobnijem razumljeniju ove knjige“, kako je već donio u „Ulogu uma“, samo što one riječi, koje je razjasnio u onoj knjizi, ovdje više ne razjašnjava. Ove rječnike možemo shvatiti kao prve filološke porive Solarićeve jezikoslovne duše. U njima ne treba da se traže leksikoni za nepoznatije riječi slavenosrpskih književnika, koji su se za običnije pojmove svi služili uobičajenim rusko-slavenskim izrazima, nego su to kao neki specijalni Solarićevi *prijedlozi* da se prime pojedine riječi uzete iz slavenskih jezika (u prvom redu iz ruskog) ili iz dialekata srpskih. Već se i u ovim rječnicima razbira po gdješto Solarićeva želja za etimologiziranjem, koja će se najsjajnije rasplamsati devet godina kasnije u knjizi „Rimljani slavenstvovavšiji“. Značajno je, da se je Solarić — prvi med Srbima — u predlaganju za obogaćivanje srpskog književnog leksičkog blaga mašao za takvim riječima, koje su živjele samo na teritoriju specialnog hrvatskog jezičnog idioma.[1]

Kako je Solárić običavao da na sve strane razasiplje iskrice svòjê umiljate i razgovorne književničke individualnosti, razabira se iz ono jedanaest redaka, što ih je napisao na posljednjoj strani ove

---

[1] Neka budu na ovom mjestu napomenute neke značajnije riječi, koje upotrebljava Solarić u ovoj knjizi, pa ih ujedno u rječniku predlaže srpskim književnicima, da ih i oni prime.

Vrtar (namjesto „vrtogradar“ i „baščovan“); *obavljati* (mislima ili dêjanijem oko česa baviti se); *zapt* (disciplina; ruski „оптъ“); *kut* (budžak); *možda* (sokraščeno od „može biti da“); *ličina* (maska); *lomača; mana* (sebi prisvojeni durni običaj; dovodi od „mahna“, „mahati“, tobože: omana, promah); *nadničar* (najemnik dnevni); *podmet* (subjekt; Raić je predlagao: podlog, a za objekt: predmet); *pozorište* (teatar); *postavac* (ormar, u koji se stavljaju različna orudja); *prizrak* (noćno prividjenje; utvare, gvozdenzube, vukodlaci i vampiri); *rêsni* (ozbiljski, po kranjskom „s' rês“, što bi značilo: zbilja?); *sprovod* (pratnja); *stališ* (ovdje Solarić direktno napominje, da je ova riječ u Hrvatskoj i Dalmaciji sasvim obična); *točiti* i *tokar* (posredstvom kolovratnog orudja okrugljivati n. pr. mastilnice, palice, kamiše itd.); *ćud* (l' humeur, die Laune; dovodi od hotjeti, „oću“ !)

svoje knjige, nabrajajući deset sitnih štamparskih pogrješaka, koje su se uvukle u tekst. Njegove su knjige uopće izlazile ispod štampe čiste i bez tipografskih griješaka, što dakako osobito rječito posvjedočava savjesni i utančani rad Pavla Solarića ne samo kao izdavača svojih knjiga nego i kao korektora grčke tipografije Pane Teodosijeva u Mlecima. U ono jedanaest redaka na posljednjoj strani ove knjige govori Solarić i o milovidnosti knjige, koja izlazi u svijet bez pogrješaka, ali ujedno ne zaboravlja dodati nekom superiornošću nad vlastitim pogrješkama, da lijepa artija, razgovetna pismena i bespogrješnost pečatanja doduše čine svaku knjigu milovidnijom, ali ne mnogo — korisnijom. Navlastito Srbi — mislio je Solarić — ne bi smjeli tražiti u svojim knjigama toliku savršenost, budući da u to doba po svoj Evropi (izvan Rusije) nije bilo više ćirilovskih knjigopečatnji osim četiri, i to: u Leipzigu, Budimu, Veneciji i u Rimu. I sve su te pečatnje bile u inojezičnim rukama... Tu sada Solarić u dvije riječi zbija svoj duboki uzdah za narodno-kulturnim tekovima: Доколѣ Господи? — hoteći time da kaže: e, pa kad će već Srbima i na tom polju da svane zora?

* * *

God. 1809. izašao je — kako već rekosmo — i Solarićev prijevod Zimmermannova djela „*O samosti*". Za izdanje nosio je trošak Vasilij Vuković, gradjanin grada Trsta.[1] Stojan Novaković veli u svojoj „Književnosti" (str. 203.), da je ovo prijevod Zimmermannova djela „Ueber die Einsamkeit", što je god. 1755. (ili bolje: 1756.) izašlo u Zürichu. Medjutim je uzornik Solarićev sasvim drugo djelo Zimmermannovo, koje je god. 1773. štampano u Leipzigu pod imenom „Von der Einsamkeit". Ova se dva Zimmermannova djela razlikuju ne samo svojom namjenom nego i opsegom; dok je Solarićev uzornik tanka knjižica od pedesetak listića, iznosi ono zürichsko djelo omašna četiri sveska.

Johann Georg Zimmermann, rodjen 1728. u Bruggu, zauzimao je med mnogobrojnim Zimmermannima njemačke naučne književnosti zasebno mjesto u historiji XVIII. vijeka. Bio je praktički liječnik i filosof, a od god. 1768. i tjelesni liječnik engleskog kralja u Hannoveru. Za bolovanja Friedricha Velikog bio je pozvan u

[1] Naslov djela glasi: Іоан Георгій Циммерман, кралѣвско-Великобритански особе Врач у Анновери: *О Самости.* С нѣмецкога по изданію лайпсикском од 96 страна, г. 1773. У Венеціи, при Пани Θеодосію 1809., 8⁰, LXIV. + 90.

Berlin, te je iza smrti kraljeve objelodanio mnoštvo članaka o kralju. Bio je nezadovoljan i melankoličan duh. Tišina i turobnost poslovanja, što ga je svršavao kao gradski fizik, natjera mu pero u ruke i on se dade na književnikovanje; najprije opisa život svoga učitelja Hallera, a onda se dade na kraće filosofske radnje kao što su bile: „Vom Nationalstolze“ i „Betrachtungen über die Einsamkeit“. U ovom posljednjem izložio je misli svoga samotovanja u Bruggu, te se tu ujedno razbira klica kasnijih njegovih dvaju radova, koji su mu — pod pomenutim sličnim naslovima — razglasili ime i preko granica domovine njegove. Dopisivao je s Bodmerom, Breitingerom, Wielandom i Nicolai-jem, a dolazio u doticaj i s Goethe-om. Bio je kavgadžija, te je neprimjerenim i nadutim tonom pomalo odbio od sebe sve znatnije ličnosti Kad mu je još sin sišao s pameti, a žena i kći umrle, oda se sasvim samotovanju, tako da se glavna njegova djela mogu nazivati direktnim plodovima njegova živovanja. U tim se djelima osjeća sličnost s prirodom Rousseau-ovom. Po gotovo u onom velikom djelu „Ueber die Einsamkeit“. Djelo bi se ovo i danas moglo čitati sa zadovoljstvom, da užitak ne kvare polemičke epizode, koje je razasuo na sve strane. Ovaj Zimmermann ima jednu crtu, koja ga dovodi do sličnosti s Obradovićem: oštra kritika manastirskog života. Možda nije samo slučajan onaj njemački motto, što ga je Mušicki stavio pred odu „Sjeni Dositija Obradovića“; — uzet je naime iz djela ovoga Zimmermanna.[1]

Ovu Zimmermannovu crtu bjehu primili berlinski slobodnjaci s oduševljenjem, pa je i carica Katarina II. nagradila pisca visokim odlikovanjima i bogatim darovima, pozivajući ga u nekoliko mahova k sebi u Petrograd. Taštini Zimmermannovoj bilo je time udovoljeno. A kad ga je još Friedrich Veliki u svojoj bolesti pozvao u pomoć, mislio je Zimmermann, da je već sve postigao. U svom djelu „Ueber Friedrich den Grossen und meine Unterredungen mit ihm“ (1788.) udario je tolikom silom protiv berlinskih slobodnjaka, s kolikom je prije udarao protiv monahâ i katolika. U slobodnjacima je gledao protivnike vjeri i državi, i počeo ih sum-

---

[1] Kako je Mušicki rado čitao Zimmermannova djela, dokazuje i odlomak Kopitarova pisma, što ga je odaslao arhimandritu šišatovačkom dne 29. junija 1813. (Jagić: *Источники для славянской филологии*, II., str. 795.): „Zimmermanns Nationalstolz, der euch so gefällt, dass ihn Solarich — nein, nein: *er* hat uns die Самость übersetzt, aber Sie citiren ihn“.

njičiti. I sada planu otvoreni boj protiv Zimmermanna i njegova rada. Na jednoj i na drugoj strani nadjoše se oštra pera, koja su se zauzimala ili za starija ili za novija načela. Na nesreću Zimmermannovu pristupi uza nj — Kotzebue, te u jednom pamfletu obruži protivnike Zimmermannove takvim načinom, da se je sva Njemačka prenerazila. Zimmermannova zvijezda bila je odjedared pala. Na izigrana i hipohondrična liječnika-filosofa spusti se težina duševne potamnjelosti, i on — pisac „Samosti“ — predade duh svoj s riječima: „Ostavite me *na samu;* ja umirem“.

O životu i o radu ovoga njemačkoga pisca trebalo je da na ovom mjestu opširnije progovorimo, jer smo došli do uvjerenja, da je i Solariću moralo biti poznato značenje Zimmermannovo u dobi krhanja i prelamanja crkvenog i društvenog života njemačkog u drugoj polovici XVIII. vijeka. Nije Solariću bilo poznato sâmo ovo djelo Zimmermannovo, nego i ostali njegov rad, koji se u koječemu podudarao ne samo s radom Solarićeva učitelja, nego je i polemička Zimmermannova priroda u religioznim pitanjima godila mletačkom samotniku. Ortodoksnost Solarićeva nalazila je moralne potkrepe u teološkoj borbi njemačkih protestanata XVIII. vijeka protiv katoličtva, protiv kojega je i sâm pisao, gdjegod mu se pružila prilika.

Kako smo već napomenuli, Solarić je ovaj svoj prijevod popratio predgovorom (od 64 strane), u kojemu je htio da kao — onda već priznati — spisatelj srpski pruži narodu autobiografiju, kakvu je četvrt vijeka prije njega pružio Dositije u svom „Životu“. Ali, koja razlika izmed jednog i drugog rada! Dositije je svojom autobiografijom dao srpskoj književnosti jednu od najintimnijih i najtoplijih knjiga 18. vijeka; dao je ono, što je Rousseau dao francuskoj književnosti svojom „Ispoviješću“ (Confessions), a Solarić nije umio gotovo ništa da kaže ni o sebi ni o drugima. U Solarićevoj ispovijesti gotovo ne nalazimo dvije stranice, koje bi bile ispisane istim osjećajem i istom mišlju; sve je ispretrgano i nadokalamljeno. Sujevjerje, mutno filologiziranje, etnografsko zastranjivanje i — što je najgore — filosofsko teoretiziranje. Po stilu ovoga predgovora vidi se, da je Solarić htio da napiše essay, koji bi imao biti najsamostalnija njegova filosofska izjava. I baš po neuspjehu ove izjave razabira se, kako je malo imao pravo onaj književni historik, koji je u Solariću htio da vidi prvog srpskog „kabinetskog filosofa“.

Iza predgovora, koji zaprema dobru trećinu cijele knjige, dolazi sâm prijevod Zimmermannova djela, ispunjen citatima latinskih i francuskih klasika.

Na koncu djela dodaje Solarić još rječnik od osam stranica, u kojemu tumači nepoznatije ruske i francuske riječi, kojima se je služio, i tehničke izraze, kako je to uradio izdajući „Ulog uma“ i „Sverh vospitanija“.

* * *

„Mudroljubac indijski“ treća je knjiga filosofske sadržine, što ju je Solarić izdao god. 1809. To je poznato djelo engleskog lorda Stanhope-*Chesterfielda*, koje je bilo mnogo prevadjano u sve literature svjetske, a u našoj je književnosti doživjelo nešto, što nije doživljavalo nijedno strano djelo. U razmaku od 24 godine naime prevedeno je triput, i to — u tri dijalekta; na slavenosrpski, slavonski i kajkavski. Solarić ga je izdao prvi u Veneciji; Franjevac Marijan Jaić izdao ga je god. 1825. u Budimu u prijevodu brodskog umirovljenog majora Martina Pustaića pod imenom: „Indianski mudroznanac“, a Slavonac i svećenik zagrebačke biskupije Josip Marić god. 1833. pod imenom „Indianski mudroznanec“.

Lord Chesterfield bio je jedan od najpoznatijih engleskih državnika i pisaca početkom 18. vijeka (1674.—1773.) Ime mu se danas spominje u književnim historijama u prvom redu radi „Pisama“, što ih je napisao za svog nezakonitog sina Filipa Stanhopa. Pisac nije bio namijenio djelo javnosti, te je i ugledalo svjetlost tek poslije njegove smrti. U njemu pisac sprema sina za život ne kloneći se ni frivolnijih naputaka, kako će u ljubavnim poslovima najbolje proći. Knjige su ove Chesterfieldove podigle mnogo buke, te su napose u Francuskoj i Njemačkoj duže vremena bile shvaćane kao prototip bestidnosti i nemoralnosti. Danas se ovo djelo smatra dostojnom zbirkom najrealnijih pogleda na život.

Kao neki aforistički izvadak iz Chesterfieldovih odgojnih knjiga izašla je u Dresdenu god. 1798. francuska knjiga „L'art de vivre heureux dans la société“, koja je god. 1801. u Münchenu prevedena na njemački pod imenom „Die Kunst unter den Menschen glücklich zu leben“. U ovoj knjizi ima da se traži uzorak, po kojemu su prevadjani naši „Mudroljupci“. Kako je došlo do toga, da su sva tri naša prevodioca stavila na *prvo* mjesto natpisne strane baš ime „Mudroljubac indijski“, na to nisam mogao da dodjem, jer ne poznajem nijednu stranu ediciju Chesterfieldova ovoga djela, koja bi kao uzorak našim prevadjačima nosila natpis „Der indische Philosoph“ ili „Le philosophe indien“. Jedina Solarićeva knjiga, u kojoj je izdan pored srpskog prijevoda *još i francuski*

doslovni tekst,[1] nosi natpis: „Le philosophe indien ou l'art de vivre heureux dans la société; renfermé dans un petit nombre de préceptes les plus épurés de la morale; rédigé par un ancien bramine". Drugi dio naslova u našim prijevodima podudara se ovako: Pustaić-Jaićev naslov glasi: „Indianski mudroznanec iliti način i viština kako čovik na svitu živiti mora da bogu ugoditi, opštini hasnovit i srićan biti mere". Marićev naslov glasi: „Indianski mudroznanec ili način kak človek vu društvu ljudî srečen biti more, kratka nekoja na krepost spadajuča razumna izrečenja, koja je nekoji Brakman popisana ostavil, odovud na mnoge vučeneh narodov jezike, vezda pako na horvatski prenešen".

Što se tiče Ljubićeve napomene (Ogledalo, II., str. 537.), koja govori, da je Marićev kajkavski prijevod — preveden iz slavonskoga dijalekta, to nije korektno. Marićev „Iudianski mudroznanec" podudara se u mnogom bolje s francuskim originalom Solarićeva izdanja, nego li s Pustaić-Jaićevim prijevodom. Osim toga popraćen je Marićev prijevod — kao predgovorom — nekim „listom anglianskoga prevoditelja na grofa N.", o kojemu nema ni Solarićevo ni Pustaić-Jaićevo djelo ni spomena. Očito je dakle, da je Marić prevodio Chesterfieldovo djelo po nekom drugom izdanju negó li Pustaić. Solarićevo i Marićevo djelo imaju svako po sedam poglavlja, koja završuju sentencijama o religiji, a Pustaićevo dodaje još tri poglavlja, a onda dolaze još — Jaićevi — „nadomeci", „priričja", „ćudoredni nauci primudroga Katona" i ostali „Korisni nauci". Dakle su sva tri prijevoda ovog Chesterfieldovog djela u našoj književnosti potpuno neovisna jedno od drugoga.[2] Za Pustaićev

[1] Srpski naslov knjige glasi: „Мудролюбац индійски, либо исскуство щастливо живити у дружеству. Содержащее у маленом числу чистѣйши поученія наравословія, содѣвенни(х) едним древним браминoм. — У Венеціи при Пани Θеодосію 1809.", XXVI. + 163.

Ovom prilikom imam da zahvalim protopresviteru g. Dimitriji *Ruvarcu,* koji mi je kao bibliotekar patrijaračke knjižnice karlovačke poslao tamošnji primjerak „Mudroljupca" i „Sverh vospitańija". — Isto tako zahvaljujem kolegi prof. Tihomiru *Ostojiću,* koji mi je iz biblioteke „Matice Srpske" na nekoliko dana priskrbio knjigu „O samosti". To su jedine tri Solarićeve knjige (pored neznatne „Azbuke"), kojih nisam nalazio u zagrebačkim bibliotekama.

[2] Dobro će biti, ako ovom prilikom spomenem, da Reljkovićeve „Ćudoredne pripovijesti Pilpaj Bramine" nemaju nikakvih dodirnih točaka s ovim prijevodima. Tako ni Kristijanovićev kajkavski prijevod

prijevod naročito spominje izdavač Jaić, da je to djelo major Pustaić još god. 1813. „iz nimačkoga poslavončio". Nekom zgodom, veli Jaić, dopao je Pustaićev manuskript u Jaićeve ruke, pa ga je on „uzmnožao i na svitlost dao". U pozivu na „pridbrojenje", veli, nazvao je ovo djelce onako, kako ga je prijevodnik nazvao: „Meštrija uljudnog življenja", budući da njemačkog djela, iz kojega je u „naški jezik" prevodjeno, nije imao „za oni čas" u rukama, a kako mu je „udesom ovih dana u ruke dospilo *s natpisom, koga sada knjižica nosi*", to je promijenio naslov u „Mudroznanca indijanskog", što je bilo izdavaču „s tim dražje, s čim je ositio, da se mnogima učnima i vridnima domorodcem rič meštrija manje dopada". I tako je Jaić djelu „povratio napis istočni (originalni)". Dokaz dakle, da je i u njemačkom postojala neka edicija, koja je pored naslova „Die Kunst unter den Menschen glücklich zu leben" morala na prvom mjestu imati neki glavni natpis „Der indische Philosoph".

Izdajući Solarić ovu Chesterfieldovu knjigu u slaveno-srpskom jeziku, prikazao ju je gospodji Sofiji Teodorovićki rodjenoj Meksa, koja je kao član poznate tršćanske porodice pomogla Solariću, da se knjiga izda. Prevodilac je uporedo sa srpskim prijevodom štampao i francuski tekst, da bi tako u isto vrijeme Srbima „pribavio sugubu polzu", jer je držao, da će to osobito dobro doći njegovim zemljacima kao najlagodniji način, da se vježbaju u jeziku, iz kojega „sva znanja i iskustva najlučše mogu počerpavati kao iz prve ruke". — Prikazujući ovaj prijevod ženi, počeo je prevodilac malo iz daljega da govori o Aziji kao o prvonačalnoj kolijevci svakog znanja i bogočašća. Ovako je zastranio, samo da uzmogne istaknuti položaj žene u Aziji i u Evropi. Dok se u Aziji žene prodaju i kupuju, a poslije muževljeve smrti i spaljivaju, osjeća se prevodilac sretan, da živi u svijetu, u kojemu i ljepša pola čovječjega roda može upitomiti i razviti svoja bogodana svojstva, pa se duševnim proizvodima može uporediti s muževima. On je s tim sretniji, što se i u njegovom narodu već pokazuju žene razvijene djelatnosti, kao što je, eto, najljepši primjer — Sofija Teodorovićka. Dokaz je to, veli Solarić, da se narod srpski malo po malo otima

---

„Način vu sveh življenja dogodjajih vsigdar zadovoljnom biti" (od god. 1826.) — koliko se sličnošću natpisa i podudara sa pomenutim djelom Chesterfieldovim — nije isto djelo, nego je ovo prijevod Sarasina djela „Ars semper gaudendi" (od g. 1750.), koje je g. 1777. prevedeno na njemački pod natpisom „Die Kunst allezeit fröhlich zu sein".

„monašeskom vospitaniju, koje se nesrećom voobšče svoj našoj djeci pripodavalo“ i da kroz svu maglu predrazsuždeníjâ i kroz mrak sujevjerja napokon ipak probijaju dovoljne lüče čistoga svjetla . . .

Sámo Chesterfieldovo djelo u prijevodu Solarićevu složeno je aforistički. Rijetko koja sentencija ima više od pet redaka. Čitava je gradja razdijeljena u sedam poglavlja. U prvom se govori o skromnosti, trudoljublju, zadovoljstvu, umjerenosti itd.; u drugom o strastima, o nadi, strahu, radosti, žalosti, gnjevu, o željama i o ljubavi. Treće poglavlje govori cijelo o ženi; četvrto o porodici (o suprugu, ocu, sinu i braći), peto o providnosti i o razlikosti med ljudima, o mudracu i o nevježi, o bogatašu i siromahu, o gospodarima i slugama, o knezovima i njihovim podanicima. Šesto poglavlje govori o društvenim dužnostima, o dobročinstvima, o pravdi, blagodarnosti i iskrenosti. Napokon posljednji se odlomak zabavlja sav bogočašću. Ovaj se odlomak čita kao neko evangjelje, pa se je prevodilac i trudio, da u što zbijenijim i zaobljenijim rečenicama izrazi misao izvornika. Prijevod se drži točno francuskoga teksta, pa se i po minucioznosti i tipografskoj bespogrješnosti toga teksta jasno razabira savjesnost izdavačeva, koji je morao biti intimno upućen u lingvističke tajne francuskoga jezika. Sve ove sitnice jasno pokazuju krupnost i veličinu značajne pojave Solarićeve.

* * *

Napokon imamo da kažemo koju riječ o petom i posljednjem Solarićevom prijevodu filosofske sadržine: o Soavinoj *„Zlatnoj knjižici“*, koja je izašla četiri godine kasnije (1813.) od napominjanih triju knjiga istoga pravca. Knjigu je prevodilac prikazao Stefanu Gavriloviću, živopiscu i gradjaninu srijemskih Karlovaca, zatim Mihajlu Pavkoviću, trgovcu zemunskom i Luki Kisiću, Bečejcu. Djelo ovo naziva Solarić rodjenom sestrom „Ithike“ (Etike), posljednje knjige „blaženopočivšeg nastavnika“ njegovog i „sokratičeskog starca“ Dositija, koji je umro dvije godine prije „Zlatne knjižice“ u Biogradu. Pri tome se Solarić jamačno nije obazirao samo na misaoni sadržaj obiju knjižica, nego ga je na ovu komparaciju navodio i zajednički pisac „Etike“ i „Zlatne knjižice“, Francesco Soave.

Budući da su od ovog talijanskog pisca preveli Obradović i Solarić dvije znatnije knjige, a o njemu se u našoj književnosti

nigdje nije spominjalo, navest ćemo ovdje sve, što je o njemu zapisano u najvećim priručnim leksikonima (Nouvelle biographie générale, Paris 1865., knj. 44., str. 90.).

Francesco *Soave* rodio se je u Luganu dne 4. lipnja 1743., a umro je u Paviji dne 17. siječnja 1806. Roditelji su mu bili siromašni, pa da se za njegov odgoj nisu pobrinuli redovnici Somaskovci (koji su se u od 16. vijeka skrbili za naobrazbu ostavljene siročadi i za popravak palih žena), ne bi daroviti mladić nikada došao do onoga mjesta u naučnoj književnosti talijanskoj, do kojega je u istinu došao. Svršivši škole u Milanu, Paviji i Rimu, postade profesor paževâ u Parmi, a kasnije se uspe na sveučilišnu katedru, da predaje poeziju i retoriku. Kao profesor mnogo se je starao za popravak naukovnog metoda, te je napisao jednu latinsku antologiju, jednu talijansku gramatiku, a uz to je mnoge knjige prevodio. Od berlinske akademije bio je rano pripoznan i odlikovan. Iz Parme prijedje u Milan kao profesor filosofije. Godine 1802. postade upravitelj liceja u Modeni, ali se tu zadrža vrlo kratko vrijeme, prešavši na katedru ideologije u Paviji. Jedina meta Soavina života bila je, da raširi granice odgoja i da zastarjele pedagoške metode zamijeni modernijom i podesnijom prinovom. Iza „Moralnih novela“, koje su mu god. 1802. izašle već i u sedmom izdanju, radio je samo oko narodnog odgoja, ali mu je već i ova mala knjiga ujamčila neprolaznu slavu, te je bila prevodjena na mnoge jezike. Najpoznatije su mu knjige: „Ricerche intorno all' istituzione naturale di una società e di una lingua“, Milan 1772.; — „Riflessioni intorno l'istituzione d'una lingua universale“, Rim 1774.; — „Grammatica ragionata delle lingue italiana e latina“, Parma 1792.; — „Lezioni di ritorica e di belle-lettere“, Parma 1801.; — „Istituzioni di logica, metafisica ed *etica*“ (Obradović), Pavija 1804., u *četiri* sveska. Knjiga je ova primljena u sve universe talijanske. — Skupljena djela Soavina izašla u Milanu 1815.—1817. — O Soavi su pisali posebne knjige: „Elogio di Soave“ Savioli i Catenazzi (prvi god. 1806., a drugi god. 1812.). — Godine 1815. izašla je u Milanu posebna „Vita di Fr. Soave“.

Prevadjajući Solarić ovo djelo Soavino[1], dodao je po svom obi-

[1] Potpuni naslov knjigo glasi: Златнаѧ книжица, содержащаѧ должности человѣка гражданска и христїанска, и правила учтивости. Во употребленїе славено-сербскаго народа, наставникомъ и родителемъ обученїи малолѣтныхъ дѣтей; по составу госп. учителѧ Ф. Соавы — Павломъ Соларичемъ издана. Въ Млѣткахъ,

*

čaju nekoliko stranica predgovora, u kojem upozorava na dobre učinke blagoga uzgoja te ne zaboravlja, da istom prilikom pobudi zanimanje srpskih čitalaca za predjašnje svoje prijevode. Za društveni odgoj omladine trebalo je, po shvaćanju Solarićevu, da se osobitim trudom pašte u prvom redu roditelji. Prostiji ljudi i radenici, koji se ispričavaju, da nemaju kada zabavljati se naobražavanjem svoje djece, pokazuju, da ne shvaćaju osnovne dužnosti svojega života. Surovo postupanje zanatlijâ i dućandžija, koji ogrubljavaju srca svojih učenika „zovomih šegrtov", ostatak je iz barbarskih vremena. Dijete ne postaje čovjekom samim porodom nego u prvom redu naobrazbom. A ovu joj dadu narodni nastavnici i učitelji. I zato ne treba učitelje smatrati prostim najamnicima, jer će narodu svanuti prava zora tek onda, kad svako selo bude imalo svoje javno učilište, i kad se u njima bude poučavalo po ovoj — „Zlatnoj knjižici". Ali i inače bi trebao — po Solarićevu shvatanju- svaki Srbin da smatra svojom rodoljubnom dužnošću pokazivati i razjašnjivati ovu knjigu onima, koji ju ne bi imali i onima, koji je ne bi umjeli uvažavati. Samo iz ovakovoga društvenoga razbistrivanja i rada mogao bi se s vremenom očekivati unosan plod. Tako bi se Srbi, veli Solarić, približili onom jedinstvenome narodu staroga vijeka — Spartancima! — koji zapravo nisu poznavali naučnikâ po zanatu niti ustaljenih učilišta, nego im je svako mjesto bilo zgodno za učilište, te je svaki gradjanin bio izmjenice ili učitelj ili učenik, i svaki se je trenutak moglo na svakom mjestu razviti javno predavanje.

Iza ovoga predgovora dolazi prijevod samog Soavinog djelca na 36 listića. Cijela se „Knjižica" dijeli na dva dijela. U prvom se govori o dužnosti čovjeka (prema bogu, prema nama samima i prema drugima), a u drugom o pravilima učtivosti. — Pouke, što se crpu iz ove knjige, redovno su kratke i zbijene, lako pisane, bez ikakvih apstrakcija, kojima bi se um priprostoga čovjeka morao dovijavati. O pravilima učtivosti bio je u slavenosrpskom periodu izdavan velik broj knjiga. I Dositijeva „Hristoitija", što ju je Obradović preveo još god. 1770. s novogrčkog — a izdao ju tek god. 1826. Konst. Pejčić kao posmrče Dositijevo — nije ništa drugo nego zbirka pravilâ pristojnosti. Ovakih knjiga bilo je u

---

лѣта 1813. Писменъı Грекославенскїѧ печатни Панъı Θеодосїева. — Godinu dana prije nego što je „Knjižica" izašla, objavljuje ju Solarić u svom „Bukvaru", preporučujući je unaprijed roditeljima, koji žele svojoj djeci da dadu primjerenu naobrazbu.

ono doba dosta u srpskoj književnosti, te je nekolicinu nabrojao St. Novaković na 204. strani svoje „Književnosti".

Osim ovih radova snovao je Solarić da izda još neke filosofsko-poučne knjige i to „Sobranije razsuždenija sverh neki(h) visočajši(h) predmeta", koje bi bilo — po njegovu shvatanju — samo „za zrele umove širokoga pogleda". Iza smrti spisateljeve zapisani su u Ljetopisu (3., str. 131.) natpisi prvih pet poglavlja ovoga djela, o kojemu takodjer ne može biti sumnje, da je prevedeno. Radi o vjerovanju u boga, o besmrtnosti duše, o višim zlim bićima, o djavolu i o padu Adamovu.

Pod crtom na str. 125. svoga prijevoda „Sverh vospitanija" spominje Solarić, da je preveo jedan odlomak iz Villaume-ova djela o „Povjesti čovjeka" i da će taj odlomak izdati s ostalom zbirkom svojih kraćih „Sobranija". Medjutim do tih Sobranija nije nikad došlo, samo što se iza smrti njegove našao rukopis u tri odlomka pod natpisom „Opit o čelovêku". Original ovoga Villaume-ovog djela izašao je god. 1783. u Desavi u francuskom i njemačkom jeziku („Histoire de l' homme" — „Geschichte des Menschen"), ali se je Solarić mogao služiti i talijanskim prijevodom, koji je štampan god. 1805. u Nürnbergu pod imenom „La Storia dell' uomo".

IV. Filološki rad.

Dne 6. junija 1810. pisao je Solarić iz Mletaka svome prijatelju Teodoru Zahariću, trgovcu novosadskom (Ljet. Mat. Srp. 1827., častica 10., str. 125.) pismo, u kojem mu javlja, da će istoga mjeseca izaći „*Besjedovnik iliričesko-italijanski*", iza kojega će svi neprijatelji i klevetnici Solarićevi umuknuti, i „mnoga zavist kao Dositijev nenačeti kesten puknuti". Svojim dojakošnjim radom naime, a po gotovo svojim principom, da piše za narod narodnim jezikom, stekao je Solarić dosta javnih, a još više tajnih neprijatelja. Prijatelj Zaharić mu je javljao, kako se je često morao zauzimati za nj i braniti ga od pozvanih i nepozvanih sudija i napadača. Solariću se je to davalo na žao, ali uvjeren o jakosti i temeljitosti svojih nazora, molio je prijatelja, da se nikome ne zamjera radi njega, jer je sâm u sebi osjećao više sile, nego što je bilo potrebno, da „zagradi usta lvov, koji mogu iz gorâ i poljâ inače pitomoga Srema zarikati". Blagom otmenošću odbio je Solarić savjet Zaharićev, da malo popusti i da nastoji ugoditi svijetu. Mletački samotnik imao je mnogo razloga, da svog trgovačkog sa-

vjetnika ne posluša. Srijem mu nije bio cijela Evropa „ni sremski knjižnici samodršci Minervinih tajna."

Do „Besjedovnika" držao je Solarić vrlo mnogo, pa se je nadao, da će tek iza vanredne vrijednosti ovoga izdanja poskočiti u cijeni i predjašnje njegove knjige, koje će se iza „Besjedovnika" tražiti drugojačijom revnošću i zanimanjem.

Zanimivo je, što je o ovoj knjizi govorio Solarić, kao da je njegova, a znamo, da ju je izdao Vićentije Rakić, parok crkve sv. Spiridiona u Trstu. Knjiga ova sastoji iz pedeset dialoga, ispisanih uporednim srpskim i talijanskim tekstom, da se njima uzmognu služiti i Srbi i Talijani. Ovaj posao svršio je Rakić, prevedavši naprosto s talijanskog najobičnije razgovore porodičnog i trgovačkog života za upotrebu svojih zemljaka. Starost Rakićeva nije dopustila prevodiocu, da svoj rad dotjera za štampu i da mu dade zgodan predgovor. A taj posao je svršio Solarić[1]. Na 67 strana napisao je Solarić dva „preliminara" (Предварителная), u kojima govori, prvo, o talijanskim pismenima kao uvod u talijanski jezik za svoje zemljake, a drugo, o pismenima slavenskim, kao informaciju Talijanima o Slavenima i o njihovu pismu. Oba su preliminara napisana na jednoj strani srpskim, a na drugoj talijanskim jezikom.

Solarić je ovoj knjizi pripisivao osobitu važnost poradi toga, što je u njoj štampan odlomak njegove „Іероглνфїке" (Hieroglyphike), koju je smatrao glavnim djelom svoga života. Iz slabe korespondencije Solarićeve, koja nam je sačuvana, i iz predgovorâ raznim predjašnjim i kasnijim njegovim knjigama jasno razabiramo, da se je pisac zabavljao gotovo cijelog svog književnog života tom svojom „Srpskom hieroglifikom ili samoučnim bukvarom" i da je u njoj htio izložiti sve svoje arheološko-filološke rezultate o porijeklu slavenskoga imena i plemena. I baš to djelo nije doživio na-

[1] Naslov knjige glasi: Бесѣдовникъ иллνрическо-італїанскїй, съ італїанскога преведенъ и принаправленъ къ употребленїю двухъ народовъ, посредствомъ предварителнога руководства г. *Павла Соларича* къ познанїю італїански писменá, и къ самоукомъ чтенїю італїанскога ѣзыка, Іллνромъ; како такогьеръ краткога начертанїя тогоже, о писменахъ славенскихъ во обще и во особъ о іллνрическихъ, на истый конецъ Італїаномъ — Вікентїемъ *Ракичемъ* фенечкимъ, парохомъ церкве Іллνрическе С. Спиридона у Трїесту суще. Въ Млеткахъ 1810., 8⁰, LXVII. + 336. — Talijanski naslov je isti, a počinje ovako: Il Dialoghista illirico-italiano, tradotto dall' italiano ed accomodato all' uso delle due nazioni, mediante una preliminara guida del Signor Paolo Solaritsch ... i tako dalje.

štampano, pa ni do danas nije djelo izašlo iz svoje rukopisne kurioznosti. Dimitrij Vladisavljević, učitelj tršćanski, javio je godine 1825. redakciji Ljetopisa, da su stvari pokojnog Solarića, koje su do onda bile zapečaćene (da se ne bi kako izgubile), otvorene, te je odmah poslao popis svih Solarićevih rukopisa. Taj je popis štampan u Ljetopisu 3., str. 128.—132., te iz njega razabiramo, da je Hieroglifika bila razdijeljena u pet dijelova: 1. o hieroglifiki uopće, 2. historijska hronologija starih Skytha i Sarmatakao i nekih Germana, 3. različite azbuke i etimologija imenâ nekih naroda, 4. hieroglifika srpska i 5. samouki bukvar. — O cijelom dakle rukopisnom djelu Solarićevu možemo dobiti neki pojam samo po izvatku, što nam je naštampan u predgovoru Rakićeva „Besjedovnika“, i po predgovoru, kojim je Solarić popratio svoje „Rimljane“[1], i po „Triazbučnom bukvaru“.

Za cijelo vrijeme svoga filosofovanja i geografovanja, t. j. za cijelo vrijeme, dok je Solarić izdavao svoje zemljopisne i filosofske prijevode, zabavljao se on intenzivno istraživanjem slavenske starine kao glavnog rada, za koji je bio osjećao najdublji i najizvorniji smisao u tadašnjoj srpskoj književnosti. Već god. 1810. imao je Solarić u rukopisu pedeset tabaka Hieroglifike. U pismu na svog krštenog kuma i protopopa severinskog (jamačno Jovana Rajčevića, koji je u to doba bio parok velikopisanački i protopresviter severinski), koje je štampano god. 1831. u 25. častici Ljetopisa, govori Solarić o tom svom djelu pun pouzdanja u svoje rezultate, koji će tobože jednim mahom da riješe „tisjaćugodišnje nedoumjenije“ o rodu i jeziku slavenskom. Promisao božji — veli Solarić, — blagovolio je njemu i dao mu svjetilnik, pomoću kojega će on preko groblja i kroz pustinju prošastih vremena da pokaže Srbima put istine . . . A, kako je izvadak iz ovog svoga neobičnog djela ispisao pored srpskog originala za strance i talijanskim jezikom u Rakićevom djelu, to je držao, da će ova knjiga biti „možda prva slavenska knjiga, koju će *svi narodi* hotjeti čitati“. I sâm mitropolit Stratimirović, koji je god. 1805. pod imenom pakračkog episkopa, Josipa Putnika, izdao knjižicu o porijeklu riječi „Knjaz i knjiga“ — naći će u Solarićevoj knjizi „prâvo“ razjašnjenje. Značenje Hieroglifike složio je sâm Solarić u ovo nekoliko redaka: Moja Hieroglifika, kromje što djeistvuje o pi-

[1] Tu nazivlje Solarić — pod konac svog književnog rada — Hieroglifiku „svačesovinom, za koju bi trebalo imati vremena i dovoljno bezbrižnosti za učiniti ju onim, što bi joj nadležalo biti“.

smenah slavenskih istoriko-hronologičesko-kritičeski, ide jošte kritičeski kroz svu povjest prjamo do vsemirnoga potopa u ime slavenskih naroda, i sili se filologičeski glubočajšu proliti drevnost...

U juniju god. 1810. hvali se Solarić, da je već našao jednoga „djejstvitelnog prenumeranta“ na svoju Hieroglifiku i to Josipa Sierakowskog, grofa poljskoga, „kavaljera ordena sv. Joana Jerusalimskoga i člena učenago druževstva Varšavskoga“. To je dakle isti onaj naučenjak, koji je posredovao, da se izmed Solarića i Kopitara zavrgne prijateljstvo. Sa Sierakowskim se upoznao Solarić u Mlecima, kamo je bio ovaj Poljak prispio na svom putu po Evropi, tražeći posvuda vijesti i spomenike, koji bi se doticali Slavenstva. Prolazeći u Rim, gdje je imao da provede pola godine s knezom Stanislavom Poniatowskim, pročitao je u Mlecima u rukopisu Solarićevu Hieroglifiku, u kojoj je našao za sebe vrlo mnogo novih stvari, koje je odmah i ispisao. S velikim zadovoljstvom javlja Solarić prijatelju Zahariću, da ga je Sierakowski „stotinu krat zagrlio i poljubio“ nalazeći u njemu „svojega sotrudnika“. U to je doba Sierakowski pisao svoj „Orbis slavus“, naumivši ga izdati s geografskom kartom. Ali je ovo poznanstvo Solarićevo s poljskim grofom i naučenjakom skrivilo, da Solarić nije dao svoju Hieroglifiku u štampu iste godine, kako je bio naumio, a možda upravo radi Sierakowskoga u opće nije Hieroglifika nikada ni ugledala svjetlosti. Solarić je stajao cijelo vrijeme, dok se je Sierakowski zadržavao u Rimu, s njime u prepisci, te je tom prilikom štošta novo naučio i popravio staro, tako da je morao štampanje svog „svjaščenog čertanija ili pisanija“ (kako je rado prevodio naslov svoje knjige) — poodmaknuti.

Neposredni povod Solarićevoj Hieroglifici dala je Rajićeva Historija. Ona je prinudila Solarića, da stane „razbirati, šta su Slaveni bili, šta jesu i šta mogu, ako hoće, biti“ (vidi Solarićevo pismo Sofiji Teodorovićki, Ljet. Mat. Srp. 1827., čast. 10., str. 127.). Kopkajući Solarić — kako sâm veli — u ovom poslu, morao je načalnoga pisatelja srpskoga, onu blagu dušu g. Rajića, kritikati i popravljati. „Ja sam (veli od riječi do riječi) može biti kao slijepa kokoš zlatno zrnce, našao na jednom mjestu u vsemirnoj povjesti, gdi je sami mrak i tma kromješnaja, od blizu tri tisuće godina, sviju naroda pisateljem bila, jedno vidilo probiti i preveliki svjet na najtamnija povjesti mjesta prosuti, nedoumjenije važno sviju dosadašnji pisatelja riješiti i najpače Slavjanom svu slavu, koju su im drugi narodi po nevjedjeniju ovoga otkrovenija uščerbavali,

vozvratiti, prisvojiti i utvrditi. Ova povjest drevna može lice svoje izmijeniti, ličinu zbaciv s prirodnim licem svojim predstati. Ovako će „Samouki bukvar srpski“ *i drugim narodom važan biti*“.

Ova izjava samoga Solarića, izražena u privatnom pismu „prvoj srpskoj ženi“ — kako je Solarić nazivao svoju dobrotvorku i gospodju jednog od najznatnijih srpskih mecenata na početku vijeka, Drage Teodorovića, tršćanskog trgovca, — značajna je radi svoje otvorenosti i radi priznanja piščeva o prvom povodu, koji ga je nagnao na ovaj posao[1].

Izvadak iz *Hieroglifike* iznosi u predgovoru Rakićeva „Besjedovnika“ u svemu 24 strane, pa se dade u kratko sažeti.

Širokim uzmahom i naučnim veličanjem odredjuje Solarić med indoevropskim jezicima mjesto slavenskome. Ime slavensko izvodi po običaju svojih slavenskih savremenika od riječi „slava“ — che significa *glorioso*. Narječja se slavenska nisu odrodila od svoga prvokorjenoga istočnika (dalla loro madre) u onom stepenu, u kojemu su se odrodili romanski jezici od svog rimskog porijekla. Zato svi Slaveni i razumijevaju s nevelikim trudom svoj stari jezik, koji se danas (!) sačuvao još jedino u crkvenim knjigama Slavenâ grčkoga obreda. Jezik se ovaj nazivlje starim slavenskim, premda on to zapravo nije, nego naprosto — stari srpski dialekat. Budući pako da ovo narječje dohodi iz vremenâ, kad se u opće slavenska narječja med sobom nisu razlikovala onoliko, koliko kasnije, i budući da je ovo narječje onda bilo med Slavenima ono, što je kasnije postalo u Italiji narječje toskansko, to srpski jezik ostaje korjenitim jezikom (resta meritamente decorato col titolo di *Madre Lingua*), te će se svagda druga slavenska narječja prema njemu prosudjivati. Hieroglifika njegova dakle imala bi da pruži ključ za razlučivanje tih dijalekata od najstarijih vremena, pa bi time pročistila povjest pojedinih naroda, koji često nisu imali drugih razlika med sobom do imenâ, a i ta su bivala izobličena kojekakvim nazivima grčkih i romanskih pisaca. Slavenska bi azbuka, po mišljenju Solarićevu, možda bila najzgodnija, da postane općim evropskim pismom, za kojim se u cijeloj Evropi uzdiše . . .

Sada prelazi Solarić na razlaganje slavenskih pismena. Na prvom mjestu govori o glagolici, koju mu je u četvrtom stoljeću „vozobnovio“ sv. Jeronim, a kojom su se — veli — po svoj prilici slu-

---

[1] U predgovoru svojih „Rimljana“ veli, da se je dao na pisanje Hieroglifike „za oteti se kojekakvim teškim mislima, predavajući se teškim istraživanjima po zatrenim stazama prošastih vremena“.

žili različiti narodi, ponaosob Latini, prethodnici rimski . . . Iz devetog stoljeća potječe ćirilica. Ovom su azbukom napisane crkvene knjige sviju Slavena grčkoga obreda, u kojima se krije književni slavenski jezik, „onaj neosporimi pomenik vsemjerno ispolinske vlasti (della possanza onninamente gigantesca) i prostranejših poznanija (delle cognizioni estesissime) Slavjanâ u preminuvša vremena; jezik, kojega bi ispisatelji povjesti morali mnogo manje lišavati se, neže li inoga kojega drevnoga jezika". — Treća mu je azbuka ruska-gradjanska, koja se upotrebljava u svjetovnim spisima kao rusko-crkovna u crkvenima. Gradjanskom se ruskom azbukom služe i Srbi, koji nose „razvraćeno" ime od „Sarmati" t. j. Carmoži ili muži carski, (a i „Srijemci" mu dolaze od „Sarmata"). Srpski jezik je Solariću drugi med slavenskim jezicima po svojoj razradjenosti (obdjelanosti, per la sua coltura), a prvi po svojoj ljupkosti.

Sada govori Solarić o elementima slavenskog jezika i pisma. Kao osnovni značaj slavenskih pismena ističe nepromjenljivost njihove glasovne vrijednosti, a prema tome izvodi odredjenost slavenskog čitanja. Tko se nauči poznavati slavenske ortografske znakove, taj odmah umije, i da savršeno čita svaki slavenski spis. U uporedbi sa slavenskim jezikom svi su ostali jezici u tom dvoumni i sputani prema slavenskome, budući da im je pismo nepotpuno . . .

Na stranama 42.—47. donosi Solarić slavensku azbuku glagolsku, ćirilsku crkvenu i rusku-gradjansku, tumačeći joj vrijednost francuskim izgovorom. Budući pako da je ovim izvatkom iz svoje Hieroglifike htio da pouči Talijane zapravo samo u gradjanskoj ćirilici, koja im je najpotrebnija u doticaju s „ilirskim" Slavenima, to je prve dvije azbuke ostavio po strani, a zabavio se podulje samo gradjanskim ruskim pismom, koje su i Srbi primili.

Na prvom mjestu raspreda fiziološku vrijednost slavenskog vokalizma. Zatim govori o dvoglasima i napokon o konsonantima. U ovim odlomcima izriče Solarić svoje filološke opažaje, koji izvornošću, a po gdjekad i korektnošću uporedne metode izbijaju kao samostalan pogled u doba, gdje još ni Dobrovský nije štampom objelodanio najvažnije svoje studije. Na kojoj je podlozi Solarić radio, čut ćemo domala, kad dospijemo do radova, koji nesumnjivo pokazuju, da je Solarić poznavao i Mikalju i Karamana i ostale hrvatske leksikografe, gramatičare i historičare.

Kako Solarić nigdje u svojim knjigama ne kaže jasno, koga zapravo zamišlja pod imenom „Hrvati", razabira se u ovom raz-

diobnom preliminaru, da je ipak samo kajkavce držao Hrvatima par excellence. Dalmatinci, Hercegovci, Bošnjaci, Slavonci i Srbijanci, svi mu govore „ilirskim“ narječjem, a Solarić bi rado (str. XXXVI.), da pod imenom „ilirskim“, gdjegod se javlja u domaćim i stranim knjigama, pročita u prvom redu samo srpsko ime i azbuku ćirilsku. Mislim, da o ovom pogrješnom mišljenju Solarićevu ne treba mnogo gubiti riječi.

O samoglasnom *a* veli, da je (Podmladjena vokalizacija!) omilio ilirskim dijalektima osim „hrvatskome“, gdje se je zadržalo izvorno (podlino) slavensko *e*: otec, silen, jesem. — Dalmatinci rado izgovaraju (любе чуть дати = amano a far sentire) *a* pred *r*, kad „ovu prethodi kakva soglasnica, koja počinje riječ“; u istom slučaju, veli Solarić, izgovaraju Srbi s ostalim južnim Slavenima kratko *e* ili isto kao Boemci premetno (prepositno) *ъ*, koje se ipak ne piše; a „sjeverni Slaveni“ uzimaju u tim prilikama glas *o*: barzo, berzo, brъzo, borzo; garlo, gerlo, grъlo, gorlo; targovati, tergovati, trъgovati, torgovati itd. Drugda se u Ilirika *r* razlučuje od prethodne soglasnice rečenim glasnicama, gdje to „koreni“ jezik ne čini: karst, kerst, krъst, krest; darva, derva, drъva, dreva i drova. Ova igra rečenih glasnica s *r* — domišlja se Solarić — s prethodnom drugom kojom načalnom soglasnicom, rastrojila je sopstvena imena naroda slavenskih. — S konsonantom *l* dogadja se nešto slično.

Poluglas *ь* uporedjuje s umekšanim talijanskim i francuskim *lj* i *nj* (gl, gn — il, ill), te mu je mjesto uvijek poslije konsonanata. — O vokalu *o* veli, da je medju „polunoćnim (settentrionali) i azijatskim (!) Slavjanima“ omilio već i — do zloupotrebljenija. Množestvo riječî, koje u „čistom“ jeziku slavenskom, kao i u južnim dijalektima, traže *a* ili *e*, zvuče na sjeveru *o*: grad, grod, gorod; blato, boloto; Sarbli, Serbli, Sorbi itd. — U istočnim dijalektima prelazi glas *o* često u: *u* i obratno (mož — muž, Rusi — Rosi) kao u talijanskom (currere — correre, multi — molti, longus — lungo). — Slog *ol*, „tol čestí u korenom (!!) slavenskom jeziku“ i u njegovim sjevernim narječjima, obratio se je u Iliriku posvud u jedan glas *u*: polno — puno, solnce — sunce itd. Francuzi imaju to isto: fol — fou, mol — mou itd. — Tako se isto *lo* i *le* obraća u ilirskom u glas *u*: jabloko — jabuka, bloha — buha, vlešči — vući, sleza — suza. Poluglas *ъ* upotrebljava mu se podobno s „francuskim konečnim neudarenim *e*“ (*e* muette). Pa, kolikogod je *ъ* u većini slučajeva zališan, toliko se čini Sola-

riću, da ima primjerâ, u kojima je ъ i danas opravdan, n. pr. u jednosložnim prijedlozima: *въ*, *къ*, *съ*, koji se „pred izvjestnim načalnim sljedujućim pismenima u slavenskom sopstvenom“ (t. j. srpskom-crkvenom hoće da kaže) i u ruskom čitaju kao: *vo*, *ko*, *so*, a u ilirskom: *va*, *ka*, *sa*. — Isto se tako, veli, dobro upotrebljava ъ kao rastavni znak u složenicama.

Samoglasno *l* umekšalo se je od Dunava do Kotora u *o*, te je jedan od najkarakterističnijih znakova ilirskog jezika. — Suglasno *g* izgovara se na jugu kao *g*, ali na sjeveru „po načinu Grekâ s pridohnovenijem počti (gotovo) kao rimsko *h*“. — Suglasnike *f* i *th* ne poznaju Slaveni, a upotrebljavali su ih samo radi ortografije tudjih riječi. I tako su, veli Solarić — Slavjani sudili, da je bolje pridružiti svojoj azbuci izlišna pismena njihovom jeziku, da bi sohranili cijelost stranih riječi, koje su im u ono doba dolazile, nego ih ispakoštavati svojim nesličnim bukvama (che di adulterarle colle loro lettere incongruenti).

I tako je Solarić ovim svojim radom prvi med srpskim književnicima napisao pokušaj teoretskog razglabanja slavenskih glasova, dotičući se pogdjekad zgodno fiziologije i isporedjujući pojedine promjene s promjenama, koje se javljaju u ostalim slavenskim i romanskim jezicima. Ponaoseb ističe se Solarić u poznavanju starijih ***hrvatskih*** gramatičkih i leksikografskih radova, za koje ne nalazimo ni u jednom srpskom književniku slavenosrpskog perioda — osim kod Rajića — kakovih izrazitijih dokaza. Solarić se je naime i mjestom svoga rodjenja i doticajem s narodom i književnošću zapadne pole narodne izdigao nad ostale svoje srpske suvremenike. Pogled i znanje bilo mu je šire, pa i opseg rada značajniji.

Uz izvadak iz svoje Hieroglifike napisao je Solarić u predgovoru Rakićeva „Besjedovnika“ još malo „***Rukovodstvo k poznaniju italijanskih pismena***“, koje je namijenio svojim ilirskim samoucima. Članak je složen na devet stranica, u kojemu iza historijskog uvoda o Rimljanima i o porijeklu latinskoga jezika govori o talijanskom književnom dijalektu. Talijanski mu je jezik najmekši med svim evropskim jezicima, a svojim gramatičkim osebinama najviše se približuje ilirskom jeziku, kao što se u opće — veli — romanska narječja mnogo više podudaraju sa slavenskima nego s germanskim. Ostali dio ovog „Rukovodstva“ zabavlja se osnovnim ortografskim pravilima talijanske azbuke, kako je to već šesnaest go-

dina prije Solarića za „iliričesku junost“ bilo napisano u talijanskoj gramatici Vićentija Lustine.

* * *

Iste godine, koje je izašao u Veneciji Rakićev „Besjedovnik“ sa Solarićevim predgovorom, izašla je u istoj pečatnji i jedna od najznačajnijih i najpunijih Solarićevih knjiga: *„Pominak knjižeski“* [1]. Primjerak ove knjige, što se čuva u biblioteci Jugoslavenske Akademije u Zagrebu, ima na naledju omota talijanskim jezikom i starim rukopisom označen pravi smisao knjige: „Paolo Solarich. *Memoria letteraria sulla Stampa* slavo-serviana in Venezia con un catalogo dei libri in questa lingua stampati da Demetrio e Pano Teodosio.“ Knjiga bi dakle imala da bude trgovački katalog i popis knjigâ, koje su štampane u Teodosijevoj mletačkoj knjižari od polovice 18. vijeka, pa do god. 1810. — Katalog ovaj iznosi u knjizi samo posljednjih 16 strana, dok prvih 68 strana ispunjava Solarićev predgovor. Osnovna je dakle misao knjige bila praktična, jer ju je izdavao trgovac, koji je zatražio pomoć Solarićevu, a ovaj je jedva dočekao, da napiše predgovor — četiri put veći od samog kataloga — u kojemu će moći izliti svoje najzbijenije i najortodoksnije misli o pravoslavlju i slavenskoj azbuci kao jedinom spasu ne samo grčko-istočnih nego i katoličkih Slavena.

Kad su se hrvatske i srpske knjige počele štampati, o tome Solarić nije imao jasnoga znanja. Iz knjige tübingenskog profesora Christiana Friedricha Schnurrera („Slavischer Bücherdruck in Würtemberg im XVI. Jahrhundert“ od god. 1799.) i iz Kopitarove Gramatike od god. 1808. saznao je, da su se dosta rano štampale u talijanskim i njemačkim štamparnicama. Za Ruse je znao — po Rajićevoj Historiji, knjiga I., str. 225. — da se je kod njih počelo sa štampanjem za vladanja cara Ivana Vasiljevića, koji je vladao od 1533.—1584. Od grofa Sierakowskoga je saznao, da je i med Poljacima vrlo rano bilo štampanih knjiga i to rimskom i ćirilskom azbukom. Ali je Solarić s pravom slutio, da je med Srbima i Hrvatima bilo štampanih knjiga prije nego med Rusima. U Iliriku se je za cijelo doba prije izuma štampe upotrebljavala i ćirilica i glagolica. Pismena „Jeronimova“ bila su negda općenita

---

[1] Поминакъ книжескій о славено-сербскомъ въ Млеткахъ печатанию великому и благословесному славено-сербскому народу и мудрымъ его свакога званія предстателемъ и просвѣтителемъ одъ Павла Соларича. — God. 1810., 8⁰, str. 86.

u Iliriku, a što su se tako dugo zadržala i poslije izuma lakše i zgodnije ćirilice, u tom je Solarić vidio politiku rimske crkve, koja se je odlučila za glagolicu samo poradi toga, da i u pismu izmed istočne i zapadne crkve ilirske bude neka razlika. A kad je i med katolicima stala prevladavati ćirilica, uzeo je Rim da uvodi med njima latinicu, koju ni ilirski katolici nikad nisu ljubili. I tako je, po shvatanju Solarićevu, oko god. 1700. med katoličkim Ilircima sasvim ugasla Ćirilova azbuka, a glagolica se zavukla u najzapadnije krajeve i na ostrva jadranska, gdje se nalazi u posljednjim izdisajima.

I sada Solarić (na str. 9. svoga predgovora) počinje opisivati najstarije „ilirske" štampane knjige, do kojih je dolazio. U opisivanju ovih knjiga Solarić je tako točan i minuciozan, da upravo fotografskom vjernošću slika spoljašnost i unutrašnjost svojih primjeráka, ispisujući iz njih sve, što bi moglo učenije krugove s kulturne i literarne strane zanimati. Kakav je bio Solarić virtuoz i savjestan radnik u ovom poslu, razabrat ćemo najbolje, kad stanemo govoriti o njegovu izdanju Dabišine diplome, kojoj je spoljašnost tako opisao, da bi se i danas njegov opis mogao donekle staviti za uzor mnogim stručnjacima, da se vidi, kako se bez fotografskog aparata dade mrtvim riječima fotografirati spoljašni oblik izglodanih spomenika i povelja.

Najstarija štampana glagolska knjiga, što je došla rùkû Solarićevih i što ju je opisao u ovom svom Pominku, jest Brevijarij od god. 1648., izdan u Rimu glagolskim pismom na zapovijed pape Inokentija X. — Knjigu je Solarić dobio od glagolite Matije Baranića, koji je za Solarićeva vremena živio u Mlecima, pa tamo blizu pedeset godina čitao slavensku misu i ne umijući latinski. Solarić donosi na 14 stranicâ latinski i hrvatski tekst iz predgovora ovog časoslova. — Iza Brevijarija opisuje Solarić Misal Urbana VIII. od god. 1741., kojim se je služio isti Baranić.

Ova rimska izdanja nije mogao Solarić a da ne poprati svojim karakterističnim komentarom. Iz ove dvije knjige vidi se — veli Solarić — tko se je najprije postarao, da pruži „bijednim" Ilirima štampane knjige. Rim! Razumije se samo po sebi, veli, da Rimu nije bilo stalo do prave čovjekoljubivosti i prosvjećivanja ilirskog, nego više do toga, da što jače rastrgne i prepolovi jadne Ilire, koji su i tako stenjali pod ljutim jarmom turskim, i da tako podigne rimsku hierarhiju na razvalinama pravoslavnih gosudarstva ilirskih preobrativši Slavene u potalijančene Sklave . . . Solarić se

je domišljavao, da su upravo radi toga toliki Rusi i svetogorski kaludjeri videći „nasilstva papska“ vrlo dugo vrijeme obilazili cijelim Ilirikom prodavajući ikonice i knjižice i tješeći pravoslavne Ilirce.

Mleci, koji su toliko stoljeća bili neposredni gospodari Primorja i Dalmacije, radili su — veli Solarić — u duhu palače vatikanske, pa su radi toga vrlo rano osnivali slavenske štamparije. Kada se je zapravo tamo osnovala prva slavenska štamparija, to Solariću nije bilo poznato. Znao je samo, da je mletački senat odredio u maju god. 1603., da svaka štamparija prije nego što pusti koju novu knjigu u svijet, pošalje jedan primjerak knjižnici sv. Marka i padovanskoj universi. Ali ni ta odredba senatova nije se uvijek izvršavala, jer je bilo u Mlecima izdavanih slavenskih knjiga, koje se nisu nalazile u biblioteci sv. Marka. Za Solarićeva vremena nalazilo se samo neko desetak knjiga. Glagolska i ćirilska pismena starijih štamparija prelivena su u latinska pismena, a ostatak nerasprodanih knjiga rasuo se i trag mu se zameo.

Tako Solarić, dabome, nije nalazio više ni traga ni glasa štampariji Božidara Podgoričanina († 1540.), o kojemu je Obradović u predgovoru svoje „Naravoučiteljne filosofije“ onako vatreno govorio. Najstarija slavenska knjiga, što ju je Solarić nalazio u mletačkoj knjižnici, bio je Psaltir Davidov od god. 1638. Knjigu je izdao „Barto, Markov sin“ (Ginammi), koji je samo po ovoj ediciji i ušao u Šafaříkovu Književnost. Solarić opisuje i ovu knjigu podrobno, da se vidi, „da je i ovo malo, što se je negda iz Dalmacije činilo, koliko je god prebijedno, još uvijek veliko prema onom, što je poslije i u povoljnija vremena učinjeno, jer nije činjeno ni malo“.

Koliko je Solarić gledao na tipografske oblike pojedinih pismena, razabira se iz podrobnog opisivanja pojedinih azbuka na str. 30. do 32. ovoga predgovora. Po intimnosti, kojom je ulazio u najsitnije razlike izmed pojedinih ćirilovskih azbučnih oblika, jasnije izbija važnost, što ju je Vuk Karadžić pripisivao razlici izmed Geršićeva i Solarićeva pismena „ћ“ (vidi pismo Vukovo, što ga je odaslao na Petrov dan god. 1817. Lukijanu Mušickome; Гласник 75., str. 212.) Iz ovog odlomka saznajemo, da je Solarić dao po karakteru Ginammi-jeve azbuke izvajati nova ćirilska slova za svoju Hieroglifiku; a isti je karakter upotrijebio i Mauro Orbini u svojoj Historiji slavenskih naroda od god. 1601.

Nadalje spominje Solarić Posilovićevo „Pozlaćenje duhovno“, Divkovićev „Nauk kršćanski“, Margitićevu „Hvalu od svetih“ i Pejkićevo „Zrcalo istine“. Uz ovo „Zrcalo“ bugarskog misionara i kanonika pečujskoga dodaje Solarić, da se u ovoj knjizi historički i teološki raspravlja o razdoru crkve, pa veli: „Čudno, da, što je Isus črez apostole čelovjekoljubno sašio, ovi velemudri prejemnici nisu nigda prestali svojeobičljivo krpežiti i derati; narode, *jednorodnu braću* razbraćati i razvraćati“. Bila bi — veli Solarić — dužnost rimokatoličkih Ilira više nego naša, pokazati, kad se je prvi put pokušalo u iliričeskom jeziku upotrebljavati rimsku azbuku, a svoju — Jerolimovu i Kirilovu — iz svojega otečestva istrebljavati. Glagolica je napuštena radi svoje nezgodnosti, a što se ćirilice tiče, to smo vidjeli, da joj se spomeni u papskoj crkvi razbiraju sve do god. 1716. I svi katolički Iliri umiju i danas ćirilicu, a drugi je svježom pameću spominju i *kao nešto ostavljeno svoje smatraju.* Unijatima zahvaljuje Solarić jedino to, što su svagdje i uvijek umjeli u svojoj crkvi sačuvati svoje pismo sa svojim čistim slavenskim jezikom; zna se pone (barem), kojega su roda...

Krajnjem nemaru ilirskih katolika — nastavlja Solarić — za svoj rod i jezik, kojim se ipak hvale (slučaj, kojega nije vidjeti ni u varvarâ, ni u obrazovanih naroda!) treba pripisati, što je nerodoljubivim ugodnicima papinim pošlo za rukom latinsku azbuku, koja nikako ne priliči slavenskom jeziku, po Dalmaciji i drugim krajevima raširiti. Ova se je svojevolja činila Solariću snosnijom pod vladom mletačkom nego li pod dubrovačkom. Još u početku ovog svoga članka (str. 8.) ljuto je Solarić zamjeravao Dubrovčanima, što su oni prvi prisvojili latinske bukve. Zašto ne bi — pitao je on — Dubrovčani mogli upravljati svojom malom državom u svom narodnom jeziku? S tim više, što su Mlečići još g. 1790. svoje naredbe pored talijanskog još i „ilirskim“ jezikom i glagolicom objavljivali. Solarić je imao u svojim rukama takvu naredbu od 29. maja pomenute godine, što ju je „inkvižiturstvo“ bilo izdalo za gradjenje putova po Dalmaciji, Levantu i Arbaniji, a senat ju je bio potvrdio 2. junija iste godine. Naredbu je tu preveo u *hrvatski* („kako govori, no po istini u dalmatski“) jezik Grgur Ljubanović.

U upotrebljavanju *hrvatskoga* imena za nazivanje jedinog *kajkavskog* dijalekta provincije Hrvatske držao se je Solarić običaja većine naših pisaca XVIII. vijeka. Za hrvatski naziv štokavskog narodnog jezika, kako se je javljao u starijim periodima dalmatinske i dubrovačke knjige, nije Solarić mogao mnogo znati, pa

— ako je nešto i znao — volio ga je zamijeniti sebi shvatljivijim, bližim i ekvivalentnim imenom srpskim.

Solariću dakle nije bio poznat stariji rad Dalmatinaca i Dubrovčana. „Najveći znak — veli on na 36. str. svoga predgovora — da Dalmacija još nije imala *razumna i silna* pisatelja, jest, što ga nije imala u svojemu jeziku sa svojim pismom, razumije se — poslije sv. Jeronima. Koji su voljeli latinski ili italijanski pisati, kolikogod mudro, krasno i na konec polezno, nisu drugo nego osobeniti . . . A treće i najviše klase jesu oni pisci, koji su *osramotili se pustivši se u neizvjesnost tumarati s rimskom azbukom*". Ovoj neizvjesnosti na put stati nije pokušano — po mišljenju Solarićevu — sve do sredine XVII. vijeka. Mikalja mu se je prvi potrudio da utvrdi jezik i pravopis „dalmatski".

Solarić je god. 1810. slučajno naišao u Mlecima u nekom manastiru na jedan primjerak Mikaljina „Blaga" (Thesaurus, od god. 1649.), i ova mu knjiga daje prilike, da uz nju izlije sav jad svoje publicističko-političke duše. Odlomak, kojim je ilustrirao isusovački rad Mikaljin, najznačajnije karakteriše oštru i ortodoksnu dušu onoga Solarića, koji je kasnije s Dimitrijem Frušićem iz daljine moralno potpomagao râd prote Cvjetkovića proti unijaćenju u Dalmaciji, pa time indirektno sudjelovao u insceniranju bune i prolića krvi od god. 1820.

Solarić ogledava Mikaljinu knjigu sa svih strana i opisuje ju onim poznatim svojim zasebnim zalaženjem u sve sitnice. Donaša iz znamenitog predgovora Mikaljina sve, što je u njemu značajno, dotičući se svega otvorenom i iskrenom dušom, kako se u ono doba (poslije smrti Dositijeve) jedini Solarić med srpskim književnicima umio doticati. Čegagod se laćao, laćao se je cijelom dušom, razasipljući i u najobičnijem referatu toplinu i svježost svoje individualnosti. Za ovaj — nazovimo ga — filološko-publicistički rad Solarićev moglo bi se reći, da nema retka, u kojem pisac ne bi izlio makar samo kaplju svog jakog temperamenta i svoje zasebnosti. Sve je tako neposredno i vješto ispisano iz srca, da moramo pred njim da zastanemo. U ono doba nije ni med Hrvatima ni med Srbima bilo čovjeka, koji bi umio na vršku svoga pera iznositi onolikom lakoćom i vještinom svu dubinu svoje duše. On je jedini, koji je u istinu bio toliko sprijateljen sa stilom i mastilom, da je u svom pisanju mogao feuilletonskom svježinom iznositi i najsitniji osjećaj, koji ga je bio zaokupio. Zato i treba da Solarićevo ime spominjemo sasvim drugom primišlju nego što smo ga dosad

spominjali, i da pogledavamo na njegov rad drugim očima nego što smo dosad pogledavali ne poznajući ga s prave i najznačajnije njegove strane.

Završivši na str. 51. opširni izvadak iz Mikaljina predgovora, počinje Solarić donositi svoj dodatak i komentar, koji se — po našem shvatanju — med svim radovima Solarićevim ističe kao najkarakterističniji i najindividualniji odlomak, što ga je uopće napisao ovaj književnik kao narodno-politički pisac.

Mikaljina je knjiga izašla „sumptibus Sacrae Congregationis de Propaganda fide" — a to je bilo dosta strastvenoj duši Solarićevoj, da se obori na političku važnost izdanja. Svoj apostrof „Dobromu prijatelju, koji štije ove knjige" završuje Mikalja sa željom, da bi čitaocu „Bog dao svoju milost". I sada se Solarić prihvaća ove fraze, pa nastavlja:

— „I tebi, i tebi, dobri Mikalja (tobože: bog neka svoju milost udijeli)! Što üčinî, Mikalja, da od boga nadješ? Što si se upustio u ovoliku nevolju, pa ti je *prevelika privrženost tvoja k prozelitizmu rimskom zasjela* bila pred zjenice tvoje, i tebi, Slavjaninu, nije dala više slavenskima očima tvoje slavenske važnije gledati stvari?" — Solarić je u velike uvažavao pronicavost Mikaljinih lingvističkih opažaja, pa je baš od njegova znanja i poznanstva s Levakovićem očekivao sasvim drugačiji nastavak književnog rada. Solarić nije Mikalji mogao oprostiti, što se je bio zauzeo za latinsko pismo med Hrvatima, s tim manje, što su se za Mikaljina vremena — veli — još obje slavenske azbuke u *našem* slavenskom jeziku upotrebljavale. Bilo bi mu milo, da je Mikalja slavensko pismo nastojao med Hrvatima podupirati i utvrdjivati, a ne „neosnovateljnim osobenjakom svoje zemlje sljedujući, slavenskom pravopisaniju u rimskoj azbuci mjesto pipati, koje još nisu napipali ni poslije njega njegovi zemljaci, niti budu dovijek dostatočno napipati ni s Dalmatami Horvati i Slavonci, ni s ovima Istrijani i Krajnci, ni s Boemcami Slovaci, Moravci, Lužaci i Poljaci". — Prokletstvo Mikaljina rada nalazio je Solarić u tome, što su Dalmatinci mjesto svojih pismena dobili *skjavet* (latinicu u slavenskom jeziku), t. j. „grobište slavenskoga jezika". Ali nije mu u tome bio kriv sâm Mikalja i njegovi „jednomišljenici", nego je Solarić krivio i *Schlötzera*, koji je u svojoj povijesti negdje izrekao nadu, da će s vremenom i ruski rodoljub uvesti latinicu mjesto ćirilovice. Rajić je nazvao Vlahe Poluslavenima, a da je bolje poznavao Dalmatince,

i njima bi — po mišljenju Solarićevu — neko podobno ime nadjenuo.

Solarić nije mogao oprostiti ni *Kačiću*, kojega je nazivao „najvećim iliričeskim pjesmotvorcem“. Bila je, veli, i šteta i sramota, da je i on opjevao prošlost ilirsku „gadnim skjavetom“.

Po mišljenju Solarićevu, latinskom je pismu bilo tim lakše raširiti se po Dalmaciji, što se je „pravoslavna čast Ilirâ tako malo starala, da svojoj azbuci raširi polje“. Solariću nije bilo poznato, da je itko iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine išta dao u Mlecima štampati za „pravoslavne Ilire“ sve od vremenâ Božidara Vukovića, pa do druge polovine XVIII. vijeka.

Ironija sudbine htjela je, da je i u ovoj stvari morao Srbima pomoći jedan Grk, a nije Srbin. Oko god. 1758. odluči Dimitrij Teodosijev, Grk iz Janine, i faktor mletačke Glikijeve štamparnice, da u Mlecima pokrene pečatnju, koja je imala da se brine i o srpskom duševnom dobru. Ovaj je Grk predložio mletačkoj republici, koja je vodila veliku trgovinu sa svojim knjigama u raznolike evropske države, da bi trebalo u Mlecima štampati i knjige za Južne Slavene istočne crkve. I dobi dozvolu. Iz Rusije mu poslaše ćirilska crkvena i gradjanska pismena, a iz Rima glagolska, i on poče raditi kao „knjigopečatelj grěko-slavenski“. Sinovac Dimitrijev, Pano, preuzeo je posao stričev, i u njegovoj štampariji bio je namješten Solarić. — Od sredine XVIII. vijeka stala se gobziti njiva slaveno-srpskih muza, pa je već god. 1761. u Veneciji izašao „Plač naše matere Srbije“, pa „Pjesna kosovopoljska“ i „Sjetovanije naučenago mladoga čovjeka“ iz ruskoga sa šifrom prevodioca Z. O. (Zaharije Orfelina) — i time je položen temelj pečatanju srpskih svjetovnih knjiga u Mlecima.

Glagolaši, koji su po Solariću bili potomci drevnih Ilira kao što su mu Slovaci bili potomci drevnih Panona, malo su što izdavali u Teodosijevoj štamparnici, pa i ako su što štampali, bile su to crkvene knjige kao što su ih udešavali i u rimskim štamparnicama. Oni su, veli Solarić, kao u najstarija vremena i sada sami prepisivali svoje knjige.

Patriotizam Solarićev izbija iz njegova jadovanja (str. 56. i sl.) nad nesrećom „mnogoljudnog srpskog roda“, koji se preko 400 godina patio u neimaštini i tamnovanju. Mjesto vlasti bilo je, veli, samo rabstvo, mjesto slobode nevolja, mjesto čiste vjere — sujevjerje, mjesto imaća uboštvo, mjesto naukâ i zanatâ glupost, mjesto druželjublja divljačtvo! U Srbiji su se poturčili — „neki vjerom,

a svi običajima" — s Vlasima se povlašili, s Madžarima pomadžarili, s Talijanima potalijančili, a s Nijemcima ponijemčili. Šta je još trebalo, uzdiše, pa da iščezne narod ovog imena?

Dalmatinski Srbi, koje je Solarić držao doseljenim Hercegovcima i Bošnjacima, nisu imali gotovo nikakve literarne prošlosti. Po njegovu mišljenju bila su tome tri razloga. Prvi je bio: neobrazovanost dalmatinskih Srba, drugi: mletačka politika, a treći: premoćnost „nesnositeljnoga katoličestva s ljutom papinom inkvizicijom". Crkvene su se knjige uz skupi novac donosile iz Rusije, dok se Austrija nije iz ekonomsko-političkih razloga sjetila, da taj novac u svojoj zemlji zadrži, i da osnuje štampariju (Kurtzböckovu) u Beču. Osmanski su se Slaveni ipak snabdjevali ruskim knjigama, što su ih ruski trgovci donosili na pazar u Jedrene. Prije bečke štamparije radili su ugarski Srbi u Mlecima, gdje je Orfelin svojim „Magazinom" pokušao, da za Srbe stvori neko knjižarsko središte, odakle bi se srpske knjige raznosile po cijelom Iliriku. Ipak je i to doba za književnost dalmatinskih Srba bilo žalosno. U cijeloj Dalmaciji nije bilo jednoga srpskog knjižara; znak je to, da se u svoj Dalmaciji nije mogao jedan čovjek hljebiti prodavanjem srpskih knjiga. Prvo mjesto, idući sa zapada, u kojemu je Srbin prodavao srpske knjige, bio je Karlovac. Solariću je bilo žao, što su se Srbi kao stidjeli ovog blagorodnog i unosnog posla; a mogli su ga, veli, voditi i uz drugi posao. Tko Srbinu motikom i sjekirom ne rabota, taj „od dangube mrči bijelu hartiju".

Kako je Solarić imao zdrav nazor o pogodnosti geografskog položaja pokrajine Dalmacije, vidi se i po tom, što se čudi, da su dalmatinski Srbi tako slabo primali kulturu od Italije. Ostalim Srbima dolazila je prosvjeta preko Madžarske iz Germanije iz Rusije, dakle velikim okolišem i iz druge ruke, a Dalmacija, koja je bila takò reći na izvoru talijanske kulture, primala je tako slabo. Solarić je živo želio, da bi se Srbi priljubili talijanskoj obrazovanosti, pa germansku temeljitost ukrašavali romanskom ljupkošću. Nije tražio, da Srbi majmunišu ikojemu narodu, nego da uzimaju od drugih naroda samo ono, što je dobro, ali da pri tome zadrže svoj sopstveni karakter. Kao što je ružno vidjeti svoga čovjeka, koji bi se pretvorio u Talijana ili Nijemca, tako je još gore, kad se cijeli narod pretvori u nešto drugo nego što mu je od boga dano da bude. U tome Solarić nije mogao da oprosti Dubrovčanima. Ne može se ocijeniti, veli, dobitak, što bi ga „knjigoljubivi Ragužani" mogli donijeti Ilirima, da nisu bili tako — jednostrani. Za

njih se ne zna — „jesu li se manje održali dobrim Slavjanima ili postali dobrim Italijanima". Sva je sreća, veli, što su ovi Slavjani tako malo pisali slavenski . . . Tako su malo važnih stvari ostavili u svojoj „sklavici"! Ali je Solariću bilo poznato, da su se u bibliotekama dubrovačkim čuvali mnogi srpski dokumenti i rukopisi iz starih dana. Bili su tamo — „potušeni i skriti". Sad je vrijeme, veli, da koji dobrosrdačni Dubrovčanin te dokumente, što su „sograždani njegovi bili podbili jedinorodcem Srbljem", prepiše i izda, ako ih uopće nije „uničtožila dubrovačka bezmjestna vražda" . . .

U njegovu ortodokstvu pričinjalo se po katkad Solariću, da mu čak ni sami Rusi nisu dosta pravoslavni. I po vjeri i po narodnosti trebalo je doduše, da se Srbi povode za Rusima, ali se Solariću činilo, da je u njegovo doba bila ljestvica ruskoga narodnoga obrazovanja dosta — prevratna. Zato je predlagao obazrivost i kritičnost u biranju sredstava za narodno prosvjećenje. Srbe u to doba nigdje nije ništa sjedinjivalo u jednu cjelokupnost osim crkve. Jezik im je bio dvojak, a Solarić je baš u tom pogledu imao još premalo energije da odreže za književnost samo jedan i to prostonarodni jezik. Držao je, da se s crkvom mora živjeti u ljubavi, pa joj zato i prepustiti slavenosrpski jezik, koji bi mogao ostati u porabi paralelno s narodnim.

Na to donosi Solarić na osam listića katalog srpskih knjiga, koje su štampane u mletačkoj štamparnici Teodosijevoj. Znakom zvjezdice obilježava knjige, koje su bile objavljene u katalogu od god. 1800., a krstićem opet one, koje su rasprodane. Uz svaku knjigu navedena je i cijena u lirama.

* * *

God. 1812. izašao je Solarićev „*Bukvar*", jedina filološka radnja našega pisca, o kojoj je Dobrovský na molbu Kopitarovu napisao referat u „Wiener allgemeine Literaturzeitung", čim je knjigu primio. Referat ovaj nije ni opsežan ni iscrpan, ali se iz njega barem donekle razabira mišljenje tadašnjega slavističkog korifeja o našem piscu. U prvim vrstama ističe Dobrovský vrlinu Solarićeve gramatičke radnje, koja je kao školska knjiga „vollkommen". Nekoliko redaka niže spotiče se referent o nekritičnost Solarićevih nazora što se tiče postanja srpskoga naroda. Time je Dobrovský ujedno izrekao kao neku zbijenu kritiku o cjelokupnosti Solarićeva jezikoslovno - povjesničkoga rada. U filološkom radu Solarićevu „fehlte es nicht an gelehrten Bemerkungen", a u etnografsko-histo-

rijskom nagadjanju nije bio ni bolji ni gori od svojih naučnjačkih suvremenika.

Solarićeva knjiga, o kojoj govorimo, nije obični bukvar[1], kakih je bilo dosta prije i poslije Solarića u srpskoj književnosti. Bukvar ovaj ima doduše vid školske knjige, ali su se njom slabo mogli koristovati tadašnji „otroci“ srpskih škola. Više su se njom mogli služiti sami učitelji i književnici srpski, koji su htjeli da nadju dublju informaciju o jezičnim i povjesnim tajnama. Solarićev Bukvar prva je naučna rasprava med Srbima o crkvenom, ruskom gradjanskom i *glagolskom* pismu. Svojim naučnim priborom dobiva vid disertacije, koja bi imala nadomjestiti „samoukim srpskim nastavnicima“ — kako Solarić nazivlje tadašnje učitelje — naučno predavanje s neke nevidjene katedre.

Slažući svoj Bukvar služio se je Solarić u glavnom Gramatikom Avrama Mrazovića, velikim Mletačkim bukvarom i svojom rukopisnom Hieroglifikom.

Glavnu svrhu, koju je Solarić htio da postigne ovom knjigom, ističe na trećoj strani predgovora: „Izbaviti serbske sinove od one pogubne dangube s nekolikokratnim pustim pročitavanjem Časoslova i Psaltira, koja toliko dugo nije dala Serbom otvoriti oči; podati nastavnikom junosti serbske sposob, kako mogu svojega znanija dostojniji i narodu polezniji biti; obodriti roditelje serbske iz onoga ravnodušija ko knjigam, koja je popremnogu proizišla iz dosade, gdje oni dosele ne videći po tri i četiri ljeta nikakovoga uspjeha svoje djece, vraćali su svoju djecu doma puni spravedljivoga prezrenija k takovim školam i magistrom; i napokon: otkriti slavenoserbskom narodu pravoje proishoždenije imena i jezika, pisma, slave ili bezslavlja jego“.

Da je Vuk Karadžić — kao u mnogom čemu — tako i u svojoj težnji za promjenom bukvarske metodike med Srbima, imao pred sobom Solarića kao pionira-prehodnika, vidi se iz „Ogleda srp. bukvara“, što ga je Vuk iznio god. 1827. u „Danici“. Iza Mrkalja napisao je Solarić neposredno prije početka Vukova djelovanja veliki princip ortografski: najlučše je ustrojeno ono pismo, gdje, *kako govori se, tako piše se, i kako je napisano, tako čita se.* (Druga strana predgovora u Bukvaru.) A, kako smo već spomenuli, Vuk

---

[1] Букварь славенскїй трїазбучный или первое руководство къ познанїю книгъ и писанїй, во употребленїе Славено-Сербовъ, списанъ Павломъ Соларичемъ Велико-Писаничаниномъ. Mleci 1812.

se je po gdjegdje upravo od riječi do riječi držao svojih narodnjačkih prehodnika. Tako i u stvari azbučnoj, gdje je onako energično tražio neke izmjene u sintetičkoj metodi školskog nastavljanja, nalazimo isto već petnaest godina prije Vuka u Solarićevu Bukvaru. Vuk je stajao u tom sasvim na Solarićevoj strani, napadajući staru bukvarsku metodiku, po kojoj nitko nije mogao da nauči čitati. Djeca su teškom mukom naučila na pamet nerazumljive nazive ćirilske azbuke (az, buky, vêdi, glagol, itd.), a onda tek nisu umjela da pri čitanju odluče glasovnu vrijednost pojedinoga pismena od njegovoga naziva. Zato je već Solarić ta azbučna imena nazivao „stropotnim pragom", preko kojeg mnogi srpski otroci nisu mogli da prijedju, pa su se izgonili iz škole kao nesposobni.[1]

Solarićev se Bukvar dijeli u tri nerazmjerna odlomka; prvi — najveći — radi o slavenosrpskoj ćirilovici; drugi — najmanji — o slavenoruskoj graždanki, i treći (od sedam listi) o glagolici „svetoga Jeronima stridonskoga".

Ćirilovski dio popraćen je sa četiri lijepo rezane karte, na kojima je prikazano, kako treba perom pisati; šta više, nacrtano je, kako se pero zarezuje i kako treba junoša da sjedi pri pisanju. U prvoj časti govori se o „pravoglagolaniju", a u drugom o „pravopisaniju". Vježbe za čitanje skupljene su osobitim pedagoškim razborom, jer se u njima govori o geografskim, historijskim i religioznim temama, koje same sobom šire pogled pitomčev.

Cijela knjiga posuta je „primječanijima", koje je Solarić štampao sitnijim pismenima iza svih važnijih odlomaka. U tim se bilješkama upušta on u kojekakve razgovore i zastranjivanja, očito samo radi učitelja, koji bi ove bilješke imao prije da pročita nego što o dotičnom poglavlju počne djecu poučavati. Ta bi primječanija ujedno mogla da budu i najviše izvrgnuta prigovorima današnje naučne kritike.

Već bilješka na prvoj strani tumači ime „knjiga" prema kitajskom „king" (uz što je i Dobrovský u svom referatu o Solarićevoj knjizi pristao); ali da njemačka riječ „Buch" dolazi od slavenske „bukva" na to Dobrovský nije mogao da pristane, jer su „Gothi imali knjige prije Slavena". Solarić je pristajao i uz tumačenje azijskoga grada „Bukare" po Le Clercovoj „Povjesti ruskoj", koja

[1] Solarićeva je ova knjiga s pedagoško-historijskoga stajališta ogledana u opsežnoj studiji Stevana D. Popovića: „Bukvarska metodika u Srba" (Гласник 38., od god. 1873.).

je i ime ovoga grada tumačila po riječi „bukva“ t. j. grad učenih ljudi („budući da je ondješnjim jezikom njekogda „Bukar“ značilo to, što u nas „knjižnik“).

Pojedine odlomke, štò ih je Solarić ispisao kao štiva za djecu, možemo držati kao izvode iz njegove neštampane Hieroglifike, tako da se ovim odlomcima (od 18—30) u neku ruku upotpunjuje predgovor „Besjedovnika“.

Porijeklo Slavenâ izvodio je i Solarić iz Azije, negdje iz krajeva „stolpozdanija“, a raširili sû se ti Slaveni po Lidiji i Misiji i oko Crnoga mora. Oni Slaveni, koji su se najprije naselili na sjevernom brijegu istoga mora i zagospodovali nad Jazigima dajući im svoje plemiće za knezove i careve, nazivali su se — veličestvenim imenom „Carmoži“. O imenima slavenskih plemena, kako se nalaze u knjigama inorodaca, slabo je što pouzdano; sve je smiješano i ocrnjeno. Najbolji je to dokaz — veli Solarić — kako su malo i zloradno inorodci poznavali Slavene, iz kojih su dijelom sami proizišli, a dijelom se njima priumnožavali . . . Nevješti slavenskom jeziku, a svojom ortografijom nemoćni da ispišu pojedine naše glasove, posijali su po svojim knjigama nova imena, za koja nije bilo narodâ na zemlji. Kako su ta imena bila razvraćena, tumači Solarić sa tri primjera. Prvonačelni „Muži“ ili „Moži“ prešli su u „Moshe“ ili — Moskove. Iz imena „Rusije“, koja se „sjevernim narječjem“ imenovala „Rosija“, izašli su „Rosijani“ ili — po južnom — Rasijani! — A da znate, draga srpska dječice, klikuje Solarić, *što prije vas nisu srpski sinovi znali*, ime Carmoži ili Sarmoži razvraćeno je već u davnini u Sarmate (Carmožstiji), a iz tog onda dodjoše: Sarmaci, Srmaci, Srmci (Srijemci!), Srmstiji, Srmlji (Srmblji), Srblji, Serblji, sjevernim narječjem Sorbi, a južnim Serblji, a današnjim našim Srbi . . . Pa zaključuje emfatički: „Carije Moščniji ili Careve-Mužije i Srbe — koliko različije!“

Zaista od riječi „Carmoži“ do „Srbi“ velik je skok, na kojí se je mogao odvažiti naš arheolog samo u doba Solarićevo i Katančićevo. U nauci nije još bilo pravog znanstvenog osnova, pa su najširem dovijavanju i nagadjanju bile proste ruke. Radila je mašta i patriotizam neobuzdavan nikakvom historijskom kritikom.

Što je Solarić napisao u glagolskom odlomku svoje knjige, radjeno je većim dijelom po „Bukvaru slavenskom“ Mate Karamana, arhiepiskopa zadarskoga, kao što se uopće u cijelom radu Solarićevu razbiraju više utjecaji starijih hrvatskih nego li srpskih književnih radnika.

U „prisloviju“ govori Solarić o sv. Jeronimu i njegovom tobožnjem izumu glagolskih pismena, pa se tom prilikom zadijeva o „čudno“ mišljenje „abata Dobrovskoga“, što ga je ovaj iznio o tom pitanju u svom „Slavinu“. Kako je poznato, Dobrovský je neko vrijeme držao, da je glagolicu izumio neki oštroumni svećenik katoličke crkve navlaš nakazivši ćirilicu i izdavši je kao rad sv. Jeronima, kad su Ćiril i Metod bili od katoličke crkve proglašeni jereticima, a njihova azbuka zabranjena. Dobrovský je već godinu dana kasnije (g. 1813.) u svom referatu o Solarićevoj ovoj knjizi odgovorio na Solarićev napadaj s riječima: „Hätte der Verfasser auch den Anhang zum Slavin (die Glagolitica) gelesen, so würde er sich von dieser neuen Meinung eine richtigere Vorstellung gemacht haben“.

Značajno je ipak, da je Solarić imao toliko samostalnosti i srčanosti, da se satiričkom snagom dotakne Dobrovskoga, kojega je i sâm nazivao „bezsporno veličajšim knjižnikom slavenskim“. Solariću je bio poznat i historijat glagolske prepirke, pa je imao toliko samostalnosti, da i svoj glas digne u pitanju, koje je u ono doba uzelo dolaziti na dnevni red.

Sva tamnoća, koja je glagolicu bila zaokupila, činila se Solariću da je potekla otud, što ona od samoga početka nije mogla pravo uspijevati radi nemirnoga vremena. Ugodnija i lakša ćirilica pogazila je — po njegovu mišljenju – neudobno pismo sv. Jeronima. Glagolska je azbuka, po Solariću, bila uzeta iz nekog drevnog alfabeta, koji se je upotrebljavao i u Italiji, dakle i u Iliriku, a kojemu se razbiraju sličnosti i u staroj grčkoj i jevrejskoj azbuci. Tako je on u glagolskom pismu *m* (M) nalazio isti znak, kojim su stari Latinci označavali broj 1000.

Ispisujući na pet stranâ kratice glagolskih rukopisa, uzdiše Solarić: Koliko je tu posla bilo glagolaškim pisarima da zamrse ono, što je trudom više tisuća ljetâ razmršeno iz vječnoga haosa! Kolika je ludost bila tako otegoćavati ljudima pisanje i čitanje. — I onda spominje „slične“ Kitajce, koji se do danas nisu razmrsili iz svojih hieroglifa.

Napokon donosi Solarić još tablicu za računanje i bilježi brojnu vrijednost pojedinih pismena glagolskih i ćirilskih.

* * *

Iza „Bukvara“ i „Pominka“ nije Solarić dvije godine izdavao ništa znamenitije na filološkom polju. God. 1814. (kako pominje

Šafařík na str. 364. svoje Srpske književnosti) izašla je knjižica od 16 stranica, što ju je Solarić — premda na knjižici nije zapisano ime spisateljevo — prikazao „ljubiteljem svojega jezika i pisma“. Ja knjige ove nisam imao u rukama, ali se po natpisu može razabrati njezin uski okvir i poučni karakter: „Azbuka izjasnjena rimskom po pravopisaniju dalmatskomu, horvatskomu, slavonskomu i krajnskomu“. I sitni format — cijela knjižica iznosi samo jedan arak — pokazuje, da je izdanje bilo namijenjeno širim krugovima bez osobitog naučnog karaktera.

God. 1815. izdao je Solarić *Dabišin diplom* od god. 1395., pa je time prvi med srpskim književnicima položio narodu na koljena jedan stari spomenik s predgovorom, komentârom i nekom kritičnošću[1].

Izdanje je ovo koječim znamenito, te popunjava lijepu sliku, što ju je Solarić ostavio narodu o sebi u svojim djelima. Portraita njegovoga i tako nemamo. Zato su živahnije sačuvane crte njegove unutrašnjosti u njegovu radu.

Vanredan je to bio duh, koji je umio svoje članke i predgovore začiniti živahnom frazom, punom ljubavi, blagoglagolivosti i srpstva. U njegovim filološkim radovima gotovo nema retka, koji ne bi bio prekaljen njegovom osobitom ličnošću. Sve je nakrcano živim aluzijama, smionošću, i gotovo — gizdanjem. A, kako je — uz sav svoj naučni diletantizam — nastojao da vjerno ocrta Dabišin pergamenat, u tom bi se mogao — kako već rekosmo — njegov opis donekle staviti za uzor stručnjacima, da se vidi, kako se riječima može fotografirati spoljašnja strana starih izvornika.

Svoje smionije misli umije istaći i dati im skriveni prizvuk tim, da ih običaje ispunktirati . . . To je njegova tajna sila i govor. Već na prvoj stranici predgovora u Dabišinu diplomu usmjeljuje se satiričkom primišlju posumnjati o „besmrtnosti“ preštampavanja starih evangjelja i sv. pisma . . . Ali, kad se već toliko uvažuje preštampavanje crkvenih knjiga u slavenosrpskom „vethom“ narječju, koliku blagovoljnost treba da poluči tek onaj, koji se daje na izdavanje *državnih* narodnih spomenika!

---

[1] Potpuni natpis glasi: Objasnênije ko snimku podlinoga diploma Stefana Dabiše, kralja serbskoga, danoga županu Volkomiru Semkoviću 1395., maja 17., priloženije i vkupê račiteljem slaveno-serbskih drevnostej posvjaščenoje Pavlom Solarićem, v Mletkah l. 1815., 8°, 21 strana teksta.

Kako je Solarić pun duha, vidi se i po tom, što mu jedna misao odgoni drugu, da dodje na njeno mjesto. To se razabira i u čestoj anakolutnosti fraze; jednu misao nije još pravo ni završio, a već se javljaju prvi ulaci naredne ideje.

Osobito shvatljivo i zorno prikazuje, koliku korist može imati izdavanje narodnih spomenika iz *svoje* prošlosti. — „Očima vidjeti svojim štogod — i štogod carsko! — iz onih vremena, to poražava dušu našu; to ima visoku neku cijenu u čuvstvovaniju našem; oživotvorava samu povjest našu i prinapominje nam licem k licu, da mi nishodimo od onih istih ljudi i vremena, i da ih se evo rukom tičemo črez takovo sredstvo“.

Solarić je držao, da će se Srbi veseliti ovoj njegovoj knjizi. Ali ne će svi! I tu sad dolazi značajno mjesto o Srbijancima, koje više ne ubraja u čiste Srbe. Oni se ne će veseliti. — „Ne, žalostan, oni, koji množajšestvom svojim u pradjednim, ali ne (više) svojim zemljama sastavljajući jošte *tobož* ovoga imena narod, ne znaju već pogotovu, ni što su bili, ni što su (— tu se Solarić očito zatrčao, jer je iste godine, koje je on izdavao Dabišin spomenik, u Srbiji planuo Takovski ustanak —), i u kojih prizreniju nastojaščiji pamjatnik smatrati se pače može kao neka nadgrobna natpis. No oni, u manjem čislu a u boljoj sreći rasejani Serblji, koji uživaju *práva čelovječja* (— ove dvije riječi podvlači Solarić —) i obrazuju duh svoj žiteljstvujući u ščastljivim ubježiščam velmogih dveju imperija, slaveno-njemske Austrijske i Slaveno-rosijske, od kojih se jedinih i Srbi u Srbiji mogu nadati da će dočekati čelovječestvo . . .“

Solarić je želio izdati još dvije privilegije carske, za koje je znao; privilegiju Stefana Dušana i Uroša. Dabišine druge diplome izdavali su u prijevodu prije njega Krčelić i Engel, i to je Solarić znao, spominjući ovaj rad na drugoj strani svoga predgovora. Iz dopisivanja s Kopitarom, razabrao je Solarić, da se i u bečkom dvorskom arkivu čuvaju neki srpski spomenici. Iz Orbinijeve knjige naveo je sve, što se može ticati Dabišina spomenika.

Opisujući sam diplom Dabišin po njegovoj spoljašnosti, veli: Sve zajedno, da na putu čovjek nadje, ne bi digao sa zemlje; toliko je drjahlo, potamnjelo i otrskano. Koža nije na način pergamenta ustrojena i prjamougolno obrezana; na prosto je jedva ostrugana, a na obratnoj strani nije posvuda dosta glatko — ni obrijana. Podeblja je nego obična hartija, a na desnom dolnjem predvostručenom uglu jošte deblja i sva širom jošte nekoliko kruta. Kromje

progriženih mjesta, koja se na snimku črna predstavljaju, prema svjetlu gledeći, sva se koža čini izrešetana i pomnogu poluprozračna, od moljev, koji su ju iz vnje, gdje točkama, gdje strujama, gdje poljama oglodali. Bila je bijela, i dosta je bijela vohranila se dolje, gdje je pregnuta i svilom stegnuta — — —" Ovaj smo prvi odlomak prepisali, da se vidi, kako je Solarić umio opisati svoj rukopis.

Sam diplom preštampan je u 50 redaka na osam stranica, od kojih je osam desetina ispunjeno Solarićevim komentarom. Tumač se izdavačev ograničuje na filološke, etnografske i historijske bilješke, pa ćemo neke značajnije navesti i razjasniti.

Kritičnost Solarićeva izdanja — koliko se o kritičnosti može govoriti u Solarićevo doba — razabira se već u prvim riječima. One riječi, koje su u spomeniku skupa pisane, rastavlja izdavač crticom, tako da se vidi i kako je napisano i kako treba da se čita. Akcente, kojih spomenik ne stavlja, nije stavljao ni Solarić. Za stil, kojim je spomenik pisan — „kolikogod pokazuje bijednost pisarnice kralja srpskoga i ništetu tadašnjega srpskoga duha" — nalazi izdavač ispriku u prosvjeti XIV. vijeka, gdje ni ostali narodi i kraljevi evropski nisu stajali na višem stepenu.

Po prijedlogu „va" („va ime otca i sina") drži izdavač, da će svi jezikovjedci odmah razabrati, kakav je jezik u ovom diplomu. On žali, da su Srbi izgubili ovaj „va", koji se još sačuvao kod „Istrijana i Liburnijaca", a imadu ga i Hrvati u obliku „vu". Iz ove sitnice razabira se, da je Solarić za prave Hrvate, o kojima pod ovim narodnim imenom vrlo rijetko govori u svojim djelima, držao zapravo samo Kajkavce. — Za glas ѣ govori, da ga Srbi po Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Albaniji izgovaraju kao „nesliveno ïe". Iz ovoga glasa „prevozljubili su Dalmatinci i Slavonci ï, a proči Srblji prisvojili su sebi iz ïe glas *e*, otuda: „dête, dïete, dite i dete". — Od poluglasa ъ i ь, koje Dabišin spomenik kao nijedan od naših ***narodnih*** spomenika ne razlikuje, nalazi Solarić u svom izvorniku samo tanko ь, pa prema tome pogrešno zaključuje, da je „bukva ь prvobitno slavensko debelo ъ". Ovom svome mišljenju nalazi tobože potvrde u pisanju glasa ы, koje je „složeno iz ь i ї". — Tri godine prije govorio je Solarić (iza abrevijaturâ u crkvenoj ćirilici svoga Bukvara na str. 87.) otvoreno proti upotrebljavanju glasa ъ, bez kojega bi, veli, naše knjige „mogle čiste i čitave biti". Dabome, i tamo je stajao na svom osobitom staja-

lištu, držeći, da ovaj glas „nije nigda bio izobreten za označenije nekojega mnimoga debeloga glasa".

Kod čakavskog fenomena „meju sobom", „Juraj" itd. spominje Solarić, da je to osobitost nekog „prostonarječja dalmatskoga, *kojega glava stavlja se u Dubrovniku*". A kako su Dubrovčani mnogo zalazili u Bosnu i zadržavali se u njoj, — a „*ako je po nalikosti narječja suditi, i u Slavoniji,* to su oni, u koliko se njihovo inovjerje tome nije protivilo, kao trgovci, *uzimali štošta iz jezika ovih vnutrzemaca*" (str. 10).

Riječ „kotar" tumači Solarić po Mikaljinu „Blagu jezika slovinskoga", da je to zapravo „hatar", t. j. okrug, koji pripada kojemu mjestu ili gradu. Solarić navodi, da se onaj čovjek, koji ima čiju zemlju „na otkupu" (u arendi), zove kod Rusâ „kotormščik" po „kotormi", kako se nazivlje onda i ta njegova zemlja.

Kod imena kneza Stipca Biloševića naročito spominje izdavač u bilješki udno strane, da se „dobro čita Stipac", tobože da ne bi tko pomislio, da on nije dobro pročitao krsno ime „Stipan". Ova bilješka pokazuje izdavača kao savjesna i razborita čitača, koji je jamačno slutio, kako će ova njegova bilješka djelovati na znaoce, koji po ovoj sitnici mogu zaključiti, kakva je uopće sprema i ozbiljnost spisateljeva. I pogreške, što ih je Solarić učinio u čitanju svoga spomenika, primaju se od današnje naučne kritike ne samo bez strogosti, nego čak s blagohotnošću, kako ima da se primaju prvi diletantski počeci na ovom polju[1].

O vrpci, pečatu i natpisu oko pečata na ovom spomeniku piše Solarić opširno i intimno, kako je on to već umio. Na posljednjim stranama komentara gotovo se pomutilo njegovo izdavačko veselje. Na pečatu srpskog kralja Dabiše raspoznao je — latinski natpis. Neupućen u heraldičkim i numismatičkim stvarima balkanskim srednjega vijeka (a o diplomatici ne imajući pogotovo nikakva pojma), nije znao što bi mislio. Ali mu u to dodje rukû knjižica „De duobus imperatorum Rassiae nummis editio altera, monetis ac documentis adhuc ineditis aucta", koja je god. 1752. izašla bez imena spisateljeva i bez imena mjesta, gdje je štampana. U toj knjizi nadje Solarić med ostalim i snimke dvaju pečata srpskih

[1] Kukuljević u I. knjizi svoga „Arkiva", na str. 17., med „Izvadcima listinah i poveljah bosanskih" spominje i ovu Dabišinu povelju u Solarićevu izdanju, a i u izdanju Srp. spomenika na str. 342.

imperatora Stefana Dušana i Uroša s napisima latinskim. Sad se Solarić udari rukom po čelu i dosjeti, da je nekada valjda bio običaj, te su srpski vladari — radi bolje i dalje prôdje — na svojim pjenezima i pečatima stavljali latinske napise. Domišljao se je, da je tu možda nešto djejstvovala i slavičnost srpskih vladara; — kako negda „Greci ni imena svoga nisu požalili nego ga promijenili u rimsko — tako zar i srpski samodršci htjedoše nečim čuti se u tada opće poznatom jeziku rimskom".

Možemo sebi zamisliti, kako se je ortodoksne i vatrene duše Solarićeve moralo bolno kosnuti latinsko pismo na pečatima i pjenezima srpskih vladara.

* * *

Godine 1818., koje je izašao u Beču Vukov Rječnik, izdao je Solarić u Budimu najznatnije Dositijevo posmrče „*Mezimca*" kao drugi dio Dositijevih „Sobranija raznih nravoučiteljnih vješčej". Predgovor Solarićev ovoj knjizi iznosi u svemu 32 strane, pa se ističe — osim podrobnijih priloga za Dositijevu biografiju — samo nekim sitnijim zastranjivanjima u razbistrivanje tadašnjih književnih prilika. Kao što je Solarić upotrebljavao svaku priliku, kojom je mogao dati kakav podbod na literarna poduzeća, tako je i ovdje pozivao srpske umnike, da se slože na izdavanje jedne „Svemirne povijesti". Dabome da je i tu mogao podbadati samo — na prevadjanje povijesti iz drugih jačih književnosti. Držao je, da bi takva knjiga došla Srbima kao komad kruha. Zato je predlagao, da se nadje šestorica literata, koji bi se složili u izboru povjesničara i med sobom posao razdijelili. Tako bi povijest mogla izaći za dvije ili najduže za tri godine. Poznajući nesložnost tadašnjih srpskih pisaca u odabiranju ortografije i jezika književnoga, nastojao je da ovu nepriliku ublaži — omalovažući je. Na toj razlici, veli, ne treba naum da se zadržava, jer „pri ovakoj tištećoj narodnoj nuždi" bilo bi ovo pitanje „pedantičesko, posljednje i bezmjestno".

Ovim prijedlogom htio je Solarić da ugodi davnoj želji pokojnoga učitelja, koji je osim povijesti tražio da se još koješta prevede, tako: knjiga o poljodjelstvu, o obrtu, umjetnosti, trgovini, moroplovstvu, matematici, općoj statistici, o naravi i običajima starih naroda, o prirodoznanstvu i „kritičnoj" povijesti srpskoga naroda. Ovom riječju — „kritika" — (na str. 27. predgovora) kao da su i Solarić i Dositije naslutili glavni nedostatak Rajićeve Historije.

Za ono doba svakako vrlo jasan pogled! Ali do prave i kritične povijesti narodne trebalo je još vrlo mnogo vode da proteče i Dunavom i Savom i Moravom, a pomalo — teče još i danas.

Još je jedna „epizoda“ Solarićeva predgovora vrlo zanimiva; to je ona o „govedarskom“ jeziku. Kako je poznato, ovaj su atribut prostonarodnom govoru rasturili po književnosti neprijatelji Vukova reformatorskog rada. Medjutim, ne će biti zgoreg pokazati, da je i ovo ime stečevina Vukovih predšasnika, kao što smo do sada u nekoliko mahova razabirali, koliko je Vuk primao napola gotovih stvari od svojih starijih prehodnika, a kasnije je narodna tradicija sve njemu upisivala u zaslugu kao što narodni pjevači junačke čine raznolikih heroja zapisuju na ime svojih ljubimaca. Ovo je doduše sitnica, ali neka smo i s njom na čistu!

Solarić piše (str. 30. ovoga predgovora), da je „netko“ godinu dana prije, nego što se je on prvi put sastao s Dositijem u Trstu — dakle god. 1802. — „nekomu u nekakvom pismu odvalio popreko kao sjekirom, da je Dositijev jezik govedarski“. Kazujući mu Dositije o tom čudom se čudjaše, kako taj neimenovani kritik nije prije promislio, što govori. Tà — reče Dositije — „u svakom je jeziku na svijetu i bilo i bit će govedarâ, koji su nuždni i polezni ljudi u svojoj okružnosti, kolikogod i svi drugi kojega mu drago zvanija, čina, dostojinstva i stepena ili krvi i porijekla, u svojoj. Kad je narod jedan neprosvijećen, valja da mu se piše, kako može razumijevati, ne bi li se prosvijetio. I tko se spusti da poučava i najprostiju braću svoju, valja da se u nečem takne i govedarskog jezika, kad i govedarâ ima u toj prostoti, od kojih drugojačijeg nekakvog i sasvim različnog jezika ne mogu opet *baš ni gospodski snarodnici* (— ove je riječi podvukao sâm Solarić —) njihovi imati“.

Ovo je rekao Dositije i obećao Solariću — „ako jošte kad uzme pero u ruku“, da ne će propustiti da o toj stvari poprobesjedi. I zaista prvo poglavlje Dositijevog narodnog i posljednjega djela, Mezimca, nosi natpis: „Jest li polezno u prostom dijalektu na štampu što izdavati“.

Što se tiče Solarićeve redakcije, u tome je izdavač bio i pun pieteta prema pokojnom „starcu Sokratu“ srpskom, a kritički samostalan, koliko je to u ono doba mogao da bude. U sâm rukopis Dositijev nije se ni perom taknuo, nego ga je prepisao, i prepisujući ga ovdje-ondje nedovršene riječi i promašena pismena dopisivao. U principu se je držao „korenoga“ (etimološkog) pravopi-

sanja, ne propuštavajući gdješto upotrijebiti i najnovije tekovine ortografske. Riječi nije nigdje mijenjao, nego je samo pojedina zastarjela slova zamjenjivao novijima i znakove nad pojedinim riječima modernizovao. Napokon je Solarić podvlačio neke značajnije misli Dositijeva manuskripta, koje je pisac ostavio nepodvučene.

* * *

Posljednje djelo Solarićevo — „*Rimljani slavenstvovavšiji*“ — opsegom je svojim jedno od najmanjih djela mletačkog naučenjaka, ali je svojom paradoksnošću i smionošću etimologije zasjenilo gotovo sav ostali rad Solarićev, tako, da se po neuspjehu ovoga djela s nepravom i u današnjoj nauci mnogo omalovažavala sva književna radnja spisateljeva.

S ovom radnjom kao da je Solarić konačno izgubio naučno povjerenje bečko-praških korifeja.

U svom pismu od 5. studenoga god. 1818., što ga je Kopitar odaslao iz Beča u Prag Hanki s molbom, da bi Dobrovský za „Jahrbücher“ o ovoj Solarićevoj knjizi napisao ocjenu, bio je Kopitar tako jasan u svom izražavanju, kao što je bio samo još jedanput, kad se je ono izjavljivao dva decenija kasnije o Gajevoj ortografiji. Htio je, da mu Dobrovský napiše referat samo o gramatičnom dijelu knjige, jer mu se ostalo nije činilo vrijednim ocjene. Taj klasični odlomak Kopitarova pisma glasi (**Источники для исторіи славянской филологіи**, knj. II., str. 23.): Item illi (t. j. Dobrovskome) dicas rogo, ut et Solarichii **Римљани славенствовавшіи** (quos hodie expedio) recenseat fusissime pro Jahrbücher, hac tamen conditione, ut gram. sit absoluta, nam prae hac mihi cetera omnia говна, ut serbice dicam . . .

Kopitar je u tome bio preoštar sudija. Mi, koji smo do danas poodmakli u historijskoj i kritičnoj nauci, moramo biti i blaži i pravedniji. Doba, u kojemu se je Solarić odvažio da Rimljane slavenizira, bilo je puno vratolomnih hipoteza i grčevitih novotarija. Nije li već Mrnavić neke rimske careve držao za Slavene, a Appendini je (god. 1806.) u raspravi, koja je štampana pred Stullijevim rječnikom, izvodio Rimljane od Slavenâ, upravo kao Solarić? U doba, kad su lingvističku osnovu usvajali najjači duhovi za klasifikaciju indoevropskih naroda i jezika i kad je sanskrt tek počeo da razasiplje blagotvorne zrake u sve najtamnije uglove filološkog dovijavanja — Solarić je za nas samo jedna vrlo zanimiva pojava. Nije li isto tako, kao što je Solarić htio Rimljanima

da narine Slavenstvo, Dankovski htio Grcima, a Tunman Litavcima da nametne isto slavensko porijeklo? A o onima, koji su protivno dokazivali, moglo bi se još i više govoriti. Nije li i Šafařík, koji je glavna svoja djela pisao u mnogo naprednijim decenijima nego Solarić, vrlo smiono rješavao raznolike etničko-historičke probleme na osnovu pojedinih riječi, što ih je jedan narod od drugog uzaimao? Baš je ono doba bilo doba krhanja i prelamanja, pa ako je u tom vrijenju jedan naš čovjek imao više energije da dade svom filološkom uvjerenju izraz doduše pogrješan, ali samosvijestan, zar zato da nad njim prebijemo trsku? Tä, na taj su se posao davale baš najbiranije glave, a Solarić se u ovom svome radu pokazuje upravo kao nastavak *naših* starijih umnika.

Što se pak tiče Solarićevih etnografskih kombinacija, u tom on nije bio ni bolji ni gori od svojih prehodnika Orbinija i Dolcija, i suvremenika Appendinija i Katančića. Svi su oni s osobitim uvjerenjem znali pratiti hod plemena i imena slavenskoga od tornja babilonskoga, pa sve do današnjih postojbina. Zar zato što je Dolci izvodio ime Verulâ od našeg adjektiva „vrli", a ime Herulâ od „hrli", da mu se svako poštovanje uskrati? Koji je etimolog bio duhovitiji, tom su — dabome prema *današnjoj* našoj nauci — ispadale hipoteze smionije. A u tom je baš Appendini, suvremenik Solarićev, bio najveći virtuoz. Etimološko dovijavanje u etnografskim kombinacijama, to je bila najjača bolest tadašnjega vremena. To je bila i Katančićeva Akilova peta, koja mu je gotovo došla glávê. Pomamno etimologiziranje škodilo je i njegovom ozbiljnom historijskom istraživanju.

Dodajemo još, da Solarić ipak možda ne bi ni izdavao svoje „Rimljane", da ga na to nije navelo prijateljevanje lorda Gilforda, kojemu je djelo i prikazao, pa se je prebacivao pred stranim čovjekom više, nego što bi radio, da je pisao mirno sâm za sebe i za narod, kojemu je inače posvećivao sav svoj duševni rad.

O odnosu Solarićevu prema lordu Frederiku Northu, grofu Gilfordskom, govorili smo na svom mjestu. Solarić ga je poučavao u slavenskom jeziku, a kako će biti, da je u svojim lekcijama jamačno mnogo komparirao slavenske osnove s osnovama latinskoga jezika, to je lord zatražio, da Solarić ovo svoje znanje izloži u cijeloj knjižici. I ovaj mu polaže štampanu knjigu na krilo, da mu bude „udobnije čitati", a ne, da se pati rukopisima Solarićevim

kao prije.[1] Naš je pisac objeručke primio ovu ponudu još i poradi toga, što mu se je tim pružila „sčastljiva prigoda pokazati snarodnim svojim jezikoispitateljem novo poprište, koje vodi k jednomu rodu slave slavenske, to jest k istraženiju, kolikim je narodom rod slavenski dao bitije i slovo“.

Iza posvete od šest strana, kojom djelo prikazuje lordu, piše Solarić na devetnaest strana „Razgovor k jezikoispitateljem serbskim“. U ovom odlomku složena je cijela rasprava. Iza nje dolazi (od str. 30—58.) sâm rječnik. I ovaj članak imao bi biti neki izvadak iz tajinstvene i nikad neštampane Solarićeve Hieroglifike, o kojoj se je „več ovda-onda proslu(h)nulo“ med Solarićevim snarodnicima. Za pojedine odlomke svoje Hieroglifike držao je Solarić, da će biti bolje da izadju kasnije, kad se književnost srpska bude bolje razvila, a za pojedine — a to je ovaj odlomak, što ga ovdje izlaže — bolje je, veli, da se odmah štampa. Kad je već počeo izdavati Hieroglifiku ovako na komadiće, bilo bi mu najmilije, da izda što prije „Slovar iménâ nárôdâ slavenskih“, u kojemu se „svakojako razvraćena, izgadjena i mnoga već sasvim nepoznajema imena uzvode k pravomu svojemu izvoru, i narodima, koji već ne znaju, kako se zovu — ne nahodeći više prvobitnoga i nikakva smisla u svojem imenu — vrazumiteljno vozvraćàju“. Ali slučaj htjede, da je morao izaći odlomak, koji ima da pokaže „jednoplemenitost, dä, i predšestvenost“ Slavenâ pred Rimljanima.

Za komparativni filološki rad berlinskog Nijemca Pallasa, koji je na ponuku carice Katarine izdao u dva sveska (god. 1787. i 1789.) „Sravniteljne slovare“, kojima je kasnije Vuk Karadžić ispravio srpski, a Dobrovský češki i hrvatski (kajkavski) dio, znao je Solarić dobro. Ali on s tim rječnicima ruskim nije bio zadovoljan; nije mu se svidjao ni izbor riječi, koje je birala sama carica, a ni transkripcija pojedinih jezika.

Solarić je držao, da su svi narodi negda morali imati samo jedan jezik, a kad su se jedni od drugih odmakli, odmakli su se i njihovi jezici. Kasnijim vojnama, selidbama, trgovinom i putovanjem prelazile su onda pojedine riječi od jednih k drugima, koje su tako postale općima i „općekorenima“... Što su se ipak pojedini jezici toliko odbili od ovih „općekorenih“, da im se ne može uhvatiti

[1] Potpuni naslov knjige glasi: Rimljani slavenstvovavšiji. Rukovet radi nabranija podobní rukovetij iz iní jezika, a najprije iz grečeskoga, vručajema snarodnim svojim jezikoispitateljem ot Pavla Solarića. U Budimu 1818., 8, str. 58.

gotovo nikakva srodnost, po tome je Solarić zaključivao, da je svijet — vrlo star. Kad su „pri poznatom nemirovanju čovječeskom toliko jezici imali vremena sasvim nevzaimnovrazumilno sačiniti se“, onda zaista nema druge nego da se ovim putom zaključuje na starost zemlje i svijeta...

Bilo je doba, kad su u Evropi grčki i rimski jezik bili najvažniji jezici, a drugo je — po shvaćanju ovih naroda — bila varvarija. A što su bili ti Grci i Rimljani, pita se emfatično Solarić. Šaka prišelaca iz jugozapadne Azije i iz sjevero-vostočne Afrike! I tu su još vtori proizišli črez perve! A, kako je bila naseljena prije njih južna i srednja Evropa? Nisu li tu bili narodi, s pomoću kojih je narasla sila tih „odabranih“ naroda, a i jezik im se pomogao prinovom govorne gradje ovih starosjedilačkih plemena.

A kakvi su narodi mogli tu obitavati prije Grka i Rimljana? Za Solarića kao da nema sumnje, da su svi oni zagonetni Sarmati, Besi, Geti, Tračani, Liburni, Iliri, Pelazgi itd. — bili Slaveni. I jedino mu je bilo žao na Ovidija, da nije zapisao nijednoga stiha u jeziku naroda, med kojim je živio u progonstvu na Crnom moru... Samo mu je to još nedostajalo, pa da nestane svake sumnje o slavenstvu tih naroda. A i o Grcima, činilo se Solariću, da će se doskora dokazati i njihovo „prâvo“ porijeklo. Tä već je Aristotele spomenuo, da je prvo pravo ime grčko bilo „Selli“. Ovdje se Solarić ne izražava jasno; ali bit će, da je i u tom imenu nazrijevao možda kakvo „selo“ ili „sijelo“ slavensko. Doduše, prozirao je Solarić već sada, da će biti Grke teže poslaveniti nego Rimljane. Veća starina i „veća gramatičeska preinačenost“ slavenskih riječi u Grkâ malo ga je smućivala. Ali i tu je nalazio objašnjenje u prevelikom utjecaju — Azije i Egipta na Grke.

Pa i za Kelte, Galle, Germane i Ibere nije bio Solarić ni časa u sumnji, da su svi govorili nekada jednim jezikom, i to dabome slavenskim. Što su Germani i ostali od ovih naroda do danas „zaboravili“ slavenski, to je samo — njihova šteta. Po mnogim riječima ovih naroda, razabirao je Solarić tobože njihovo slavensko porijeklo.

Solarić je dobro osjećao, da je bila velika šteta evropske nauke, što stariji historici i filolozi nisu poznavali slavenskoga jezika. Samo što je i ovu istinu navraćao na svoje kolo. Da je drugačije bilo, veli, zar bi se toliko zališnog truda uložilo u dokazivanje, da je latinski jezik proizašao iz grčkoga? Latinski je jezik „skrpljen“ od jezikâ, što su ga govorili narodi italski, s kojima su se Rim-

ljani pomiješali. Budući pak, da se danas u latinskom jeziku nalazi veliko čislo slavenskih „korenih“ riječi, to je onda „bezsporno“, da su oni narodi, koje su Rimljani zatekli na italskom poluostrvu, morali biti „iste porode i jezika, kojega smo, poslije bezčislenih ubitaka od onda, mi ninješniji, jošte toliki, Slaveni“.

Pri zidanju Rima mora da je najviše bilo Latina. Tome bi bio dokaz, što se do danas kod slavenskih naroda sačuvalo ime: latinska zemlja, Vlaška, Latini, lacmani itd. Da je to ime kod nas poznatije nego rimsko, za to nalazi Solarić vrlo minuciozno objašnjenje. Tim što su Rimljani ostavili med Slavenima jači dojam svojim latinskim jezikom nego li svojom ratnom bukom — rekao bi (Solarić), da se tim pokazuje kako Slaveni iz drevnih vremena *pamte i poznaju* nešto svoje i to poštuju... I zaista, kliče zanosno, riječi Vlah, Vlasi, Latini, čine se kao da su izvedene od: vlast, vlastni, vladika, a ovo opet od „vladêti“, od kojega i latinsko valere, validus, valde... I tako bi riječ „Latini“ dolazilo od „Vladini“. Konsonant „v“ gubi se pred „l“ kao u ob(v)ladati, ob(v)lešti itd., dakle: Ladini; konsonant „d“ pretvara se u „t“ kao u „Latsko“ (Lacko) od Ladislav!! Nastavak — „in“ čisti je slavenski svršetak kao u riječi „Srbin“. Zaključitelno, od „Vladin“ nije ništa ni strano ni usiljeno „Latin“... Još je i akcenat na istom slogu, na kojem i u latinskom: Latínus — Vladîn!

Iza svega toga „vlastni smo utvrdjavati, da je jezik Rimljanâ po smjesi zgruvavših se u njih narodâ, smjesa iz jezika grečeskoga i slavenskoga, i jošte zar nekakvoga, jednoga ili više njih“. Kakvi su ovi nepoznati jezici bili, i koliko je koji unišao u sastavljanje rimskog jezika, tomu — iza Solarićeve studije — ostaje kratki i čisti put, da se istražuje i iznadje. Kad se sazna, što je na njemu od grečeske loze, kao što će se iz ove knjige saznati „koliko je tu sa slavenske naše gore lista“ — bit će sve jasno.

Porijeklu sarmatskoga ili slavenskoga imena — što je Solariću bilo jedno kao i Vrančiću — domišljali su se odavna raznoliki slavenski i neslavenski pisci. Išli su samo historijskim putom, budući da nisu poznavali slavenskoga jezika, koji bi im jedini zagonetku riješio. God. 1817. štampao je neki Hager bez svojega imena francusku knjižicu, u kojoj je raspravljao o sličnosti ruskoga jezika s latinskim. I to je bio, po znanju Solarićevu, prvi inorodac, koji je stvar shvatio „s prave strane“. Do Hagerova djela došao je Solarić god. 1818. u bečkoj dvorskoj knjižnici, upravo kad je sadjévao u red papire za pečatanje „Rimljanâ“. Medjutim, Hager

se nipošto nije podudarao s mišljenjem Solarićevim o utjecaju jednoga od ovih jezika na drugi; zato i prigovara Solarić — „da nije dovoljno Slavenin“. Jer kako bi inače mogao ustvrditi, da su Rusima došle pojedine latinske riječi vojnama i kolonijama! „S nategom“ — veli Solarić — navodi Hager neko dvjesta riječi, da dokaže svoju misao. „Hvala mu medjutim, za revnost k našemu rodu“ — čime je Solarić kao htio da kaže: kad nisi znao pametnije, baš nisi trebao ni ovo.

Solarić znade, da se prije njega ni med slavenskim piscima nitko nije davao na ovako opširnije komparativne radnje. Pa drži, da je to i bolje, nego da su se davali na posao ne uvažujući ili ne poznajući „starog slavenskog“. jezika. Radili bi naime svojeljubno navlačeći sve na kalup svoga narječja, pa ne bi ni slavenskom jeziku ni svojoj učenosti učinili česti. I sada se Solarić prvog dodiruje — abata Dobrovskoga. Zahvalan mu je doduše, što se „kao stebla ili korena drži našeg srpskog vethog narječja“ trudeći se oko proučavanja slavenskih jezika. Ali ne može da mu oprosti, što je u odnosu slavenskoga jezika prema latinskom bio drugačijega mišljenja od njega (t. j. Solarića). I sada je Solarić gotovo planuo, pa pozivljući Srbe po onoj narodnoj „reci bobu bob, a popu (— očito Dobrovskome —) pop“, otvoreno zatraži, da se stari slavenski jezik nazove jedanput za svagda svojim „pravim“ nazivom — stari srpski jezik. Ovaj se je jezik, kako je Solarić razabirao iz najstarijih slavenskih knjiga, govorio u srcu poluostrva ilirskog, gdje su „poslije bila srpska kraljevstva i carstvo“. Premda su njime onda govorili i Bugari i ostali Slaveni od Crnog do Adriatskog mora, i premda je morao biti razumljiv i zadunavskim Slavenima, koji su u njemu dobili sveto pismo — „on valja da se zove srpskim“; a jošte pravičnije zato, što nam „same uši i oči kažu, da je neposredstveno iz njega nizvelo se narječje naše, i ničije tako mu naliko, kako naše“ (str. 24.). Ovo će moći poreći samo onaj, koji bi mogao dokazati, da talijanski jezik ne potječe od starog rimskoga. Ostalim Slavenima ne brani Solarić taj jezik nazivati starim slavenskim; ali što se nas tiče „mi znamo, da je on najvećma naš, i zato ga ne možemo ne nazivati našim“.

Ovim je odlomkom Solarić jasno izrekao misao, koju je natuknuo nekoliko puta u ostalim svojim knjigama, i koja ga stavlja — u doba, kad je Kopitar isto tražio za svoj materni dijalekat — u redove najizrazitijih zastupnika zasebne hipoteze o porijeklu i domovini crkvenog slavenskog jezika.

Vraćajući se još jedanput na historijske tragove italskih pražitelja, navodi Solarić devet točaka, po kojima je nalazio slavensko korijenje u latinskom jeziku. Na prvom mjestu hoće da opravda one citirane riječi, koje „nisu imale slučaja“ da budu zapisane u „vetho-srpskom“ narječju, ali budući da se danas nahode u opširnom upotrebljavanju, nema sumnje da su se mogla upotrebljavati i u starini. Našao je nekih 700 osnovnih riječi, koje su Rimljani uzeli od Slavena, ali ima i takvih, koje su se sačuvale samo u složenicama. Zato je — iznimno — i na njih poglédao. One riječi, koje su se svojim značenjem porazdaljile u slavenskom i latinskom jeziku, takodjer je uzeo u okvir svoga rada. Spominje metatezu: armus — ramo poput kto — tko, vse — sve, i nadomještavanje suglasniku (*s* za *g*, *g* i *d* za *ž*, *h* za *z*, *g* za *k*).

Predaleko bi nas vodilo iscrpno prikazivanje i ocjenjivanje Solarićeva rječnika. Posao bi se ovaj dao obraditi u osobitoj raspravi. Dosta to, da je Solarić u njemu, pored velikih i nedozvoljenih skokova učinio i takovih, koji pokazuju oštro oko jezikoslovčevo. Vidi se, da po gdjegdje nije bio daleko od istine. Odlučno je pak pogriješena osnovna misao njegova, da se svagdje radilo o pozajmnici, a nigdje o zajednici korijenja indoevropskoga stabla.

Iza rječnika reasumira na četiri stranice još sve, što je mogao reći. Od 700 riječi, što ih je nabrojao, veli, neka su samo njih 600 dale Rimljanima svaka po devet složenica i eto ti — 6000 riječi latinskih, a gdje su još one riječi, koje je on previdio[1]?

Solariću je bilo poznato nastojanje stranih filologa, da istim na-

---

[1] Da spomenemo samo nekolike etimologije: acer — ostr, acetum — ocet, aerugo — rdja, aestas — ljeto, agnus — jagnje, alapa — zaušnica (od glasa hlop —, lup —), ambo — oba, angulus — ugol, aper — vepr, aries — ovan (ruski: baran), aro — orem, asinus — osel, auris — uho (negda ausis — ušesa), aurora — zora, aura — vozduh (horvatski: zrak!), avus — djed (od: babo!), axis — os, bacar — bukara, barba — brada, batuo — biti, bee — bee (glas ovčji!), bellum — boj, bellus — lijep (od: bijel), bestia — pes, blenus — blena, broccus — prćiust, caballus — kobila, cado — katiti se (pasti), caementum — kamen, calva — glava (a rusko: golova od gol!), camus — ham konjski, canis — štene, canna — kamiš (!), cannabis — konoplja, capus — kopun (od kopiti, skopiti!), incestus — nečist (po krovosmješeniju), catus — kot (kotiti), centum — sto, cerno — zrêti, cilo — onaj, koji ima visoko čelo, civis — živ, žilec, žitelj, clavis — ključ, conus — kon (u: nakon), cor — srdce, corbis — korpa, dirus — zao (od duran), discus — daska, dormio — drijemati, echo — jek, itd.

činom objasne svoje jezike. U prvom redu poštivao je rad njemačkih naučnjaka, koji su tražili izvor svome narječju u „vostočno-indijskom, zovomom samskrit".

Nadao se je, da će upravo ovaj njegov rad nagnati njegove zemljake na slično proučavanje. Samo, da se ne bi dogodila nesreća, pa da se dvojica u isto doba ne bi uputila istom stazom! Zato moli, da svi u novinama objave, čime su se počeli zanimati. To će, veli, i drugi narodi raditi, pak „eto nam s vremenom dostignute gore rečene velike jezikoispitateljâ mete".

Napokon pozivlje Solarić srpske gramatičare, da se što prije late posla i napišu novu „Pismenicu". Na ovaj se poziv podupro i Vuk, izdajući svoju Gramatiku ispred Rječnika. Solariću bi bilo milo, da se izdadu odmah makar dvije Pismenice, jedna „za Srbe od Srbije k zapadu i jugu, druga za proče". Što se tiče „vethosrpske" Pismenice, to se je nadao Solarić „najboljoj od sviju dosadašnjih" od Dobrovskoga.

Glede dvojake gramatike prostonarodnoga jezika, što ju je na ovom mjestu Solarić zatražio, i glede upornog ostajanja pri želji, da se iz književnosti ne bi posve izbacila ni „svjaščena" Kirilova crkvena azbuka, vidi se, da se Solarić ni u ovoj najsudbonosnijoj epohi srpskog književnog preporodjaja — gdje je Vuk s Kopitarom u društvu junački započeo broj — nije bio potpuno privolio prostonarodnom carstvu. I tko zna, na koju bi on stranu odlučno krenuo, da je poživio još desetak-dvadeset godina u onoj razigranoj borbi srpskog književničkog življa. Čini se ipak, da bi bio prije protiv Vuka, nego li uza nj. Solarić bi mogao Vuku biti to kobniji, što je za svoj ortografski nazor ponio na mejdan — i političkih prizvuka. S *ruskom* gradjanskom ćirilicom mislio je Solarić, da će se Srbi odbiti od svoje, *srpske*. A on je u tom bio politički separatista. U pismu na prijatelja Rajčevića (Ljet. Mat. Srp. 1826., čast 6., str. 197.) otvoreno govori proti rusificiranju srpske ortografije. Ljubimo, veli, i počitujmo bratiju Ruse, no ruska knjiga nek bude ruska, a srpska *sva* srpska! — Pored toga dovodio je razloge, koji su pokazivali, da dalmatinski Srbi nisu čitali Frušić-Davidovićeve Novine samo poradi toga, što su bile štampane gradjanskim pismenima.

Proti Vuku nije nigdje otvoreno govorio (osim u pismu na arhimandrita Zelića, savjetujući ga, da ne bi svoje „Žitije" izdavao odviše na hercegovačku — po Vuku), ali iz one bilješke na str. 29. u predgovoru „Mezimca" — gdje govori o „novoj, progladjenoj i

kraćoj azbuci (no velikomu jeziku našemu *nedostatočnoj*)" i proti akcentuiranju riječi, izbija na površinu, da nije bio zadovoljan s njim.

I tako je možda samo smrt spasla ovog učenoga Srbina, da se nije sasvim isprriječio blagoslovenom radu velikoga Tršićanina, i srušio sve ono dobro, što ga je s pojedinim svojim prostonarodnim knjigama sazdao.

* * *

Šafařík je na str. 369. knj. III. svoje znamenite Književnosti Južnih Slavena zapisao uz natpis Solarićeve „Грамматике серпске", da je ostala u rukopisu. U doba, kad je Šafařík slagao (oko godine 1830.) gradju za ovo svoje bibliografsko djelo, bila je Solarićeva Gramatika zaista još u rukopisu, ali već god. 1831. naštampana je u 24., 25., 26. i 27. knjizi Ljetopisa Matice Srpske. Da je izdavač onih Šafaříkovih radova, koji su se našli u rukopisima iza smrti ovog velikog radenika — a to je bio Josip Jireček — pobrinuo, da upotpuni Šafaříkove zapiske, ne bi — god. 1865. — došlo do ovog nemilog arhaizma, koji bi lako mogao dovesti do bludnje. Gramatika Solarićeva, kako rekosmo, štampana je eto već prije 70 godina, a po Šafaříkovoj inače tako potrebnoj i dobroj knjizi, (koja je štampana 24 godine iza objelodanjenja Solarićeve knjige), mogao bi tko pomisliti, da se i danas nalazi gdjegod u Matičinom rukopisnom arhivu.

Gramatika Solarićeva ujedno je i jedina Solarićeva knjiga, koja je do danas pored njegovog „Triazbučnog bukvara" u naučnoj studiji obradjena. Kao što je Stevan D. Popović o Bukvaru govorio (Гласник 38., god. 1873.) sa gledišta bukvarske metodike, tako se je prof. Gjorgje Magaraševič, sinovac pokretača Ljetopisova, u knj. 161. (od god. 1890.) istoga Ljetopisa u kratko dotakao Solarićeve Gramatike u studiji „Istorijsko-kritički pregled slovenosrpske gramatike do god. 1847.".

Kada je zapravo Solarić pisao svoju Gramatiku, koja je štampana pod natpisom „*Vhod k pismenici i jezikoznaniju*", nije nam poznato ni po kojoj vijesti; Solarić ne govori o tom svom djelu ni u svojim pismima ni u predgovorima ostalih djela. U nekoliko mahova podsticao je srpske književnike na sastavljanje gramatike, a posljednji je put govorio, kako bi se trebalo dati na taj posao, u svojim „Rimljanima" od god. 1818. Bit će dakle da prije toga doba nije sâm radio na Gramatici, te se je dao na posao tek onda,

kad je počeo gubiti nadu, da će se naći koji drugi pozvanik. Vuk se pozivlje na podsticanje Solarićevo u predgovoru svoga Rječnika. Solarić je dakle po svoj prilici pisao Gramatiku posljednjih godina svoga života (od god. 1818.—1821.). Vrlo je značajno, da o Vukovoj „Pismenici" nigdje ne govori ni riječi. Prvu je (od godine 1814.) mukom premučao, a drugoj je (od 1818.) odgovorio — svojom pismenicom. I nigdje da bi slovcetom spomenuo Vukov gramatički rad. U ovoj nerazgovornosti Solarićevoj, koji je inače bio vrlo blagoglagoliv, razabiram neko pritajeno nepriznavanje kojim je mletački veteran odbio râd mladoga novajlije na filološkom polju. Bile su to dvije ledene hridine, koje su na pučini srpskog književnog mora nečujno išle jedna prema drugoj; i samo je slučaj htio, te se nisu sukobile.

Neodlučnost Solarićeva, koja se očitovala u svim njegovim predjašnjim djelima, u kojima je glede narodnog jezika bio dvoličan i nedosljedan, pokazala se je i u ovoj njegovoj Gramatici. Pomiješao je čiste narodne oblike s oblicima slavenosrpskim. U deklinaciji supstantiva donosio je pored korektnih oblika i takvih padeža, kakvi nisu nigda postojali ni u kojoj epohi historije jezične. U diobi glagolskoj, koja mu je ispala prilično sakata, pokazao je ipak toliko samostalnosti, da se nije povodio ni za kojom starijom diobom u običajne tri konjugacije. Po svemu dakle izlazi, da je Solarić i u gramatici ostao ono, što je bio i u praksi: slika svoga vremena. Otimajući se, da protura čiste narodne oblike, sustao je na trećoj četvrtini puta, pokoravajući se Molohu svoga vremena. On, koji je mogao biti prirodni nasljednik i pospješivač narodnih jezičnih ideala, kojima ga je zadojio otac i učitelj Dositije, ostao je gotovo bezbojan. I tako nam iz svega, što smo govorili o Solarićevu radu na polju proturavanja *narodnog* govora u srpskoj književnosti, izlazi rezultat, da ime i rad Solarićev u ovoj stvari obilježuje prije ***nazadak nego li napredak u poredjenju s Dositijevim počecima.***

* * *

Ne bismo spomenuli sve, što smo mogli saznati o Solarićevom naučnom radu, da ne spomenemo još ovo.

Pavao Šafařík spominje u svojoj Književnosti (str. 445.), da je jedan od ona četiri slavenosrpska „*Mêsjacoslova*" (prvi od god. 1767., drugi od 1799., treći od 1809.) sastavio Solarić i to za godinu 1813. Ja sam pregledao ovaj koledar, ali na njemu nigdje ne nalazim naročito zapisano, da se je oko njega brinuo Solarić. Sva

je prilika ipak, da ga je Solarić slagao, jer je knjiga izdavana u mletačkoj tipografiji Teodosijevoj, u kojoj je bio Solarić namješten, pa je on iste godine izdavao tamo i svoju „Zlatnu knjižicu". Koledar kao da je slagan u prvom redu za Srbe gornjokarlovačke eparhije jer je u statističkom odjeljenju nabrojen konsistorij i parohijalni klir jedino ove dieceze s episkopom Mojsijem Miokovićem na čelu. Mêsjacoslov ovaj ne razlikuje se inače ničim od običnih koledara onoga doba. Da se vidi, o čemu je sve u knjizi govor, a i poradi toga, što naslov ove rijetke knjige (i nju sam dobio iz patrijaračke biblioteke karlovačke) nije nigdje ispisan, donosim ovdje cijeli natpis: **Мѣсацословъ на лѣто ѿ рождества Хрїстова 1813., еже есть простое, сирѣчь изъ 365 дней состоящее сочиненъй во употребленїе Славено-сербскаго народа, сущагω во Іллирїи, содержащїй въ себѣ кромѣ различныхъ указанїй мѣсацословныхъ, ветхїй и новый мѣсацословъ. Повседневное восхожденїе и захожденїе солнца. Долготу каждагω дне. Лунныя четверти. Краткое родословїе нынѣ владѣющыхъ царей и кралей во Єврωпѣ. Назначенїе Єпископωвъ Восточныя церкве, со всѣмъ нмъ подручнымъ Свщенствомъ, и пасомыхъ ими домωвъ и душъ числомъ. На конецъ слѣдуетъ разстоянїе нѣкихъ градωвъ въ поштахъ, и различныя во общежитїи полезныя скрижалки.** Značajan je u knjizi naziv pojedinih mjeseca, pa ih zato ovdje nabrajamo: sêčenj, ljutec, brezenj, cvêtenj (april), travenj (maj), červenj (juni), lipec (juli), serpenj (august), vresenj (sept.), pazdernik (okt.), listopad (nov.) i studen (dec.).

Dimitrij Vladisavljević, objavljajući preostale rukopise pokojnoga Solarića (Ljet. 3., str. 128.), spominje osim Hieroglifike još šest koje dovršenih koje nedovršenih naučnih radova. Med dovršenima spominje „Gramatiku srpsku", o kojoj smo čas prije govorili. Nadalje spominje „Početak slavenskog roda" u devet glava (Mala Azija, Tracija, Ilirija, Helada, Italija, Galija, Germanija i Skandinavija s dijelom Britanije!) i „Opit o čelovêku", što će biti bez svake sumnje ono Villaume-ovo djelo, o kojemu govori Solarić pod crtom na str. 125. svoga djela „Sverh vospitanija". Med nedovršenim djelima Solarićevim spominje se još „Matematičesko zemljeopisanije na voprose i otvête", „Historija o obrêteniju Amerike" i „Razsuždenije", što će jamačno biti isto ono djelo, o kojemu smo govorili na svršetku poglavlja o Solarićevu filosofskom radu.

V. Pjesnički rad.

„Нїе ласна вещь верстичати
у езыку нашемъ".

Solarić.

Jovan Dimić, ujak Solarićev i trgovac „karlstadski" (kako se je u prvoj polovini XIX. vijeka na srpskoj strani redovno pisalo, kad se htjelo ukloniti dvoumici izmed „Srijemskih Karlovaca" i „Gornjeg Karlovca"), pobrao je iza smrti svojega nećaka sve dovršene i nedovršene rukopise njegove, te ih je kasnije — kad se pokrenuo Ljetopis i osnovala Matica Srpska — poslao redakciji, da ih ona čuva i pomalo izdaje. Tako je štampana u Ljetopisu (u 5., 6., 7., 8., 9., 10., 13., 22., 32., 33., 34., 35. i 36. častici) većina Solarićevih pjesama[1]), a u 24., 25. i 26. častici njegova Gramatika.

Nije nam poznato, da bi za života Solarićeva bila ikoja od njegovih pjesama štampana, tako te nam se čini, da Solarić nije mnogo išao za „pjesničkom" slavom. Šafařík, koji je gledao da što bolje prebroji Mušickove razasute pjesme, nije našao za vrijedno da ikoju Solarićevu zabilježi.

Ljetopis je počeo donositi Solarićeve pjesme god. 1826. s „Istovetnošću Skythâ i Sarmatâ, dokazanom iz Pečalî i iz Poslaniji pontiski(h) P. Ovidija Nasona". Radnja ova svojom osnovnom zamišlju ne pada toliko u Solarićev pjesnički, koliko u etnografski rad, ali budući da je u njoj preveden u stihovima dobar dio Ovidijevih „Pontida" i „Tristia", to smo uzeli da o njoj govorimo u ovom odlomku kao o prijevodnom pjesničkom radu Solarićevom.

Redakcija Ljetopisa javila je god. 1825. (častica 1., str. 163.), da je Dimitrij Vladisavljević, učitelj tršćanski, poklonio biblioteci novosadske srpske gimnazije rukopis ovoga djela, koje je bilo još za života Solarićeva odredjeno za štampu, te je god. 1821. bilo u Veneciji već i cenzurirano. U drugoj častici donosi redakcija (od str. 126—130.) predgovor ovoga djela, koje je godinu dana kasnije donijela u cijelosti.

---

[1] Začudno je, da ni Šafařík u svojoj Književnosti (knj. III., strana 387.), a ni Savić u svom popisu sadržaja Ljetopisa (knj. 185., str. 58.) ne bilježe točno, po kojim je sve časticama porazbacan Solarićev pjesnički rad. Šafařík kaže onako od oka: od „I—XIII.", a niti ima u prvim brojevima Ljetopisa ikakvih Solarićevih pjesama, niti ih je redakcija prestala izdavati s knjigom XIII.

Prijevod nekih od ovih pjesama Ovidijèvih nalazio se je već u srpskoj književnosti od Avrama Mrazovića (god. 1818.), ali se Solarić njime nije mogao služiti u ovoj raspravi, budući da ga nije imao pri ruci. Značajno je, što je Solarić prevodeći Ovidija molio čitatelja, da u njegovim (t. j. Solarićevim) stihovima ne gleda toliko na metrum i na pjesnički oblik, koliko na sadržinu tih stihova. On uopće ne bi ni prevodio u stihovima, da mu se nije pričinilo neobično citirati pjesnikove riječi nevezanim slogom. Zato i moli čitatelja za blagovoljnost prema njegovom „pjesmotvorstvu", budući da — nije lasna vešć verstičati u jeziku našem.

Ovidijev klasični stih prevodi Solarić u trohejskom četrnaestercu sa srokovima, u kojemu je spjevao gotovo i sve svoje izvorne pjesme. Ili, da bolje reknemo: on je bio *odlučio* prevoditi i pjevati u tom stihu, ali se je u prijevodničkoj vatri i akcentskoj nesigurnosti vrlo često odalečivao od svog principa. Ipak služi Solariću na čast, da se je tri decenija iza Katančićeve latinske prozodije, koju je naš Valpovčanin teoretski preporučivao za „ilirske" pjesničke oblike, samosvijesno privolio kvalitetskom principu kao jedinom prirodnom nazoru o akcentskom duhu našega narodnog idioma[1].

Solarić je svojim prijevodima „Tristia" i „Epistolae ex Ponto" htio da dokaže, da su Skythi i Sarmati, med kojima je rimski pjesnik provodio svoje zatočenje, bili isti narod i to slavenski[2]. Krajevi, koji su se krili pod geografskim imenima Mysia, Scythia, Sarmatia, Thrakia i Gethia, morali su po Solarićevu shvaćanju biti napučeni slavenskim plemenima, a sva ona raznolika imena, koja su im nadjevali stranci, bila su med sobom od prilike u onom odnosu, u kojemu su za Solarićeva vremena med sobom stajali: „Iliri", Slovinci, Srbi, Dalmatini, Dubrovčani, Bokelji, Crnogorci, Hercegovci i Bošnjaci...

Da pokažem, kako se je Solarić služio kurioznim dokazima, da protura svoje imaginarne etnografske istine, spomenut ću samo karakteristični momenat, gdje istovetnost Skythâ i Sarmata doka-

---

[1] U tom pitanju nisu ni na srpskoj strani bili literati na čistu još dobar niz godina iza Solarića. Tako se još god. 1831. u Ljetopisu Matice Srpske (častica 24., str. 47.) prevodi bez ikakvog komentara Katančićev prijedlog pod natpisom: „Razmeri ilirski".

[2] Ne će biti na odmet, ako ovdje spomenemo, da je Ignjat Gjorgjić držao Ovidija poznavačem slavenskog idioma. Prva Gjorgjićeva pjesma u zbirci „Razlikih pjesni" osnovana je na tom uvjerenju.

zuje po — gaćama. Kako je poznato, Ovidije u nekoliko mahova spominje u svom djelu „Tristia" (knj. III., elegija 10.; knj. IV., eleg. 6.; knj. V., eleg. 7. i 10.) pod imenom „bracca" neku vrstu hlačâ, koju su nosila pontska plemena. U desetoj elegiji pete knjige nazivlje Ovidije ovu nošnju persijskom. Dotični distih (33—34.) glasi:

Hos quoque, qui geniti Graia creduntur ab urbe,
Pro patrio cultu Persica bracca tegit.

Solarić prevodi ove stihove:

Ove takodj', što s' od Grajska grada mne rodjeni,
Perse gaće kriju, a ne nošaj otčestveni.

I sada, uz ovaj distih, nadovezuje prevodilac svoje refleksije. Neki su njemački pisci Solarićeva vremena (i kova!) u toj bracci nalazili jednu od glavnih razlika, kojom su se Skythi razlikovali od Sarmata. Nahodeći nošenje „gaća" u Skytha kao i u Persa, kod kojih su već obreli srodnost s Teutonima, zaključili su njemački pisci, da su i Persi, a po njima i Skythi — germanske gore list. Solarić se sada diže da ospori ovu tvrdnju svojih „protivnika". Ali, kako! Persi su, budući podloženi skythskom plemenu, zadugo prolazili za Skythe, no „zato ne bijahu istovetni s njima, niti većma to bijahu — po gaćama. Strabon izrijekom spominje, da su Persi primili gaće od Midjana. Budući pak da su Midjani istovetni sa Sarmatima, to je lažno, da su gaće bile veliki odličitelni priznak Skytha od Sarmata, no pače da, i po upotrebljeniju gaćâ, Skythi bijahu istovetni (s Midjanima i) sa Sarmatima..."

Inače je prijevod Solarićev. nosio na sebi sve znakove tadašnjeg versiranijeg srpskog prevodioca klasičkih latinskih poema. Hyperbatonski slog i zbijeni način izražavanja dabome da je i kod njega otegoćivao razumijevanje prijevoda, te ga s naporom razumijevaš i uz latinski original. Njega nije privlačila ljepota poezije Ovidijeve. On je naučenjačkom selekcijom pabirčio po Ovidijevim distisima tražeći samo ono, što je priličilo njegovoj naučnoj hipotezi, koju je imao gotovu prije nego što se je bio dao na pretraživanje Ovidijevih stihova. Ova Solarićeva hladnost i neka promišljena premoć nad utanjenošću pjesničkih osjećaja — koji su mu gotovo potpuno nedostajali — osnovna je oznaka i ostalog njegovog pjesničkog rada.

Solarić nije bio pjesnik. Ono, što je slagao u pjesničke oblike, bilo je dobrim dijelom izazvano prigodnim prilikama, koje u sebi nisu krile nikakvih osobitih momenata. Tako pjeva prijateljima prigodom neke gozbe; žali za drugom, koji ga ostavlja; pjeva o ljubavi

— redovno o tudjoj, a samo jedanput o svojoj — konvencionalnim frazama, koje se čine prije da su naučene i iznapolja donesene, nego iz duše vadjene. Jedan jedini put diže se do patriotskih izliva, i to više do nekonkretnih i općih slavenskih nego li do srpskih. Osim pjesme, prikazane Dositiju, nema nijednog odlomka, koji bi imao u sebi kakvih kulturno-historijskih obilježja. Prema tome bio bi Solarić po svojim pjesmama upravo kontrast punoj i nabijenoj poeziji Mušickovoj. Vrela ljubav ovog velikog arhimandrite i episkopa zagrijavala se za svaku narodnu tekovinu tako, da treba samo otvoriti njegova „Stihotvorenija", pa da se upoznaš sa svim znatnijim momentima ondašnjeg srpskog narodnog života. Mušicki se je znao oduševiti i pri dizanju gimnazije novosadske i pri otvaranju biblioteke i pri sastanku sa ma kojom izrazitijom ličnošću slavenskog i srpskog svijeta. I svaki put je svojemu oduševljenju davao izraza u svojim pjesmama. A po Solarićevim pjesmama ne saznaješ ništa; kao da je ono burno doba prošlo mimo njega bez ikakvih impresija na njegovu dušu. Kakav je bio u životu, takav je bio i u pjesmama: samohran, i izoliran. Valovi razigrane narodne epohe nisu dopirali do njegove mletačke ćelije. On je živio duhom u prethistorijskim vremenima, a kad je uzimao liru u ruke, uzimao ju je kao u medjudnevicama, da se zabavi traženjem srokova i da se sâm sa sobom u pjesničkim formama našali. Velika isprika većine njegovih verzifikacija nalazi se u činjenici, da ih možda nikad nije ni mislio iznositi na svijet. Ovu su mu „ljubav" učinili poštovači, koji su ga cijenili u sasvim drugoj vrsti književnoga rada, a poslije smrti njegove držali su, da je sve, što je izašlo ispod pera Solarićeva, važno i potrebno da se štampom preda potomstvu.

Opsegom su najomašnije Solarićeve pjesničke pripovijesti. Med ovima se ističu „Mladen i Miloje", „Prib i Milica", „Huda Srpkinja", „Ljubav" i raznoliki odlomci, što ih je redakcija Ljetopisa izdavala pod imenom „Parčad iz poetičeskih sočinjenija P. S." —

Pjesma o „Mladenu i Miloju" (Ljet. 9., str. 45—52.) složena je u dijaloškom obliku, a zadahnuta je u početku dahom Vergilijevih Ekloga. Iza okolišnog uvoda dolazi Miloje do opisivanja svojih čuvstava, koja ga podilaze uoči svatova. Nepritajenom iskrenošću o ljubavnim slastima, koje ga čekaju u braku, govori Miloje poput „boga, koji se s prirodom slaže", da stvara nove ljude.

Tako da je (veli Miloje), vseljubezna i u našoj vlasti,
Samo sušče sozdatelstvo črez ljubovne slasti!

Mi smo dosta jedno drugom, dosta — za potomstvo;
U nami su sva skrovišta, tu naše *lakomstvo* (!).
Svako naše vnušenije, svaki podvig têla,
Dvolična su duše naše jednosuščne dêla.
Mi drug druga magnovenja staramo se bljusti,
Ugadjati seb' vzaimno i srcem i usti...

Ne, Solarić nije bio pjesnik. Njegovo nepjesničko izražavanje upravo je po gdjekad odvratno, pa ne poznajemo nijednog našeg pjesnika (od vremenâ dubrovačkih maskerata, pa sve do modernih „Simfonijâ"), koji bi ovolikom banalnošću govorio na sva usta stvari, koja — nježno odgojeni književnik — jedva sâm sebi smije da prizna. U svom neženstvu i zapuštenosti nije Solarić nalazio društvene ugladjenosti, pa mu ni pjesnički izražaj nije mogao biti dotjeraniji. O ovoj nastranosti Solarićevoj mogli bismo reći, da je on govorio ovako brutalnom teorijom samo poradi toga, što mu je prava ljubav bila terra incognita. Možda je zato baš i govorio o njoj, da prikrije potpuni nestadak svojih osobnih ljubavnih impresija.

Pjesma o „Pribu i Milici" (Ljetopis 6., str. 84.) napisana je u sličnoj dijaloškoj formi. Djevojka se Milica razgovara sama sa sobom, pitajući se, što to može biti s mladićem Pribom, te je tako žalostan. Mlad je, zdrav je i bogat je; obišao je zemlje i gradove, a ukrašen je mnogim jezicima. Što mu dakle nedostaje? A Prib odgovara, da mu nedostaje — djevojka.

Jedina „Ljubov" (Ljet. 6., str. 86—94.) doimlje se čitaoca onako, kako bi trebao da se doimlje svaki lirski izražaj: subjektivnošću i osobnošću pjesnikovom. Ovdje kao da je Solarić vadio osjećaje u istinu iz vlastitog srca. Poznajući jadnu historiju samotničkog života Solarićeva, a još jadniju smrt, ovu pjesmu zaista možemo da pročitamo sa slašću i s velikim saučešćem za pjesnika. Tu se on obraća svome srcu, pa govori:

Tuži srdce, jadno moje! Za te je tek tuga;
Sve se grli s milim svojim, a ti nemaš druga.
Ridanija tebi tokmo nek budu po ćudi,
I najsladje sjetovati bêdnoj tvojoj grudi.
Svi gobzuju u radosti, ti žrtva pečali;
U sladosti za te gorest, a vražda u šali.
Goruj o svem, koliko je čuvstvo tvoje jako,
I sve, što te okružava — primaj naopako!
— — — — — — — — — — — — — —
Jeda sam ja zar najgori, da ljubovce nemam,
Da sav život u žalosti bez ploda *prodremam?*